

FRUÄNGEN CENTRUM

Konsekvensbeskrivning kulturmiljö

2026-01-15 Slutversion

UPPDRA

Uppdragsnamn: 340256 Fruängen Centrum kulturmiljöstöd
Titel på rapporten: Konsekvensbeskrivning Fruängen centrum, Stockholm
Version: Slutversion
Datum: 2026-01-15

MEDVERKANDE

Beställare: Niam AB
Kontaktperson: Monika Fridenäs

Konsult:	Tyréns Sverige AB
Uppdragsansvarig:	Martin Lagergren
Handläggare:	Klara Sundlöf, Martin Lagergren
Kvalitetsgranskning:	Jennifer Fäldt

ÖVRIGT

Rapport: *Rapporten läses vid utskrift i liggande A3.*

Bilder: *Bilder och illustrationer är skapade av Tyréns Sverige AB om inget annat anges.*

Tyréns Sverige AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

SAMMANFATTNING

Förslaget i sammandrag

Planförslaget innebär en förnyelse av Fruängen centrum med nya bostäder och kommersiella lokaler. De befintliga byggnaderna Kv Dansösen, Kv Servitrisen, Kv Direktrisen 1 hus F och södra delen av Kv Guvernanten föreslås rivas och ersättas med nya lamellhus och punkthus på utbredda sockelvåningar, inrymmande kommer-siella lokaler i botten och ett större antal bostäder i överliggande våningar. Därtill föreslås två nya punkthus på nuvarande parkeringsytor i söder och en påbyggnad av befintlig byggnad i Kv Förkunnelsen. Förslaget omfattar även förändringar av utemiljö och landskapsarkitektur, med bl.a. trappor och ramper som byggs om eller ersätts, ursprungliga träd som fälls och ny tillkommande grönska.

Sammanfattning av konsekvenserna för kulturmiljön

Detta är en nedkortad version av texten ”Samlad bedömning”, som finns att läsa i sin helhet i slutet av rapporten på s. 69. Analyserna som ligger till grund för bedömningen redovisas i kapitlet ”Konsekvenser för kulturmiljön”.

Motiverad utvidgning men delvis nya drivkrafter

Fruängen centrum har sedan uppförandet haft en stor betydelse som nod och social och kommersiell tyngdpunkt i sydvästra Stockholm, och det bedöms därför viktigt ur kulturmiljösynpunkt att stadsdelen tillåts att utvecklas för att bibehålla sin relevans. Ytterstadens bebyggelsemönster med tydligt avgränsade grannskapsenheter, centrum vid tunnelbanestationer, och zonering enligt ABC-stadens idé om Arbete, Bostad, Centrum har tydligt satt sin prägel på många av de Stockholmsstadsdelar som byggdes ut under efterkrigstiden. Fruängen är inte en utpräglad ABC-stad, då den är för liten och har för få arbetsplatser, men ABC-stadens grundläggande funktionsseparerade struktur och stora lokala utbud finns här.

Planförslaget innebär en omfattande förnyelse där utökade lokaler, stärkt handel och service samt ökad trygghet är centrala mål. De nya bostäderna avser bidra till ökad trygghet och stärkt befolkningsunderlag i centrum. Fram till idag har bostäder dock haft en underordnad roll i centrum. Det inslag av bostäder som ursprungligen funnits har främst varit kategoribostäder och inte familjelägenheter. Enligt 1950-talets planering-sideal skulle barnfamiljerna främst bo i de renodlade bostadskvarteren med nära tillgång till bilfria parker och lekplatser.

Bostäderna som tillkommer får stor påverkan på den funktionsseparerade stadsdelens uppbyggnad och fysiska uttryck. Att bostäderna, B i ABC-systemet, blir betydligt fler inom C – Centrum, betyder en mindre renodlad uppbyggnad av stadsdelen. Centrum minskar dock inte i storlek, utan behåller sitt fotavtryck och expanderar något. En tydlig centrumkaraktär i bottenvåningarna bidrar till att göra den ursprungliga strukturen fortsatt läsbar.

Bostäderna påverkar inte nämnvärt de ursprungliga rörelsemönstren, men fler privata inslag kan förändra upplevelsen av torg och stråk som utpräglat offentliga miljöer. Den nya bebyggelsen innebär en anpassning till dagens situation, där människor också rör sig längs med bilgatorna. Detta kan i viss mån minska läsbarheten av planerings-tanken med renodlade ringgator kring centrum. Påbyggnaden med bostäder ovanpå vårdbyggnaden i Kv Förkunnelsen bedöms förenlig med de ursprungliga planerings-tankarna om kategoribostäder förlagda i anslutning till service i centrums utkanter.

Ändringar av stadsbild och relation till omgivningen

Genomgången av vyerna före och efter genomfört förslag visar att förändringarna leder till medelstora och ibland stora negativa konsekvenser för kulturmiljön från vissa punkter. Sett utifrån skymmer nya byggnader i hög grad de kvarvarande

tvåvåningshusen i centrum, och befintlig centrummarkör förlorar i betydelse. Sett inifrån-ut påverkas sikten mot och synligheten av de för 1950-talsstadsdelarna kännetecknande punkthusgrupperna, däribland från den övre tunnelbaneentrén. Från den viktigaste entrén till stadsdelen, tunnelbaneutgången, består den viktiga kontakten med naturmarken.

Den föreslagna nya byggnaden i Direktrisen 1 bidrar i hög grad till att konsekvenserna på kulturvärden och stadsbild blir betydande negativa, då den genom sin skala påverkar rumsligheten vid två av centrums torg såväl som kontakten med omgivningen. Det ändrade fotavtrycket gör att de formklippta lindarna på västra torget måste tas bort. Den nya punkthusgruppen i södra delen av centrum är närvarande i samtliga vyer men bedöms inte nödvändigtvis ha en påtagligt negativ inverkan på kulturmiljön. Den bedöms i stort vara ett konsekvent grepp som bidrar till att markera centrum och blir lätt läsbar som en utvidgning. Genom att gruppen ansluter till den befintliga skulpturala punkthusraden vid Eva Bonniers gata bedöms kvaliteter kunna tillskapas. Påbyggnaden till vårdbyggnaden i kv. Förkunnelsen skapar något av en siktbarriär i öst-västlig riktning genom centrum och påverkar den renodlat modernistiska volymhanteringen i östra delen.

Rivningar av grönklassade byggnader

De rivningar som planförslaget kräver bedöms ge upphov till medelstora till stora negativa konsekvenser för kulturvärdena i Fruängen centrum. Minskningen av det ursprungliga byggnadsbeståndet påverkar märkbart upplevelsen av centrum som en sammanhållen och helgjuten tidstypisk miljö, särskilt vid västra torget där två viktiga inramande byggnader försvinner. Rivningarna påverkar även intrycket av centrum från Fruängsgången, gångstråk som ansluter till centrum, från busstationen och från bilvägarna runt centrum. I kv. Guvernanten har delen som föreslås rivas ett mer begränsat kulturhistoriskt värde.

Nya byggnaders typ, skala och gestaltning

Ny föreslagen bebyggelse är i grunden renodlad till sin sort med punkthus och lamellhus, där sockelbyggnadernas utbredning varierar beroende på förutsättningarna. I Kv Dansösen och Guvernanten kombineras dock de två typerna. Strukturen med punkthus i södra delen och lamellhus vid Fruängsgången visar på en i huvudsak konsekvent hantering av tillägg och bedöms väl anpassat till förutsättningarna. Även skalan hanteras konsekvent med sockelbyggnader i ett till två plan, mellanskala i sex våningar och punkthus som ansluter i höjd till befintliga punkthus, utan att överstiga dem. Detta bedöms vara mycket väsentligt ur kulturmiljösynpunkt. Ursprunglig centru-manläggning har en varierad höjdskala kring en enhetlig kärna och det bedöms vara av stor vikt att inte skapa en alltför rörig stadsbild. Det är även av betydelse att de nya punkthusen, som kommer bilda nya centrummarkörer, blir resliga och inte alltför satta. Påbyggnaden på vårdbyggnaden avviker i skala och försvagar spelet mellan låg- och högdelar i östra centrum.

Sockelmotivet på nya byggnader bedöms som genomarbetat. Det har ett tydligt släktskap med befintliga centumbyggnader men blir samtidigt läsbart som nytt. Volymbehandling, fasadmaterial, fönstersättning och takavslut på bostadsvåningarna bedöms också generellt som väl anpassat till sammanhanget. Föreslagen färgsättning med varma kulörtoner på punkthusens bostadsvåningar och påbyggnaden i Kv Förkunnelsen bedöms dock som mindre lämpligt och kan försvaga skärpan i det grafiska uttrycket i centrum. Balkonger på nya byggnader är förhållandevis begränsade till storlek och antal, och bedöms därför i de flesta fall inte ge någon stor negativ påverkan på upplevelsen av stråk och torg som offentliga miljöer. De långsträckta balkonger som vetter mot centrala torget i Kv Servitrisen bedöms dock som mindre lämpliga. För att upprätthålla centrums karaktär är det viktigt att uttryck som är starkt förknippade med privata bostäder begränsas.

Landskapsarkitekturen påverkas

Centrummiljön utgörs av enhetliga byggnader med för modernismen urban karaktär, där rätvinklighet och definierade platsbildningar förstärker stadsmässigheten.

Landskapsarkitekturen är strikt med stiliserade, avskalade former och en materialpalett som är typisk för 1960-talet och för Stockholms gatukontor. Planförslaget innebär att flera ursprungliga inslag som murar, trappor och planteringar byggs om, rivs helt eller delvis, kompletteras och/eller ersätts. Trapporna byggs om och blir kvar i ungefär samma lägen, men genomförandet redovisas inte i detalj. Om ursprungliga stenblock, trappräcken och handledare kan återmonteras i hög utsträckning och föreslagna tillägg görs varsamt med utgångspunkt i befintlig karaktär, blir påverkan begränsad. Ny trappa vid Ellen Keys gata och ny ramp mot Fruängstorget bedöms kunna tillföras utan negativ påverkan. Murar och terrasserade planteringar bevaras i största möjliga mån och kompletteras lika befintligt, men tre muromgärdade planteringar på västra torget föreslås tas bort. Breddning av tunneln under Elsa Brändströms gata kan påverka den karaktäristiska hästskoformen och omgivande mur negativt. Åtgärden kan samtidigt bidra till ökad trygghet och att de trafikseparerade gångstråken till centrum stärks.

Att de formklippta lindarna på västra torget tas bort bedöms utgöra en risk för förvanskning av kulturvärdena, då dessa träd är ett framstående exempel på 1960-talets stiliserade, strama landskapsarkitektur. De har ett värdefullt släktskap med liknande grupper i samtida centrum som Högdalen och Farsta. Vad gäller trygghetsas-pekten utgör lindarna inte någon fullständig siktbarriär mot Fruängsgången. Siktlinjen från tunneln, som denna åtgärd avser stärka, bedöms inte som överordnad ur kulturmil-jösynpunkt.

Övriga åtgärder som regnbäddar, partier med ny markbeläggning, möblering, träd och grönska kan bidra med nya kvaliteter och bättre vistelsemöjligheter. Att befintlig materialpalett används som utgångspunkt i flera fall är positivt. På västra torget blir dock förändringarna så omfattande – med regnbäddar, spänger, borttagna lindar och planteringar – att torget påtagligt ändrar karaktär och den strama stiliserade landskaps-arkitekturen försvagas betydligt. Detta medför risk för förvanskning.

Bilismens betydelse bevaras

Fruängen centrum planerades och byggdes under massbilismens stora genombrott, vilket bidrog till att trafikplaneringen gjorde stort avtryck i stadsplaneringen. Planför-slaget innebär en relativt liten påverkan på läsbarheten kring hur bilen styrde planeringen. En markparkering tas bort och bilen blir mindre närvarande vid två av torgen. Den berörda parkeringen är dock inte del av det kulturhistoriskt intressanta park-and-ride-systemet. Att ringgatorna får en mindre tydlig baksideskaraktär påverkar i viss mån förståelsen av centrumets ursprungligen inåtvända karaktär.

Slutsats

Centrumutvecklingen är väl motiverad för att behålla centrums relevans både funktionellt och som kulturmiljö. I framtagandet av planförslaget har flertalet medskick från kulturmiljöexpertis hörsammats helt eller delvis. Strukturer och rörelsemönster bevaras i stor utsträckning. Den huvudsakliga utvecklingen, den i södra delen av centrum, bedöms utgöra en expansion och utveckling av centrum som trots skalan ger relativt begränsad påverkan på kulturvärdena. Nya byggnader är konsekventa sett till typ och skala och har en till befintliga förhållanden väl avvägd fasadutformning. Aktiveringen av ringgatorna bedöms kunna ske utan betydande negativa följder för kulturvärdena.

Trots att medskicken har hanterats aktivt och beaktats blir konsekvenserna för kultur-värdena i Fruängens Centrum sammantaget långtgående. Förändringarna längs Fruängsgången ger konsekvenser för upplevelsen av centrums kärna med förändring av alla de tre platsbildningarna, därtill förändras kontakten med omgivningen. Då konsekvenserna för stadsbilden, analyserade genom vyerna med före- och efterper-spektiv, bedöms bli medelstora till stora, konsekvenserna av rivningarna medelstora till stora och det finns risk för förvanskning av del av landskapsarkitekturen, bedöms planförslaget samlat ge upphov till stora negativa konsekvenser för kulturvärden.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning.....	5
Bakgrund och syfte	5
Disposition	5
Orientering	6
Förutsättningar	8
Översiktsplan	8
Stockholms byggnadsordning.....	9
Stockholms Arkitekturpolicy	10
Stockholms Balkongvägledning	11
Gällande stads- och detaljplaner	12
Plan- och bygglagen	14
Kulturhistorisk klassificering	15
Kort historik	16
Efterkrigstidens tunnelbaneförstäder	17
Planering och utbyggnad av Fruängens centrum	18
Kronologi.....	20
Kulturvärden	21
Kulturvärden.....	22
Kulturmiljöanalys Fruängen	22
Kompletterande kulturvärden.....	23

Planförslaget.....	25
Bakgrund och syfte	26
Projektidé	26
Planbestämmelser	32
Mark och landskap	33
Konsekvenser för kulturmiljön.....	38
Rivningar	40
Påverkan på stadsbilden.....	44
Konsekvenser i relation till riktlinjer i kulturmiljöanalys	61
Konsekvenser i relation till Stadsmuseets riktlinjer	67
Samlad bedömning	69
Fortsatt arbete.....	71
Källförteckning	72

INLEDNING

Bakgrund och syfte

Tyréns Sverige AB har fått i uppdrag av Niam AB att upprätta en konsekvensbeskrivning för kulturmiljö, kopplad till detaljplanearbete för Fruängen centrum i Stockholm. Detaljplanens syfte är att utveckla Fruängens centrum med bostäder, lokaler för handel och service samt utvecklade offentliga rum i ett kollektivtrafikhärläge.

Konsekvensbeskrivning kulturmiljö

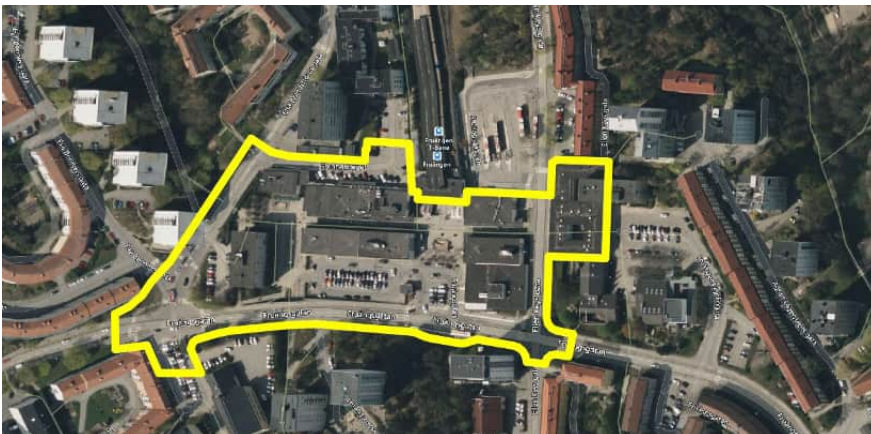
En konsekvensbeskrivning för kulturmiljö tas fram i samband med planläggning som berör kulturhistoriskt värdefulla byggnader eller miljöer. Syftet med konsekvensbeskrivningen är att beskriva den påverkan som bedöms uppstå på kulturvärden och analysera vilka konsekvenser planen ger för kulturvärden och kulturmiljön. Konsekvensbeskrivningen ska fungera som stöd för myndigheter, remissinstanser och allmänhet i planprocessen.

Tidigare utredningar

En kulturmiljöanalys har tagits fram av Tyréns Sverige AB, 2024-03-22. I analysen beskrivs planområdets och omgivningens historik och nuvarande bebyggelse. I rapporten ingår kulturhistorisk värdering av bebyggelsen inom planområdet.

Fruängen - Kulturmiljöanalys har tagits fram av Stadsmuseet under 2023 i samband med programarbete.

Kulturmiljöanalyserna fungerar som underlag för föreliggande konsekvensbeskrivning. Planförslagets konsekvenser bedöms i relation till de kulturvärden och de riktlinjer som tidigare redovisats i analyserna.



Ortofoto med planområdet markerat i gult. Källa: Equator

Disposition

Rapporten inleds med ett förutsättningskapitel där vägledande dokument och aktuella lagrum beskrivs. Därpå följer en kort sammanfattning av historik, varefter de kulturvärden som identifierats i tidigare kulturmiljöanalyser återges. I nästföljande två kapitel beskrivs planförslaget och dess konsekvenser för kulturmiljön.



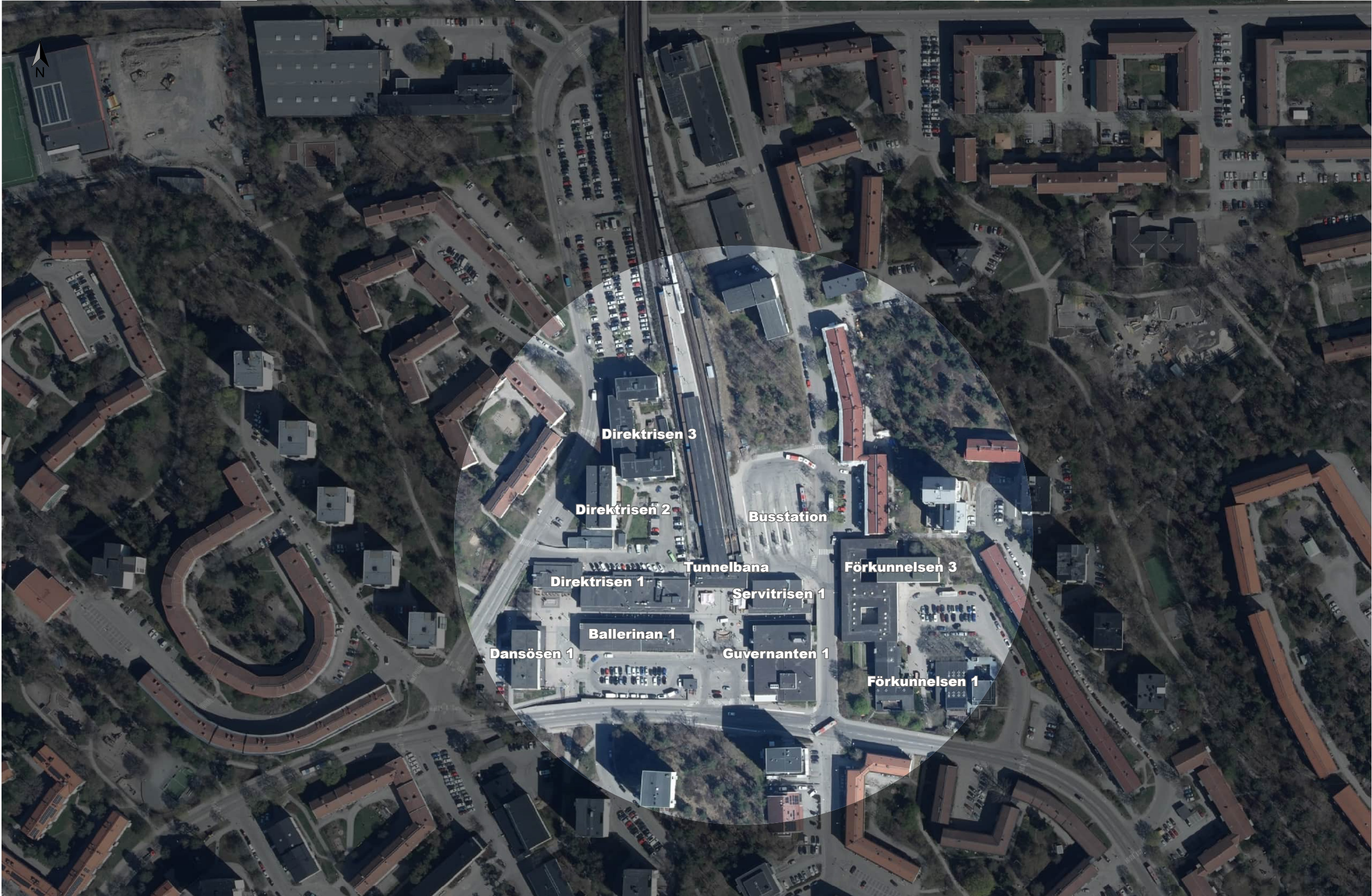
Flygvy över Fruängen centrum från söder, 2024.

Orientering

Stadsdelen Fruängen är lokaliserad ca. 8 km sydväst om centrala Stockholm och ingår i stadsdelsområde Hägersten-Liljeholmen. I norr avgränsas området av Södertäljevägen, mot väster ansluter området till Segeltorp och i söder mot Herrängen. I öster avgränsar Mickelsbergsvägen Fruängen mot stadsdelen Långbro.



Markeringen utgör ungefärligt utredningsområde som inbegriper en vid sträckning kring Fruängens centrum. Källa: Lantmäteriet.



Ungefärligt utredningsområde med berörda kvarter: Ballerinan 1, Dansösen 1, Direktrisen 1 - 3, Förkunnelsen 1 och 3, Guvernanten 1, Servitrisen 1 samt Tunnelbanestationen. Karta: Lantmäteriet, flygbild med bearbetning av Tyréns.

FÖRUTSÄTTNINGAR

Översiktsplan

I aktuell översiktsplan (2018) redogör Stockholms stad för hur kulturmiljöer ska tas tillvara i utvecklingen av staden, under rubriken Kulturmiljö i en växande stad. Relevant i detta fall är bl.a. att:

- Bebyggelse som är kulturhistoriskt värdefull och har betydelse för stads- och landskapsbilden ska ses som en resurs i stadsutvecklingen.
- Att väva samman ny bebyggelse med befintliga värden är angeläget i stadsbyggandet. Nya tillägg i stadsväven ska uttrycka ett medvetet förhållningssätt till kulturmiljöns värden.
- När staden förändras krävs ett medvetet förhållningssätt till topografi, stadssiluett och mötet med vattnet. Högre byggnader ska infogas med omsorg om stadslandskapets helhetsverkan. Grönska, parker och naturområden ska utvecklas så att kulturvärden tas tillvara samtidigt som nya estetiska och sociala värden tillförs.
- Stadsbyggandet ska ta sin utgångspunkt i kunskap om stadsdelarnas olika karaktär, hur de samspelar med landskapets förutsättningar, deras olika stadsplanemönster och hustyper. Ett medvetet förhållningssätt till befintliga kvaliteter är därför en förutsättning vid tillägg och omvandlingar.
- Kulturmiljöns värden ska fortlöpande identifieras, säkerställas, tas omhand och utvecklas.
- Ny bebyggelse, ändringar och tillägg i befintliga miljöer ska utföras omsorgsfullt, med konsekventa karaktärsdrag och genomarbetade detaljer grundade på en gedigen analys.

- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till staden som helhet.
- Det byggda ska ta stöd i kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
- Det byggda ska utformas med stöd i kunskap om den specifika platsen.
- Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd i kunskap om Stockholms karaktär samt kunna beskrivas som idé.
- Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt.

Stadsutvecklingsområde – komplettering (stora stadsutvecklingsmöjligheter)

Område med blandad stadsbebyggelse där omfattande komplettering föreslås. Området kan kompletteras med bostäder, service, verksamheter, gator, parker, kultur och idrottsytor. Att förstärka de gröna kvaliteterna och säkerställa funktioner som skolor och förskolor, är en viktig del i stadsutvecklingen. Komplettering ska göras med utgångspunkt i kunskap om nuvarande karaktär, kvaliteter och behov. Inom området kan finnas delar där större strukturförändringar föreslås.

Utvecklingsmöjligheter Fruängen

Planområdet ligger inom stadsdelen Hägersten-Älvsjö stadsdelsområde i Söderort inom Stockholms kommun. I den till översiktsplanen tillhörande stadsutvecklingskartan redovisas Fruängen som ett område med blandad stadsbebyggelse där omfattande komplettering föreslås.

I översiktsplanen anges följande angående området Fruängen:

Fruängen byggdes i samband med tunnelbanans utbyggnad på 1960-talet. Kring stationen och det lokala centrumet ligger bostäder i lamellhus och punkthus i det kuperade landskapet.

Fruängen har stora möjligheter till stadsutveckling. Centrum har förutsättningar att stärkas som bytespunkt för kollektivtrafik, service, handel och kultur med fler funktioner och platsbildningar kring tunnelbanan. Vantörsvägen och Mickelsbergsvägen kan omvandlas till urbana stråk kantade med ny blandad bebyggelse. Det finns goda förutsättningar att utveckla kopplingen till stadsutvecklingsområdet Jakobslund-Smista i grannkommunen Huddinge, särskilt i cykelplanens utpekade stråk och genom Spårväg syd.

Ur Översiktsplan för Stockholms stad (2018), s. 146.



Utsnitt ur stadsutvecklingskarta från översiktsplanen. Fruängen är identifierat som stadsutvecklingsområde där omfattande komplettering föreslås. Källa: Stockholms stad

Stockholms byggnadsordning

Stockholms byggnadsordning kan ses som ett tematiskt tillägg till översiktsplanen som förtydligar planens delar om allmänna intressen: Kulturmiljö i en växande stad och Arkitektur och gestaltning. Stockholms arkitekturpolicy och balkongvägledning är ytterligare kunskapsunderlag, tillsammans med översiktsplanen, riksintressebilagan och byggnadsordningen. I den övergripande strategi Stockholms stad har för stadens arkitektur.

Byggnadsordningen inleds med följande utgångspunkter när Stockholm utvecklas:

- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till staden som helhet.
- Det byggda ska ta stöd i kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
- Det byggda ska utformas med stöd i kunskap om den specifika platsen.
- Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd i kunskap om Stockholms karaktär samt kunna beskrivas som idé.
- Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt.

Byggnadsordningen beskriver hur staden har vuxit fram historiskt, stadslandskapets förutsättningar och stadsdelarnas karaktärer. Den innehåller också vägledningar och processtöd för stadens fortsatta utveckling.

Fruängen

Fruängen är en del av utbyggnaderna av de s k tunnelbanestäderna under 1950- och 60-talen. Under 1950-talets andra hälft skedde en skalförskjutning i nya stadsdelar, bland annat i Fruängen, där punkthus i 9–16 våningar, placerade i grupper vid centrumbildningar och tunnelbanestationen. Detta blev ett allt vanligare inslag.

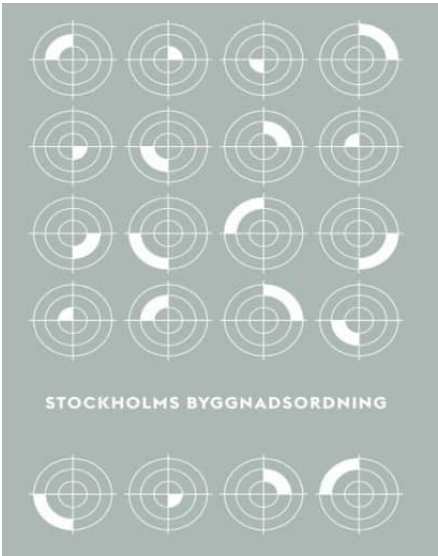
Följande vägledande punkter för Tunnelbanestäderna redovisas i byggnadsordningen:

Vägledningar - Tunnelbanestad

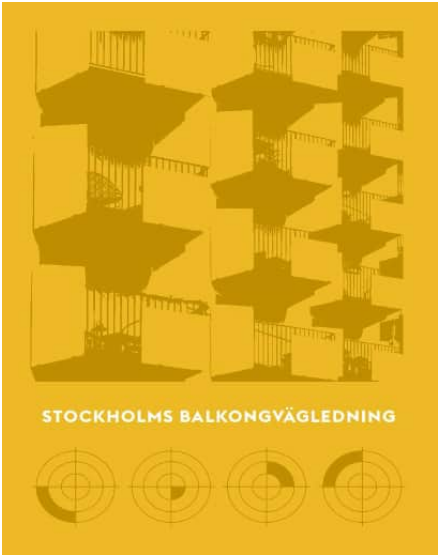
- Utveckla tunnelbanestäderna med utgångspunkt ur de centrala parkstråken, de gestaltningsmässigt sammanhållna husgrupperna som utgörs av höga punkthus kring centrum, flerfamiljshus i tre till fyra våningar och områden av småhus i stadsdelarnas utkanter. Beakta punkthusens skulpturala verkan i stadslandskapet.
- Utforma nya byggnader inom befintlig struktur utifrån en samtida tolkning av platsens förutsättningar och närliggande bebyggelse. Utforma grupper av nya hus utifrån en sammanhållen gestalningsidé.
- Utforma kompletteringsbebyggelse i anslutning till tunnelbanestäderna utifrån ett helhetsperspektiv. Beakta närliggande bebyggelse.
- Utveckla lokala centrum och centrala stråk genom att komplettera med ny bebyggelse, verksamhetslokaler och arbetsplatser där så är möjligt. Ta tillvara befintliga lokaler för handel, verksamheter och kultur. Undvik omvandling av lokaler till bostäder.
- Ta tillvara och utveckla den gröna karaktären med förgårdsmark i gaturummet och de centrala parkstråkens samband med omgivande grönstruktur som skapar ett nätverk av gröna promenader. Undvik parkeringsytor på förgårdsmark och bostadsgårdar.
- Utgå från de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer vid ombyggnader och renoveringar. Ta tillvara eller återskapa karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer i så stor utsträckning som möjligt. Förändra sammanhållna grupper av småhus med hänsyn till helheten i gestaltning och utformning.



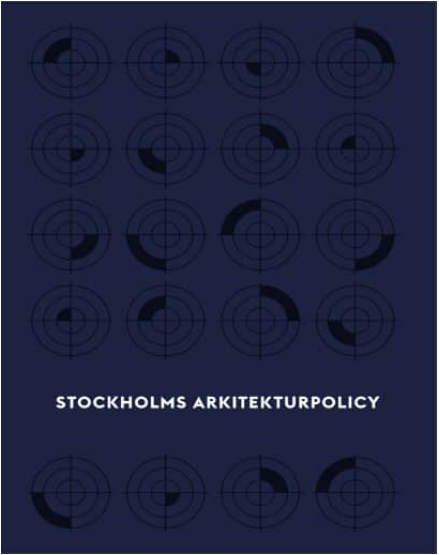
Exempel på gatubild i tunnelbanestad, med lamellhus och grupper av höga punkthus. Källa: Stockholms byggnadsordning



Framsida på boken Stockholms byggnadsordning. Källa: Tidskriften Arkitektur, arkitektur.se.



Framsida på boken Stockholms Balkongvägledning. Källa: Stockholm stad.



Framsida på boken Stockholms Arkitekturpolicy. Källa: Stockholm stad.

Stockholms Arkitekturpolicy

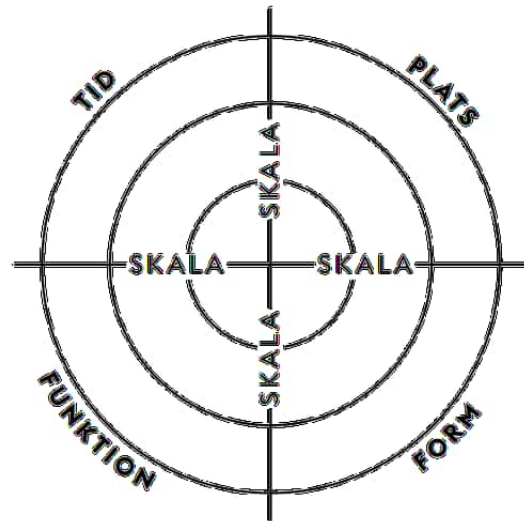
Med utgångspunkt i översiktsplanen utgör Stockholms arkitekturpolicy tillsammans med Stockholms byggnadsordning och kommande vägledning en familj av dokument som bidrar med kunskap, strategier och arbetssätt till stöd för stadens gestaltning. Andra dokument som kopplar till Arkitekturpolicy är Vision 2040, Stockholms stads klimatmål, Agenda 2030, Gestaltad livsmiljö, Stockholms Framkomlighetsstrategi och Stockholms Miljöprogram.

Arkitekturpolicy redogör för förhållningssätt inom arkitektur och samhällsutveckling samt ger konkreta metoder för ett kvalitativt byggande. Policyen omfattar planering av alla skalor, från staden som helhet till utformning och gestaltning av enskilda byggnader och detaljer.

I kapitlet *Identitet* finns riktlinjer för hur arkitekturen ska bidra till att "stärka, bekräfta och utveckla stadens karaktär och identitet" med grund i Byggnadsordningen. Här framförs bland annat vikten av att identifiera värdebärare, utveckla Stockholms särart och att gestalta med en Stockholmsk prägel.

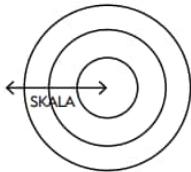
Under kapitlet *Byggstenar* beskrivs de delar som tillsammans bildar staden, från den stora skalan ner till byggnadens komposition och detaljering.

I policyen finns *Verktyg för stadens gestaltning* som, genom att kombinera ett antal frågeställningar med byggnadsordningen, ska inbringa kunskap om projektets arkitektoniska förutsättningar och möjligheter. Verktøget är tänkt ska finnas med i alla faser under ett byggprojekt och hos alla inblandade. Verktøgets grafiska presentation utgörs av en genomkorsad cirkel rymmer de olika aspekterna tid, plats, form och funktion.

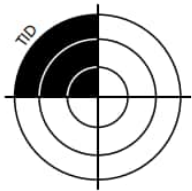


Den grafiska representationen av verktøget.
Stockholms Arkitekturpolicy och balkongvägledning.

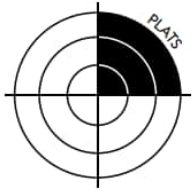
Följande frågeställningar kan ställas inom verktøgets respektive tema:



Skala - Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från staden som helhet till detalj.



Tid - Hur förhåller sig projektet till Stockholms historiska utveckling? Hur formas projektet av vår samtid, regler, ekonomi, miljö och arkitektoniska ideal? Hur kommer projektet åldras och fungera för framtida behov?



Plats - Vilken betydelse har projektet i stadens siluett? Hur förhåller sig projektet till stadslandskapet och omgivande stadsbyggnadskaraktärer? Hur förhåller sig projektet till omgivande bebyggelse och stadsrum?



Form - Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till helhetsupplevelsen av Stockholm och stadens karaktär? Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till stadslandskapet och intilliggande stadsbyggnadskaraktärer? Hur genomförs den arkitektoniska idén i byggnadens alla delar i volymhantering, konstruktion, fasadkomposition, material, kulör och detaljer?



Funktion - Hur bidrar projektet till att öka Stockholms stadskvaliteter med människan som utgångspunkt? Hur bidrar funktionen till omgivande bebyggelse och stadsrum? Hur utformas bebyggelsen och stadsrummen i förhållande till dess funktioner och innehåll?

Figurer och text hämtade från Stockholms Arkitekturpolicy (2021).

Stockholms Balkongvägledning

Balkongernas utförande ger form till husens fasader och bidrar till både byggnadens och gatans karaktär, den bidrar också till trygghet när den är vänd mot gatan. Balkongvägledningen godkändes av stadsbyggnadsnämnden den 30 november 2023 och är, i likhet med Stockholms översiktsplan, byggnadsordning och arkitekturpolicy, ett kunskapsunderlag och metodstöd att använda när staden utvecklas med detaljplaner och bygglov. Dokumentet beskriver ett genomtänkt och samordnat förhållningssätt till frågor som kan dyka upp i olika planerings- och byggprocesser, vid utformning av både nya och befintliga balkonger och fasader. Balkongvägledningen utgår ifrån plan- och bygglagen, PBL.

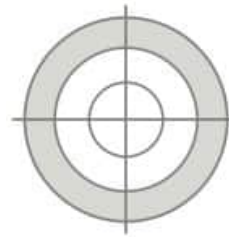
Stockholms inriktning

Stadens övergripande gestaltning påverkas i hög grad av balkongens enskilda utformning. Balkongernas utformning ska bidra till både stadens och byggnadens gestaltning samt vara en funktionell och attraktiv del av bostaden. Väl utformade och väl placerade balkonger bidrar till positiva upplevelser av bostaden, byggnaden och till det offentliga rummet. Balkonger och inglasningar ska utgöra en del av en större helhet och de behöver planeras och utformas omsorgsfullt och studeras utifrån stadens alla skalor.

Verktyget för stadens gestaltning är ett metodstöd för att formulera en arkitektonisk idé som stödjer projektet genom alla faser. Verktöget i sin helhet återfinns i Stockholms byggnadsordning och i arkitekturpolicy.

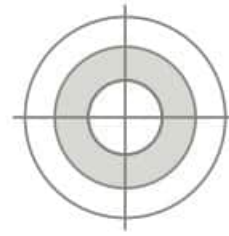
VÄGLEDNING BALKONGER - UTFORMNINGSSKEDET

- Utformningen av balkonger ska utgå ifrån hur byggnaden ser ut på såväl långt som nära håll.
- Balkonger ska bidra till byggnadens fasadrytm och samverka med fasadens proportioner, samt beakta hur byggnadens volym påverkas.
- Balkongen ska planeras med människan som utgångspunkt, utifrån den boendes perspektiv men också utifrån allmänhetens upplevelse från gatan.
- Balkonger ska utgöra en integrerad del av byggnadens arkitektur och samspela med byggnadens arkitektoniska idé.
- Balkongen ska utföras med omsorg om detaljer och dimensioner, i material som åldras vackert.



Staden

Stockholms topografi och vidsträckta landskapsrum gör att många delar av staden också upplevs på långt håll, exempelvis vid kajer och stadsfronter, byggnader på höjder eller högre hus som sticker upp i stadssiluetten. På avstånd upplevs stadens balkonger ofta som en integrerad del av det byggda. Genom sin placering och form kan balkongerna skapa en mönsterverkan, präglad av horisontalitet, vertikalitet, eller ett riktningslöst grafiskt mönster. Balkongen som byggnadens yttersta skikt är också en del av hur byggnadsvolymen ser ut på håll. När hus byggs behöver särskild omtanke läggas kring hur balkongerna tecknar sig som en del av stadens siluett och tillsammans med omkringliggande bebyggelse.

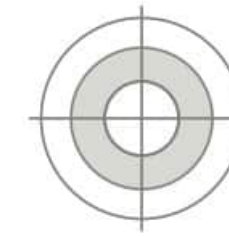


Området

Stockholms stadsdelar är ofta byggda under en sammanhållen tidsperiod, där man tydligt kan avläsa tidsandan och den roll balkongen spelat i vår bostadsmiljö. I äldre miljöer såsom innerstaden finns ofta relativt få balkonger mot gatan och de som finns är grunda och nätta. Kompletteringar i innerstaden med ny bebyggelse kan, väl utformad och med hänsyn tagen till omgivande hus ibland tänkas ha balkonger mot gatan. I stadsdelar utanför innerstaden finns också en samstämmighet i balkonguttryck präglad av när de byggdes och av att nästan alla bostäder har tillgång till balkong. När ny bebyggelse läggs till behöver hänsyn tas till den utformning som präglar området. Vid framtagande av visioner och gestaltningen av nya områden bör utformning av balkonger samordnas, så att det bildas en palett av alternativ inom ett sammanhållet tema. Samordningen bidrar till att skapa karaktär och ge en identitet till området. Stockholm är, genom historien, i hög grad uppbyggd på detta sätt.

Längs gata och på gård

Gränsen mellan privat och offentligt är tydlig längs gator och på gårdar. Balkonger bryter delvis denna gräns och kan tillföra interaktion och liv, social närvaro och upplevd trygghet i det gemensamma rummet. Men de tar också plats i stadsrummet och därför behöver balkongerna utformas med hänsyn till platsens förutsättningar, storleken på gatan eller gården samt till väderstreck. Från gata och gård upplevs balkonger snett underifrån och balkongens undersida blir påtaglig. Därför är balkongens utförande och placering en viktig del av arkitekturen och stadsrummets helhetsverkan. Kulörton, material och detaljer bör samspela med fasadens och gaturummens utformning.



Byggnaden

Balkonger påverkar en byggnads upplevda volym i olika omfattning. Alltifrån franska balkonger med ingen påverkan på volymen alls, till stora balkonger som kan löpa utmed hela huset och som förflyttar den upplevda fasaden till balkongfronten. Hur balkonger integreras med byggnadens volym påverkar i hög grad hur byggnadens volym uppfattas och upplevs i gaturummet. Eftersom balkongen har en framträdande plats på fasaden bör den gestaltas med stor omsorg och inlevelse från både gatan och bostaden.

Detaljer

Balkongens detaljer och material kommer nära dem som använder balkongen och påverkar upplevelsen av omsorg och trivsel. Men även för betraktare har balkongens detaljer stor inverkan på upplevelsen. Detaljer som infästningar, balkongplattor och räcken är återkommande element i fasaden och påverkar i hög grad helhetsutformningen av balkonger och fasader. Balkonger är ofta utsatta för väder och vind. Därför bör detaljer och material väljas så att de tål det utsatta läget, är vackra över tid och kan förvaltas och underhållas på ett enkelt sätt.

Gällande stads- och detaljplaner

För Fruängen finns flertalet planer, både stora och små, aktuellt område finns tre gällande stads- och detaljplaner PI 5007, PI 6021A och 2002-03501.

PI 5007

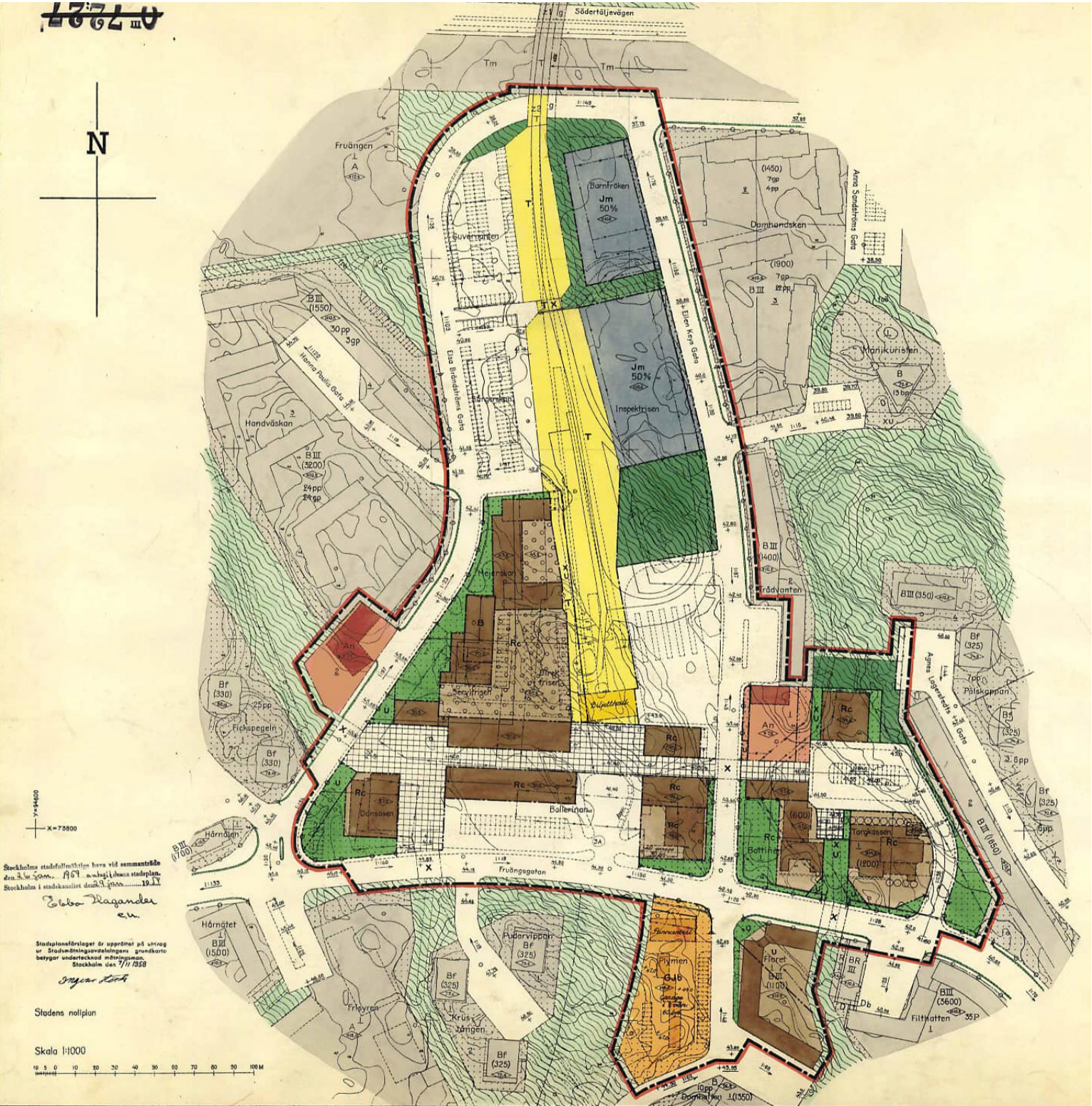
Planområdet omfattas av stadsplan PI 5007 för Fruängen centrum, fastställd 1959. Marken är reglerad för torg, gatumark, centrumbebyggelse, bostäder och allmänt ändamål/barnstuga.

PI 6021A

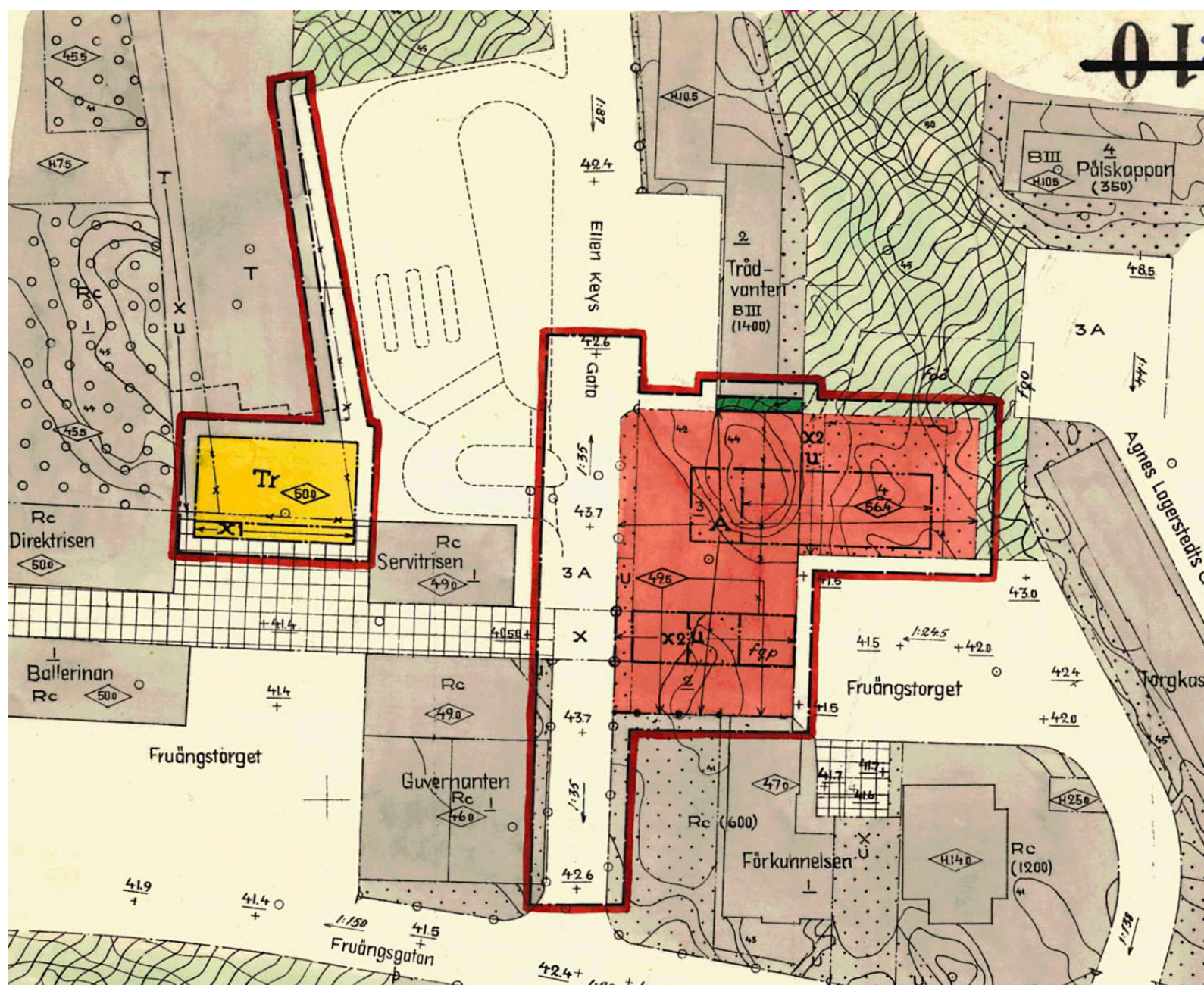
Ändring av stadsplan för del av kv. Trådvanten m.m. inom stadsdelen Fruängen i Stockholm. Fastställd 1963. Planen omfattar den södra delen av kv. Trådvanten (nuvarande Förkunnelsen 3), del av torgområdet söder om samt södra delen av trafikområdet för tunnelbanan (den egentliga stationsbyggnaden). Planen syftade till att möjliggöra uppförandet av en läkarcentral inom den södra delen av kv. Trådvanten. Den barnstugedom som tidigare planerats utgick. Planen reglerade att gångtrafik i torgplanet skulle förses genom byggnaden för läkarcentralen, att tunnelbanestationen skulle få uppföras i två våningar mot torget och att kontor skulle få anordnas.

Dp 2002-03501

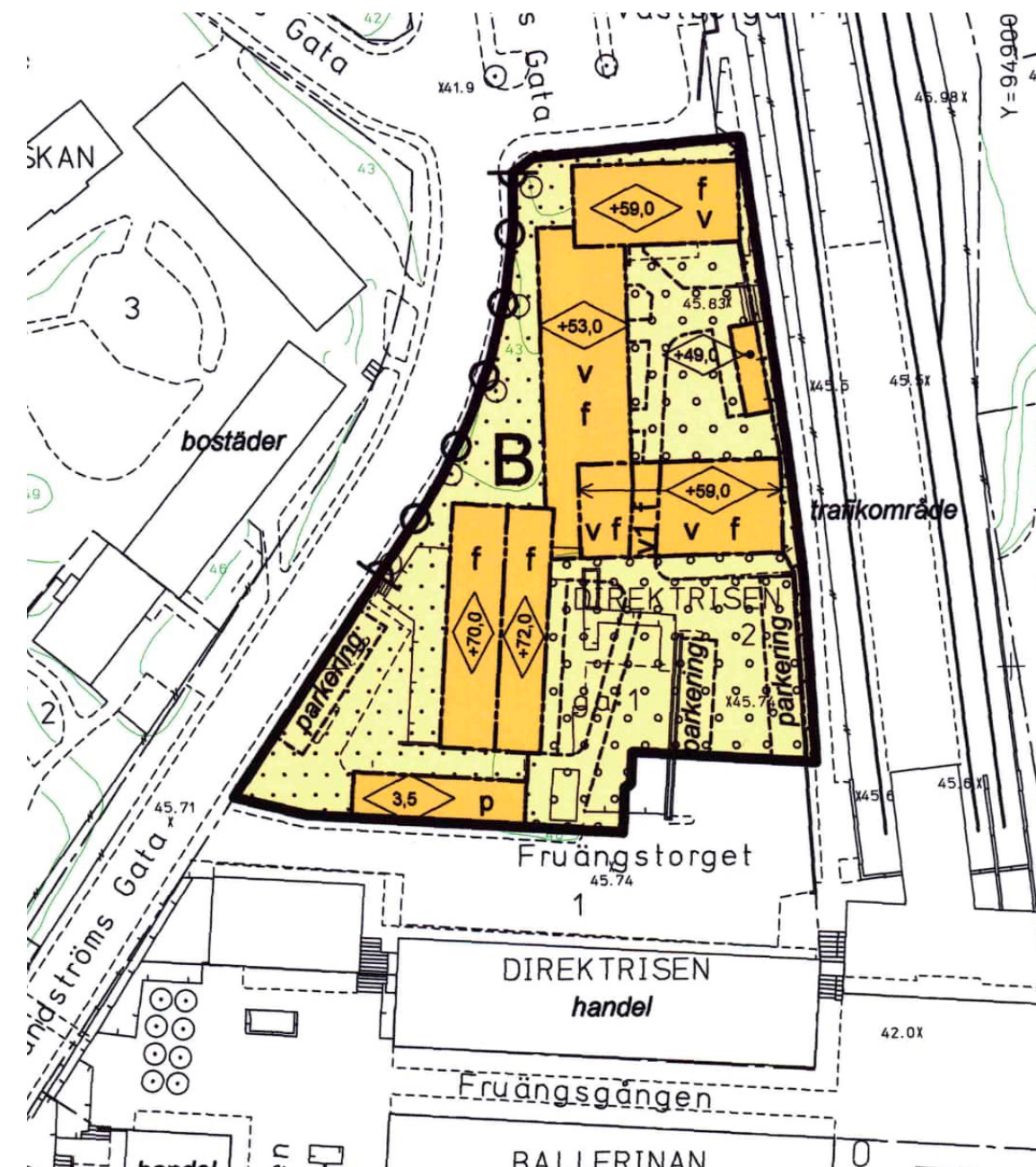
Ändring av stadsplan för kv. Direktrisen mellan Fruängens tunnelbanestation och Elsa Brändströms gata. Lagakraft 2007. Planens syfte är att skapa fler bostäder i Fruängens centrum med en byggrätt för tre byggnader i 3 till 5 våningar inkl. bottenvåning för delvis kommersiell verksamhet och garage under mark.



Utsnitt ur gällande stadsplan, PI 5007 för Fruängen centrum, fastställd 1959. Fullständig information om planerna finns i Stockholm stads, plan och byggtjänst. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.



Utsnitt ur gällande stadsplan, PI 6021A för kv. Träd-vanteren m.m. inom stadsdelen Fruängen i Stockholm. Fastställt 1963. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.



Utsnitt ur gällande stadsplan, 2002-03501 för kv. Direktrisen inom stadsdelen Fruängen i Stockholm. Fastställt 1963. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen (PBL) reglerar hur mark- och vattenområden används och samt hur markanvändningen skall utvecklas. Lagen fastställer att planläggningen av mark- och vattenområden är en kommunal angelägenhet och ställer krav på att kommunen upprättar en översiktsplan över hela kommunen. Lagen innehåller bestämmelser om bland annat detaljplaner och bygglov.

Planläggning enligt denna lag ska ske med hänsyn till natur- och kulturvärden, andra miljöaspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden. Lagen fastställer att byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Dessa kan av kommunerna skyddas genom bestämmelse i detaljplan. Skyddet regleras i PBL:s 8 kapitel och de bestämmelser som läggs in i planen är juridiskt bindande.

Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt Plan- och bygglagen är även 2 kap. 6 § tillämplig.

PBL 2 kap. Allmänna och enskilda intressen

1 § Vid prövningen av frågor enligt denna lag ska hänsyn tas till både allmänna och enskilda intressen.

3 § Planläggning enligt denna lag ska med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden främja

1. en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder,
2. en från social synpunkt god livsmiljö som är tillgänglig och användbar för alla samhällsgrupper,
3. en långsiktigt god hushållning med mark, vatten, energi och råvaror samt goda miljöförhållanden i övrigt,
4. en god ekonomisk tillväxt och en effektiv konkurrens, och
5. bostadsbyggande och utveckling av bostadsbeståndet.

6 § Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

6 § Tredje stycket

Vid planläggning och i andra ärenden samt vid åtgärder avseende byggnader som inte ingår i ett ärende enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas.

PBL 8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser

Plan- och bygglagens åttonde kapitel reglerar krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser. Vid en bygglovsprövning omfattas byggnader som bedöms ha särskilt högt kulturhistoriskt värde av förbud mot förvanskning av kulturvärden, 8 kap. 13§. För alla byggnader gäller även varsamhetskrav och särskilda krav vid underhåll enligt 8 kap. 17§ och 14§.

13 § Förvanskningsförbud

En byggnad eller som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Enligt 13 § 1 st. p.4 ska förvanskningsförbudet även tillämpas på bebyggelseområden.

14 § Underhåll och varsamhet

Ett byggnadsverk ska hållas i värdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

17 § Varsamhet och ändringar

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Kulturhistorisk klassificering

Vid bedömning av bygglov och åtgärder enligt Plan- och Bygglagen har Stockholms stad antagit en klassificeringskarta med kulörmarkeringar för byggnader av olika kulturhistoriskt värde. Klassificeringen som utförs av Stockholms stadsmuseum är ett kunskapsunderlag utan rättsligt bindande verkan.

De tre klassificeringar som Stadsmuseet använder sig av är:

Blå - bebyggelse av synnerligen högt kulturhistoriskt värde.

Grön - högt kulturhistoriskt värde. Bebyggelsen är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Gul - bebyggelse av positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde.

Fastighet markerad med grått går inte att hänföra till någon av ovanstående kategorier. Det finns även fastigheter som är markerade med streck vilket betyder att de ännu inte är klassificerade, alternativt att fastigheten är obebyggd. Fastigheter som inte är klassificerade kan ha stora kulturhistoriska värden, även om Stadsmuseet ännu inte tagit ställning till dessa värden.

Fruängen har till största del gulmarkerade byggnader, ett antal grönmärkade förekommer runt om centrum. Inom Fruängens centrum, är samtliga byggnader grönklassificerade, det vill säga har ett högt kulturhistoriskt värde.



Klassificeringskarta med grön- och gul markerad samt skrafferad bebyggelse. Utredningsområdet markerat med röd streckad linje. Planområdet ungefärligen markerat med blå linje. Källa: Stockholms stad - Stadsmuseet, DpWebmap.

KORT HISTORIK



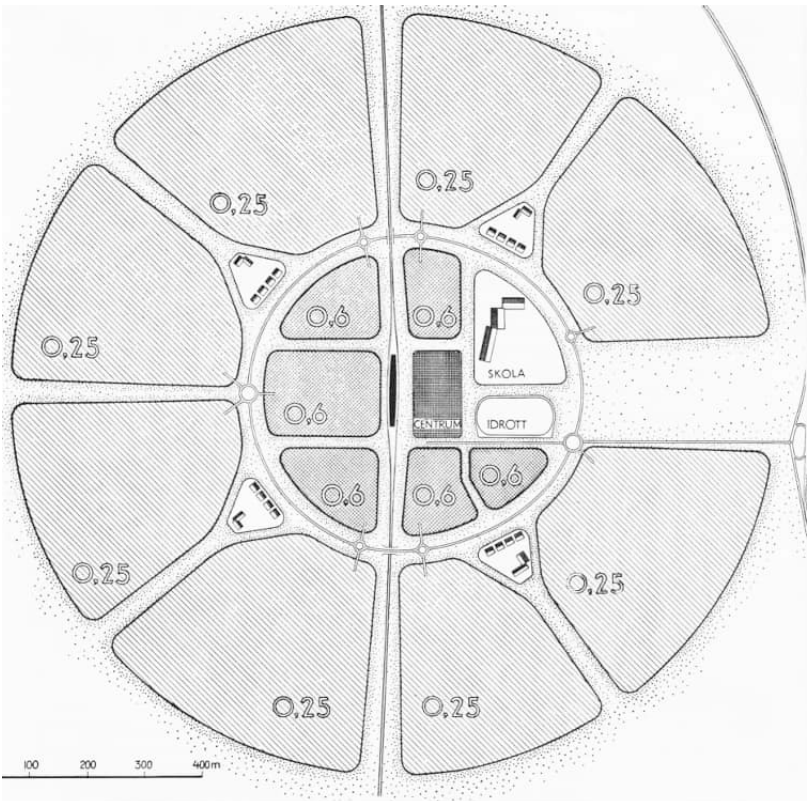
Fruängens centrum sett från söder, 1960-talets andra hälft. Fotot överblickar det centrala torget vid tunnelbanestationen, inramat av affärskvarteren Ballerinan och Direktrisen 2 till vänster, respektive Kv Servitrisen och Guvernanten till höger. I vänster bildkant syns centrummarkören inom Direktrisen 2 med neonskylten Fruängsgumman på gaveln. Den låga bebyggelsen hade ett minimum av uppbyggnader och installationer på de plana taken. Fasadernas grafiska effekt var markant när byggnaderna var nya och framgår särskilt väl på svartvita fotografier. *Svenska Riksbyggen 1950-1957.*

Efterkrigstidens tunnelbaneförstäder

För att råda bot på den enorma bostadsbrist som uppstått i Stockholm i början av 1940-talet beslutades år 1944 att låta upprätta en generalplan för en omfattande utbyggnad av nya bostadsområden efter andra världskrigets slut. En första programskrift till generalplanen gavs ut 1945 med titeln "Det framtida Stockholm", och den färdiga planen antogs sedan 1952. En viktig förutsättning för planen var 1941 års beslut om att låta bygga ut ett fullskaligt tunnelbanesystem i Stockholm, då detta möjliggjorde att nya bostadsområden kunde byggas längre ut från centrum. En grundtanke var att de nya ytterstadsdelarna skulle planeras kring en station för "förortsbanan" med intilliggande centrum, folkskola och idrottsplats. För de boendes trivsel erfordrades att varje stadsdel försågs med gemensamhetsanläggningar vilka med fördel koncentrerades till stadsdelens centrum. Önskvärt var att det i varje stadsdel skulle finnas en skola, daghem, tvätteri, restaurang eller konditori, butiker, postkontor, bibliotek, biograf, samlingslokaler och lokaler för kyrkliga ändamål. Generalplanen rekommenderade en befolkningssmängd på max 10 000- 15 000 per stadsdel, s.k. grannskapsenheter, för att en naturlig gruppbyggnad skulle kunna uppstå. Inom grannskapsenheten skulle allt för det dagliga livet finnas inom gångavstånd. En schemaplan upprättades för stadsdelarna uppbyggnad, som innebar att det skulle finnas en hög koncentration av bostäder i områdena runt centrum och glesare låg bebyggelse längre ut. Den höga koncentrationen åstadkoms oftast genom grupper med punkthus i kombination med större områden med lamellhus, medan områdena längst ut dominerades av småhus.

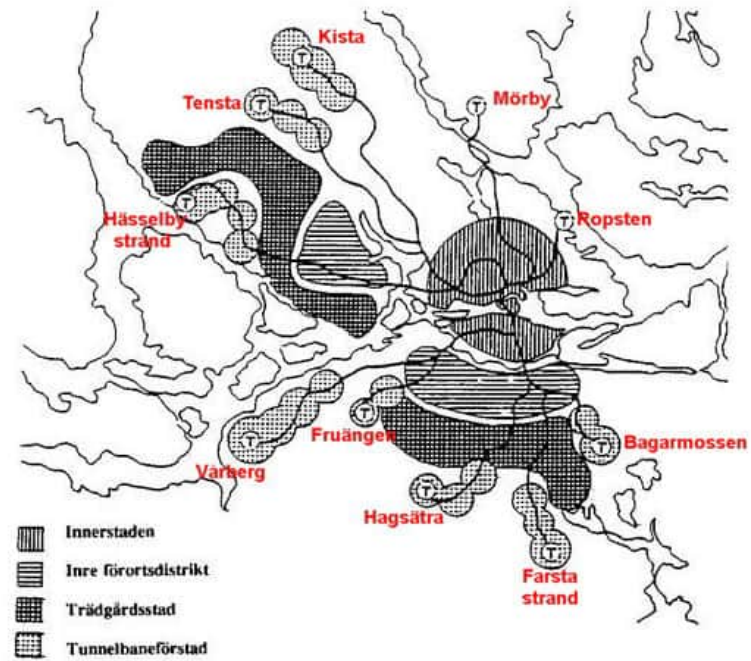
Med grund i de planeringstankar som formulerats i generalplanen och av stadsplanedirektör Sven Markelius lanserades konceptet för det nya idealsamhället: ABC-staden (Arbete, Bostad, Centrum). Avsikten var att de nya stadsdelarna skulle bli självförsörjande genom lokala arbetsplatser, nya bostäder med hög standard och egna centrum med kommersiell och social service. Vällingby och Farsta är de mest konsekvent genomförda ABC-städerna och planerades med verkliga storcentrum för att kunna tillgodose ett större omland av nya förorter. På de flesta andra håll var centrumen utformade för att primärt fylla ett lokalt behov. Men stadsdelar som var slutpunkter eller viktiga bytespunkter på tunnelbanans olika linjer kunde generellt utformas med mer välutrustade centrumanläggningar för att också i någon mån försörja kringliggande områden. Så var fallet för Fruängen.

Med bilismens starka framfart blev också trafikseparering en viktig aspekt som kom att prägla planeringen av förorterna. Biltrafiken skulle vara separerad från gång- och cykeltrafiken. Centrumanläggningarna planerades i många fall vara helt eller delvis bilfria, med en kringgående ringgata. Ett nät av gång- och cykelvägar drogs fram i generösa parkstråk som anlades i terrängens naturliga dalgångar. Gångvägarna korsade oftast bilvägarna planskilt i tunnlar.



SCHEMAPLAN FÖR ETT FÖRORTSSAMHÄLLE MED CIRKA 10 000 INVÅNARE

Schemaplan för de nya förortssamhällena från 1945 års programskrift "Det framtida Stockholm". Centrum är placerat vid en tunnelbanestation, med närliggande skola och idrottsplats. Bebyggelsen är indelad i grannskap med hög exploateringsgrad i områdena närmast centrum (0,6) och luftigare områden med lägre bebyggelse längre ut (0,25).



Karta från 1952 års generalplan som visar den planerade utbyggnaden av tunnelbaneförstäder. De rödmarkerade tunnelbanestationerna är inlagda i efterhand. Wikipedia.



Flygfoto över Fruängen omkring 1963. Tunnelbanestationen är under uppförande. Stockholmskällan.



Fruängens tunnelbanestation vid invigningsåret 1964. Spårvagnsmuseet.

Planering och utbyggnad av Fruängens centrum

När stadsplanen för Fruängen godkändes av kommunfullmäktige 1952 stod det klart att den nya stadsdelen skulle samlas kring en ny station för förortsbanan, som förutsattes bli ändstation på linjen. Sedan 1946 pågick arbete med att bygga en spårvägsförbindelse mellan Telefonplan och Fruängen, som förbereddes för övergång till tunnelbana i takt med att stadsdelen byggdes ut. Eftersom Fruängen skulle bli en ändstation fanns behov av plats för anslutande busstrafik till bostadsområden i Huddinge och Älvsjö. Man förutsåg dessutom att Fruängens centrum skulle komma att betjäna de kringliggande småhusområdena i Herrängen och Segeltorp. Dessa förutsättningar gjorde att det fanns underlag för en större centrumanläggning - ett storcentrum.

Centrumet skulle utgå ifrån ett centralt torg vid tunnelbanestationen, som möter fyra kvarter med butiksbyggnader i två våningar. Byggnaderna skulle i huvudsak vara i två våningar men mot omgivningen kunde delar av bebyggelsen vara endast en våning hög. Det övre planet i byggnaderna förutsattes användas för bibliotek, kliniker och kontor. I norra delen av centrum föreslogs ett punkthus i sju våningar vars övre våningar reserverades för bostäder för ensamstående. Centrums inre skulle vara bilfritt, men runtomkring planerades en ringgata varifrån bilburna centrumbesökare kunde angöra och varuförsörjning till butikerna kunde ske. Tre gångtunnlar skulle anläggas under ringgatan så att fotgängare kunde ledas planskilt från trafiken via gångstråken in och ut ur centrum. Centrumet i Fruängen skulle således vara bilfritt inåt men biltillvänt utåt - en principlösning som syftade till att uppnå en lagom nivå av trafikseparering utan att göra det alltför opraktiskt för bilisterna. En tidigare lösning på bilfritt centrum i Hökarängen, där biltrafiken letts helt utanför, såg som ett varnande exempel. Fruängens centrum skulle därför "tangeras av genomfartsleden", Fruängsgatan.



Vy mot västra torget ca år 1962. Här lotsas fotgängare in till centrum via gångtunneln under genomfartsleden Fruängsgatan. Neonskylten Fruängsgumman, som blev en symbol för centrum, syns på gaveln till centrums högsta hus. *Kollektivt kulturarv.*

Snart efter att stadsplanen fastställts påbörjades utbyggnaden av bostäder. Under perioden 1954-1959 uppfördes större delen av Fruängens flerbostadshus. År 1955 inleddes program- och projekteringsarbetet för centrum. Tomträtterna i centrum hade överlåtits till Riksbyggens dotterbolag AB Stockholmsbyggen, och projekteringen leddes av arkitekten Carl-Eddie Lund vid Riksbyggens arkitektkontor. För Stockholms stad var stadsplanebyrån och fastighetskontoret huvudsakliga parter i programarbetet.

Under de kommande åren svällde centrumprojektet och utökades från att initialt ha varit avsett att betjäna 8 000-9 000 invånare till 13 000. Svenska kyrkan visade intresse för en etablering i Fruängen och 1958 fattades beslut om att bygga ett antal läkarcentraler i Fruängen. Till följd av detta utarbetades en ny stadsplan 1958, där centrumområdet utvidgades österut för att rymma kyrka med församlingshus och läkarcentral inom kvarteret Förkunnelsen. I väster omformades kvarteret Direktrisen med en underjordisk parkerings- och lastförsörjningsanläggning, och centrums högsta hus höjdes från 7 till 8 våningar. I lågdelarna planerades en ungdomsgård. I sydvästra delen av centrum planerades ett medborgarhus inom Kv Dansösen. En nyhet var även att Fruängens centrum skulle utrustas med ett s.k. "park-and-ride"-system, vilket innebar att större parkeringsplatser skulle anläggas nära stationen för att folk i omgivningen skulle kunna ta bilen dit och resa vidare med tunnelbanan.

Fram till 1959 bestod platsen för centrum av orörd skogsmark. Under 1959 lämnades bygglov in för butiksbyggnaderna i kv Ballerinan, Direktrisens södra del, Guvernanten och Servitrisen. 1960 följde bygglov för den mindre byggnaden i Direktrisen (hus F) och för församlingshus och kyrkbyggnad. I stort sett var det de kommersiella delarna som uppfördes först.

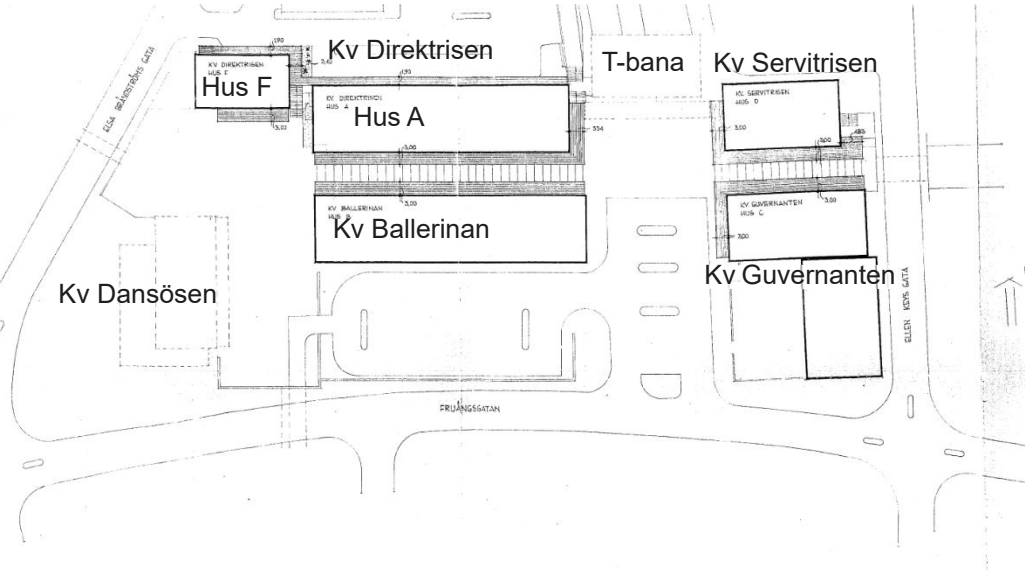


Vy mot centrala torget vid tunnelbanestationen ca år 1962. I förgrunden parkering vid Fruängsplan. Genom generösa parkeringsytor som anlades i anslutning till ringgatorna kunde bilister bekvämt köra in och parkera nära butikerna, samtidigt som den inre affärsgatan och torget hölls bilfria. *Kollektivt kulturarv.*

När centrum invigdes 1 oktober 1961 var det dessa byggnader som fanns på plats och Dagens Nyheter som rapporterade från den festliga invigningen beskrev en ofärdig inramning. Flertalet av dessa tidiga byggnader färdigställdes först under 1962. Samma år beviljades bygglov för tunnelbanestationen som stod färdig året därpå.

För norra delen av kv. Direktrisen med höghus och ungdomsgård lämnades bygglov in 1961 (oklart vilket år de stod färdiga). Läkarcentralen med vidbyggt dagsjukhus och inackorderingshem uppfördes 1963-67. Medborgarhuset i kv. Dansösen kom inte till stånd. Bygglov lämnades istället 1964 in för en femvåningsbyggnad med butiker i bottenvåningen, en våning kontor och tre våningar bostäder. I april 1964 invigdes tunnelbanan.

Utemiljöerna i centrum iordningställdes inte i samma takt som butiksbyggnaderna blev färdiga, utan började få sin slutgiltiga form först under åren 1966-69. För gestaltningen stod parkavdelningen vid Stockholms stads gatukontor, med vid tiden framstående arkitekter och trädgårdsarkitekter som Holger Blom, Anton Paulsson, Erik Glemme och Jan Gezelius. Torgen fick en grafisk markbeläggning med betongplattor i två olika kulörer, två kraftiga fontäner i röd granit, och karaktärsfulla förgrenade belysningsarmaturer med globlampor. På västra torget placerades två rader med formklippta lindar och skulpturen Fruarna av Willy Gordon, som fick pryda fontänen.



Situationsplanen från 1961 visar de första av centrumkvarteren som planerades och realiserades. Centrum är uppbyggt kring en central affärsgata som kantas av fyra butiksbyggnader, ett centralt torg vid tunnelbanestationen och ett torg i väster med konditori och bibliotek, där man också hade för avsikt att uppföra ett medborgarhus (Kv Dansösen). *Stadsbyggnadsnämndens arkiv.*



Vy från hästskeformad gångtunnel som mynnar ut på västra torget. Två av de ursprungliga gångtunnlar som planerades i början av 1950-talet fick denna karakteristiska form. Foto från 1990. *Stadsmuseet*.



Neonskylten på högdelen i Direktrisen 2 annonserade Fruängens centrum mot omgivande bostadsområden. Foto från 1990. *Stadsmuseet*.



Vy över centrum från Elsa Brändströms gata omkring 1962. Centrumet anlades i en lågpunkt i landskapet och förbands med de högre liggande ringgatorna genom trappor och ramper. I fonden syns en grupp av punkthus vid Agnes Lagerstedts gata. Genom att punkthus förlades i höjdlägen och centrumbebyggelsen hölls låg bidrog planeringen till att förstärka områdets naturliga topografi. *Kollektivt kulturarv*.



Vy mot busstationen 1990. Kv Servitrisen till vänster. I bakgrunden punkthus vid Eva Bonniers gata. *Stadsmuseet*.



Vy längs Fruängsgången, ca. 1962. Den enhetliga tvåvåningsbebyggelsen som ramar in en intim väderskyddad affärsgata med skärmtak visar på inspiration från samtida förebilder som Hötorgs-city och Vällingby centrum. *Kollektivt kulturarv*



Västra torget år 1969, efter att det nyligen iordningsställts med sittbänkar, belysningsarmaturer, markbeläggning, murar och planteringar. Till höger Kv Dansösen som uppförts något år tidigare. *Kommunfullmäktigettrycket*.



Västra torget år 1990 med Kv Dansösen (vänster) och Direktrisen 1 hus F (höger). *Stadsmuseet*



Skulpturen Fruarna vid fontänen utanför Direktrisen 1 hus F. *Kollektivt kulturarv*.

Kronologi

1952	Kommunfullmäktige godkänner stadsplanen för Fruängen. Enligt det första förslaget planeras ett "storcentrum" som ska betjäna även Herrängen och Segeltorp. Centrumet planeras kring en station för förortsbanan, med planerad övergång från spårväg till tunnelbana.	1964	Bygglov lämnas för en femvåningsbyggnad i kv. Dansösen (istället för det planerade medborgarhuset).
		1963–1967	Läkarcentral med dagsjukhus och inackorderingshem uppförs i kv. Förkunnelsen.
1953	Första stadsplaneförslaget (pl 4076a) fastställs. Centrum planeras med ett bilfritt torg, butiksbyggnader i två våningar, gångtunnlar och en ringgata. Ett punkthus i sju våningar föreslås i norra delen.	1966	Skulpturen Fruarna av Willy Gordon doneras till staden och placeras i centrum vid västra torget.
		1968	Västra torget färdigställs med sittbänkar, planteringskar och fontän.
1954	Bostadsbyggandet i Fruängen inleds. Under de kommande fem åren byggs större delen av flerbostadshusen.	1969	Centrala torget vid tunnelbanestationen iordningställs och murar tillkommer kring det nyligen uppförda kvarteret Dansösen vid västra torget. Fruängens centrum är nu i stort sett färdigutbyggt.
1955	Projekteringsarbetet för centrum inleds av Riksbyggens dotterbolag AB Stockholmsbyggen. Arkitekt Carl-Eddie Lund leder arbetet. Samma år blir Göran Sidenbladh stadsplanedirektör.	1970-talet	Förskolor tillkommer i de större parkerna.
1958	En ny stadsplan (P. 5007) tas fram för att möta ökade krav på service och parkering. Centrumets yta utökas, ett nytt medborgarhus planeras, och ett åttavåningshus tillkommer i kvarteret Direktrisen.	2004–2005	Vårfrukyrkan byggs till med ett kyrkorum och ny klockstapel, ritad av Zuez arkitekter.
		2010-2012	Tre nya bostadshus uppförs i Kv Direktrisen 3 och ungdomsgården rivs. Två av bostadshusen uförs som påbyggnader av befintliga garage- och verkstadsbyggnader från 1960-talet. Den tredje uppförs i läge för den rivna ungdomsgården.
1959	Bygglov lämnas för butiksbyggnaderna i kv. Ballerinan, Guvernanten, Servitrisen och Direktrisen. Platsen för centrum är då fortfarande skogsmark.	2011–2013	Fruängens centrum rustas upp. Skärmtaken återfår sitt utförande med undersidor i omålat trä, skärmtaken utvidgas mot Fruängstorget, den tidigare pergolalösningen mellan skärmtaken i butiksgångarna rivs, kakelklädda fasadytor på baksidor av butikslokaler målas över i grå kulör, stor del av skyltningen rivs och skadade delar av markbeläggningen med betongplattor i två olika kulörer byts ut till ny i enhetlig kulör.
1960	Bygglov ges för byggnad med konditori och bibliotek, Direktrisen 1 hus F, samt församlingshus och kyrkobyggnad i kv Förkunnelsen.		
1961	Fruängens centrum invigs den 1 oktober. Invigningen beskrivs i tidningen som festlig men med en ofärdig inramning, då flertalet byggnader ännu inte blivit färdiga.		
1962	Flera av de tidiga byggnaderna färdigställs. Bygglov ges för tunnelbanestationen.		
1963	Tunnelbanestationen färdigställs. Kyrkcentrum med ungdomslokaler, samlingssalar och pastorsexpedition invigs. Det planerade kyrkorummet uppförs dock inte.		
1964	Tunnelbanan invigs mellan T-centralen och Fruängen den 5 april. Fruängen blir ändstation på röda linjen.		

KULTURVÄRDEN



Kulturvärden

Stockholms stadsmuseum/Stadsmuseet i Stockholm har vid olika tillfällen bedömt och beskrivit kulturvärdena i Fruängens centrum. Det gjordes först år 2006 i samband med att stadsdelens bebyggelse klassificerades. Därefter gjordes inom ramen för program för Fruängen en kulturmiljöanalys av Stadsmuseet år 2023 som inkluderar en värdering och utpekande av särskilt värdefulla delar och karaktärsdrag. Här återges de delar som är relevanta för Fruängens centrum.

Motivering till klassificering i bebyggelseregistret

Centrumanläggningen uppfördes av AB Stockholmsbyggen i början av 1960-talet efter ritningar av arkitekt Åke Östin på Svenska Riksbyggens arkitektkontor. Anläggningen hade anpassats till en ökad bilism och rationalisering av butikshandeln efter amerikanska mönster genom bredare utrymme för parkeringsplatser och större butiksytor. Bebyggelsen utgörs av låga butiksbyggnader som placerats så att flera torgplatser och bilfria delvis täckta affärstråk bildats. Som en markör för centrum finns ett högre lamellhus. Bebyggelsen har en modernistisk prägel och bevarar i stort sin ursprungliga arkitektur. Centrumanläggningen rymmer både kommersiell handel, offentlig service och arbetsplatser, vilket ingår som en del i ABC-stadens grundidé med arbete, bostad och centrum och har ett samhällshistoriskt värde.

(2006)

Kulturmiljöanalys Fruängen

Följande delar av kulturmiljöanalysen (2023) bedöms vara relevanta för kulturvärdena i Fruängens centrum. Vissa av beskrivningarna är nödvändiga för att förstå centrums betydelse i den helhetsplanering som Fruängen är ett exempel på.

Välbevarad tunnelbanestadsdel

Fruängen utgör en välbevarad representant för utbyggnaden av Stockholms tunnelbanestadsdelar under 1950-talets senare hälft. Modernismens idéer och enhetliga gestaltning i svensk tappning är avläsbara i Fruängens planstruktur, arkitektur och trädgårdskonst. Detta gäller såväl bostadsmiljöer som offentliga funktioner.

Centrumanläggningen illustrerar utöver detta, tidens mer radikala stadsbyggande med tydliga internationella paralleller. Den markerade kontrasten mellan bostadsbebyggelse och centrumanläggning berättar om tidens ideal där olika funktioner blev åtskilda och tydligt avläsbara till innehåll och gestaltning.

Sammantaget utgör Fruängen ett pedagogiskt exempel på hur efterkrigstidens politiska och sociala ideal omsattes i tidens stadsplanering.

Omsorgsfull parkplanering och tidstypisk trädgårdskonst

Fruängens utemiljöer utgör i sin helhet och detaljer en viktig representant för hur den modernistiska trädgårdskonsten och parkplaneringen tog form i utbyggnaden av Stockholms tunnelbanestäder. Även stadsdelens utemiljöer berättar om hur tidens ideal omsattes i stadsbyggandet.

Stockholmsskolans sociala ambitioner och regionala betoning i gestaltningen var stilbildande inom det svenska stadsbyggandet under stora delar av 1900-talet, och uppmärksammades även internationellt. Fruängens utemiljöer är genomgående komponerade enligt Stockholmsskolans ideal. På så sätt utgör de ett välbevarat uttryck för stadens parkplanering vid 1900-talets mitt.

Särskilt värdefulla delar och karaktärsdrag redovisade i Kulturmiljöanalys Fruängen (2023)

- Fruängens övergripande gestaltungsprincip och skalförhållande bestående av en låg centrumbebyggelse omgiven av punkthus i höglägen eller som fondmotiv, lamellhus samt längst ut småhus.
- Nätet av gångvägar som i hög grad är trafikseparerade, anpassade efter terrängen och förbinder de viktigaste målpunkterna centrum, idrottsplats, kommunikationsnoder och skolor med den omgivande bostadsbebyggelsen. Gångtunnlar från anläggningstiden i form och material, exempelvis hästskoformade, och med beklädnad av sten, kakel eller mosaik.
 - Modernistiska smidesstaket, rubbel- eller polygonmönstrade stenmurar, terrasser och blockstegstrappor med ursprungliga smidesräcken i rundjärn som tar upp höjdskillnader i parkmark eller i anslutning till bebyggelse. Centrumanläggningens topografiska anpassning och förstärkning, med tonvikt på låg bebyggelse i landskapets lågpunkt.
- De sammanhållna hushöjderna, med enhetlig "basarbebyggelse" i två våningar på den lägsta marken, två något högre hus i mötet med den högre marken i öster och väster samt ett markerande höghus i landskapets mellannivå.
- Anläggningens grundläggande urbana, täta och kommersiella karaktär, i kontrast till omgivande bostadsområden och med tydliga yttre gränser i form av omgivande ringgator.
- Den trafikseparerade och bilfria karaktären, med parkering förlagd i utkanterna och med sammankopplande gångtunnlar mot omgivande bostadsområden.
- Den tydliga och rätvinkliga strukturen, med tunnelbanestation som naturlig mittpunkt och med bebyggelse och butiksgator anpassade efter väderstrecken med möjlighet till insyn och utblickar, och vilka vidgar sig till platsbildningar mot fondmotiv.
- Bebyggelsens ursprungliga arkitektoniska gestaltning i en internationellt betonad modernism med stark grafisk prägel, med sammanhållet geometri-serande volymer och platta tak, samt med skärmtak över skyltfönster som ett genomgående och sammahållande element.
- Ursprungliga industriellt betonade fasadmaterial och ingående delar, inklusive färgskala. Exempelvis ljusgrå emaljerade aluminiumplåtar med smalare vertikala plåtar i mörkgrått, smäckra svarta taklister, skärmtakssidor och skärmtaksstöd i svart plåt eller stål, socklar och sockelvåningar i gråa naturstensskivor. Ursprungligt vitlammat fasadtegel samt beige spritputs.
- Fönsterpartier, skyltfönster och dörrar, deras grundläggande gestaltning och materialkaraktär. Skärmtakens undersidor i naturfärgad träpanel.
- Kyrkcentrets ursprungliga arkitektoniska egenart, inklusive takformer, material och detaljer.
- Hårdgjord mark, i huvudsak lagd med betongplattor med vissa inslag av smågatsten. Bevarad del med ursprunglig markbeläggning i betongplattor vid västra platsbildningen.
- Ursprungliga platsbunden konst, planterade träd, belysningsarmaturer, stödmurar och trapparrangemang, gångtunnlar.

Kompletterande kulturvärden

Utöver det som stadsmuseet anfört kan kulturvärdesbeskrivningen kompletteras med andra aspekter och berättelser.

Folkhemmet förmår

Fruängen är likt många andra samtida kompletta stadsdelar i Stockholm och andra svenska städer häpnadsväckande exempel på vad det svenska samhället kunde åstadkomma relativt kort efter andra världskriget. 20 år efter krisrapporterna om den svenska undermåliga bostadsstandarden kan människor som ofta vuxit upp i bristfälliga bostäder flytta till ett modernt drömpjekt. Det är inte endast fråga om välplanerade bostäder med hög teknisk och komfortmässig standard, generösa parkstråk med lekplatser inramad av sparad natur, påkostad skola och stora idrottsytor. Centrum visar hur folkhemssverige förmår förse befolkningen med ett komplett litet sjukhus, kyrkcentrum med stora församlingslokaler samt ett effektivt ålderdomshem, ambitiöst planerat med hobbylokaler. Den ”nya” gruppen i samhället, ungdomar, togs också på allvar och försågs med rymliga välbelägna lokaler. Här har dock läsbarheten försvagats påtagligt i och med rivningen av ungdomsgården.

Biblioteket hör också till denna väl utbyggda kulturella och offentliga service. Plumpen i protokollet blev att något medborgarhus inte byggdes, det offentligas kassa var inte outsinlig.

Den svenska efterkrigstidens mix av ett starkt samhälle och framgångsrikt privat näringsliv åskådliggörs i det breda kommersiella utbudet som fanns vägg i vägg med de offentliga funktionerna i ett så förhållandevis litet centrum. Att det inom centrum förekommer en tydlig zonering mellan de kommersiella och de offentliga inslagen visar på tidens totalt inarbetade övertygelse om att förlägga var funktion för sig där den ansågs bäst lämpad.

Få andra platser kan mäta sig med centrumanläggningarna när det gäller den utpräglade modernitetssträvan som fanns i det svenska samhället. I Fruängen genomsyrade denna vilja centrumprojektet och märks i allt från infartsparkering till snabbköp. Grillbaren i tunnelbanestationen var även den ett uttryck för det senaste.

Centrumen en enastående satsning

1950-talet innebar för Stockholm en kraftfull utveckling med bygget av tunnelbanans första linje och en stark decentralisering med nya tunnelbanestäder och grannskapsenheter. Allt högre punkthus blev markörer i ett växande stadslandskap. I detta omfattande stadsbyggande måste centrumanläggningarna ses som särskilt märkvärdiga. Det var en ny uppgift att planera och bygga stadsdelscentrum och storcentrum. Det krävde mycket av stadsplanekontoret och de involverade företagen och experterna. I dessa nav skulle det finnas en stark koncentration, närmast all, service och de skulle vara lika mycket rationella logistikaparater som representativa finrum.

De centrumanläggningar som byggdes under 1950-talet och med en koncentration runt 1950-talets sista år och 1960-talets första del - hit hör storcentrum i Vällingby Farsta Högdalen men även klassen mindre anläggningar som Fruängen, Hässelby gård och Hagsätra samt den minsta kategorin i Hässelby strand och Fagersjö - måste ses som en storartad och kulturhistoriskt mycket betydelsefull satsning. Den fortsatte senare i storcentrat Skärholmen, i Bredäng och Axelsberg, Tensta m fl. innan inomhuscentrumen gjorde sitt intåg.

Precis som man i varje ny stadsdel testade någon ny lösning för trafikförläggning eller planmönster uppvisar centrumanläggningarna inte någon konformitet utan en variation. Nya grepp i samverkan mellan staden och exploatörerna och deras arkitekter svarade för detta. Gemensamt är en hög arkitektonisk svansförläggning och en mer utpräglad arkitektur än den mer standardiserade utformningen av bostadsmiljöerna. Av särskilt intresse är att arkitekterna återknöt till den traditionella stadens element som torg, gator och gränder när stadsdelarna i övrigt planerades som upplösta miljöer med fritt rum mellan byggnaderna, dvs ett avståndstagande till stadens hävdvunna principer.

De likheter som ändå finns centrumen sinsemellan drar inte ned kulturvärdena, tvärtom. Genom att stadsplanekontoret och inte minst gatukontorets parkavdelning var med i planeringen finns en stark igenkänningsfaktor som kopplar dessa miljöer i olika stadsdelar samman.

Släktskap med city

Parallellt med utvecklingen av ytterstaden arbetade stadsplanekontoret med ett ytterst komplext stadsbyggnadsprojekt i en skala och komplexitet som var dittills oprövad och som knappast övertrumpats senare, Stockholms nya city. Det är tveklöst så att planeringen och den påbörjade realiseringen av det hypermoderna Hötorgs-city och city i övrigt spillde över på utbyggnaden av tunnelbanestädernas centra. Hötorgs-citys bilfria flanör- och shoppingmiljö, belägen med bästa tänkbara koppling till tunnelbana men också med en ytterst god tillgänglighet för bilister, var med största sannolikhet en ledstjärna. Den rationella underjordiska parkerings- och logistikanläggningen, faret, blev eftersträvansvärd och realiserades i olika grad i ytterstaden, i Fruängen i mindre utsträckning men med samma inslag såsom välbelägna lastkajer, garage och bilverkstad.

Shoppingen i Hötorgs-city var baserad på eleganta tvåvåningsbyggnader med stora skyltfönster, aluminiumpartier och en omfattande och genomarbetad skyltning. Det kom att bli huvudsakligt mönster även för de i periferin belägna centrumanläggningarna. I Fruängen finns en förstärkt koppling till Hötorgs-city i form av de emaljerade plåtkassetterna på fasaderna, ett material som där förekom både på höghusens gavlar och i butiksbyggnaderna, även där med ett grafiskt växelspel mellan ljust och mörkt.

Att den avantgardistiska stadsplaneringen i city även avspeglade sig i de nya stadsdelarna är planerings- och samhällshistoriskt intressant, knyter miljöerna närmare varandra och gör att 1950- och 60-talens stockholmska stadsmiljöer blir lättare att avläsa.

Utpräglad modernism

Hötorgs-city är landets främsta uttryck för den internationella modernismen eller International Style, en arkitekturritning som fick närmast global spridning under 1950-talet och som var tongivande även in på 1960-talet. Fruängens centrum har inte tillnärmelsevis samma arkitekturhistoriska betydelse men är ändå särskilt intressant på så sätt att den globala arkitekturstilen här är konsekvent tillämpad i en förortsmiljö. De skarpskurna, rena volymerna, de flacka taken, fönsterbanden och fasadernas till stor del ”underhållsfria” material är viktiga inslag i detta. De bygger upp en ljus, grafisk elegans och en sammanhållen miljö som inte har några motsvarigheter bland de övriga, mer varierade centrumanläggningarna. Den konsekventa modernismen i Fruängens centrum har en plats i berättelsen om hur den internationella arkitekturstilen tolkades i Sverige. Stilen var naturligtvis synnerligen lämpad för en anläggning som även till sitt innehåll ville signalera modernitet och framsteg.

Kontinuitet och utveckling

Remarkabelt är att centrummiljöer som Fruängen och Högdalen, planerade för 65-70 år sedan, fortfarande fungerar väl och ännu är relevanta för en stor del av stadsdelarnas befolkning, och som planerat, för många i omgivande områden. Tämigen många funktioner och verksamheter finns kvar i ursprungliga lägen. Trots en enorm utveckling inom service och handel fungerar navet i idealstaden i många avseende såsom man tänkte sig på 1950-talet. Andra funktioner har flyttat inom centrummiljön. I övrigt avspeglar centrumanläggningen på ett tydligt men ständigt föränderligt sätt samhällsutvecklingen där automatiserad och digitaliserad service gjort att post- och bankkontor lämnat platsen ihop med många av de mindre individuella och specialiserade butikerna. Det ökade fokuset på matservering berättar om skillnader i levnadssätt och konsumtion mellan då och nu.

Välbevarat

Kontinuiteten som många verksamheter i centrum uppvisar vittnar om ovanligt få genomgripande förändringar, Fruängens centrum är tveklöst mer välbevarat än de samtida anläggningarna på andra håll i Stockholm. Den övergripande strukturen vad gäller centrums uppdelning i trafikyor respektive bilfria sådana, rörelsemönster och byggnads-volymer är till stor del densamma som den ursprungliga. Rivningen av ungdomsgården inom kv Direktrisen är det betydande undantaget. Rivningen och det bostadshus som ersatte har försvagat det samhälls-historiska värdet och privatiserat ett tidigare offentligt utrymme. Centrum vänder ett annat ansikte mot norr än vad det tidigare gjorde.

De ursprungliga byggnaderna har ändrats ifråga om fönster (gäller vissa hus) och butiksvåningar men har ursprungliga fasadmaterial. Fläktrummen anpassade för 1960-talets mekaniska ventilation räcker inte heller till idag vilket medfört några mindre uppbyggnader på vissa av tvåvåningsbyggnadernas tak.

Bortsett från själva markbeläggningen på de bilfria ytorna, som inte längre uppvisar mönsterläggningen med betongplattor i två olika kulörer (förutom på östra torget), är fontäner, murar, trappor, räcken och gångtunnlar bevarade i ursprungligt eller nära ursprungligt utförande.

Centrums inramning är i huvudsak intakt i väster och öster även om ett nytt högt punkthus på en höjd öster om centrum blivit ett nytt blickfång. I söder har dock närområdet ändrats desto mer sedan kv Plymen började utvecklas 1985 med ett stilbrytande kontorshus och senare med punkthuset som ersatte panncentralen. Punkthuset från 2008 är mer närvarande i centrummiljön än sina likar från 1950-talet som står högre i topografin och är inbäddade i grönska.

Kyrkan i samhället

Kyrkcentrum i Fruängen är ett av många exempel i liknande miljöer hur det under efterkrigstiden, trots sekulariseringen av samhället, uppfördes nya kyrkobyggnader i en häpnadsväckande omfattning. De samhälls-historiska värdena är stora knutna till denna satsning på en kyrka mitt i byn eller mitt i staden, granne med den nya tidens samhällsservice och kommersiella utbud. Kyrkan svarade här i Fruängen själv för en del av utbyggnaden av tidens satsning på mötesplatser och sociala ytor, bland annat för ungdomar.

Sven Hesselgrens arkitektur i rött tegel, bearbetade detaljer och landskapsarkitekturen av Walter Bauer tillför kvalitetsaspekter till centrummiljön. Anläggningen tillhör dock inte någon av de arkitektoniskt mer märkvärdiga från tiden och är inte uppmärksammat i arkitekturhis-torisk litteratur. Den är dock väl integrerad i centrummiljön samtidigt som den på ett pedagogiskt sätt står i utformningsmässig kontrast till övriga centrumhus.

Tillbyggnaden med en kyrksal som gjort anläggningen till en komplett kyrkoanläggning har inte inverkat negativt på den ursprungliga arkitekturen vid sidan av rivningen av klockstapeln och förståelsen för att det tidigare fanns en plats för gudstjänster i det fria.

Gatukontorets landskapsarkitektur präglar

Kulturmiljövården uppmärksammar i allt högre grad den stora betydelse som landskapsarkitekturen har i tunnelbanestäder och grannskap-senheter i ytterstaden. Stadsmuseets kulturmiljöanalys för Fruängen visar på hur parkplaneringen som gatukontorets parkavdelning svarade för under ledning av den legendariske stadsträdgårdsmästaren Holger Blom var djupt integrerad i de grundläggande planerna för stadsdelen. I centrum är kontorets karaktäristiska landskapsarkitektur tongivande, inte minst i hanteringen av nivåskillnaderna mot omgivande miljöer. Trappor, ramper och stödmurar utgör högkvalitativa inslag som ger en stark inramning åt centrummiljön och som manifesteras i de runda eller hästskoformade gångtunnlarna. På torgen är fontänerna och belysningsarmaturerna med sina rustika 1960-talsutföranden av stor betydelse och de har intressanta släktskap med motsvarande inslag i de andra samtida centrumanläggningarna. Gruppen av formklippta lindar i anslutning till en av gångtunnlarna vid östra torget är goda exponenter för den geometriska stramhet som präglade mycket av 1960-talets landskapsarkitektur.

Även Fruängstorgets beläggning med smågatsten, medvetet livfull genom inblandning av kontrasterande stenar, är värd att lyfta fram. Den visar på omsorg även om en parkeringsmiljö.

Den höga kvaliteten och det rejäla utförandet i gatukontorets anlägg-ningar har givit ett över åren stabilt ramverk kring Fruängens centrum och har en svåröverskattad betydelse för dess kulturvärden.

Blomstrande bilism

Att utvärdera bilismens miljöer från kulturmiljösynpunkt kan vara proble-matiskt. Det kan vara svårt att frigöra sig från dagens paradigm där man ofta beklagar historiska satsningar på biltillvända stadsmiljöer och istället söker ta tillbaka ytor från bilarna, placera dem i underjordiska garage under mark och omvandla hårdgjord mark till grön.

Men det är uppenbart att bilen spelat en stor roll i Fruängens planering och att den fortfarande gör det i stadsmiljön. Stadsdelen ligger i direkt anslutning till en av landets mest betydande pulsådor. Stadsplane-kontorets ledande tjänstemän Torsten Westman och Göran Sidenbladh gjorde studieresor till USA under 1950-talet och Westman beskriver hur han såg bilen som ett viktigt medel för jämlikhet i samhället. Fruängen planerades och byggdes före det att bilismen med dess miljöproblem på allvar problematiserades. Ringgatan kring Fruängens centrum, parkeringsplatserna i direkt anslutning till butikerna, infartsparkeringen, garaget och verkstaden i kv Direktrisen kan inte betraktas som ett monument från bilismens gyllene epok, likt närbelägna men numera rivna motellet Gyllene Ratten, men samlat illustrerar de en framväxande vardagsbilism och bilen som planeringsförutsättning. Hade drivmedels-stationen och bilhandeln i kv Direktrisen varit bevarade hade kultur-värdena knutna till bilismen varit högre.

Lokalhistoria och symbolvärde

På det lokalhistoriska planet har Fruängens centrum en viktig betydelse. Det absoluta flertalet av dagens och gångna tiders fruängsbor torde ha en personlig relation till miljön och dess verksamheter. Eftersom servicen är så starkt koncentrerad hit och då det är här som stadsdelens representativa rum och sociala funktioner återfinns har centrum varit, och är, en betydelsemässig tyngdpunkt i stadsdelen. Centrum är även en viktig symbol för Fruängen och trots bebyggelsens begränsade höjd ett landmärke och nav i förortslandskapet. I detta avseende har neonskylten Fruängsgumman, tillkommen redan under tidigt 1960-tal, ett särskilt symbolvärde. Hon understryker också Fruängens speciella namnskick för gator och parker, framstående kvinnors namn.

PLANFÖRSLAGET



Översiktsvy av planförslaget från sydöst. Illustration: Equator, NIAM.

Planförslaget syftar till att utveckla Fruängen centrum med nya bostäder, fler funktioner samt trygga och väl gestaltade offentliga rum. Detaljplanen ska möjliggöra för ca. 300 nya bostäder samt lokaler för handel och service i kollektivtrafikhärläge. Marken ägs av Stockholm stad och är delvis upplåten med tomträtt till Niam AB. Bostäderna avses upplåtas som bostads- och hyresrätter. I översiktsplanen finns mål om att Fruängen ska stärkas som centrum för kollektivtrafik, handel och boende, vilket planen avser bidra till. Förslaget innefattar följande:

- ## Projektidé

Befintlig bebyggelse i kvarteren Dansösen, Servitrisen, del av Direktrisen 1 samt del av Guvernanten föreslås rivas för att ersättas av ny bebyggelse. Ny bebyggelse tillkommer på nuvarande markparkering söder om Kv Ballerinan, och läkarhuset i Kv Förkunnelsen föreslås byggas på med en högre bostadsvolym mot Ellen Keys gata.

NY BYGGNAD 12-13 VÅNINGAR

NY BYGGNAD 5-7 VÅNINGAR

NY BYGGNAD 1-2 VÅNINGAR

BEFINTLIG CENTRUMBYGGNAD

BEFINTLIG BYGGNAD

UPPHÖJDA GRÖNA GÅRDAR

PLANOMRÅDESGRÄNS

BEFINTLIG FASTIGHETSGRÄNS

NY FASTIGHETSGRÄNS ENLIGT FÖRSLAG FRÅN LANDSKAPSLAGET

BEFINTLIGA BYGGNADER SOM RIVS

byggnader i två våningar (totalt 12 våningar). I kv Dansösen föreslås en större utbredd sockelbyggnad, med ett punkthus och ett lägre lamellhus i fyra våningar ovanpå. På sockelbyggnadens tak föreslås en bostadsgård. Parkering för centrum och nya bostäder placeras inom kv Dansösens sockelbyggnad samt i kommande mobilitetshus i anslutning till centrum.

i centrumets norra del föreslås lamellhus i fyra våningar ovanpå de två våningar höga socklarna, totalt sex våningar. Påbyggnaden i Kv Förekunnelsen föreslås bli fyra till fem våningar hög. Fruängsgången som löper genom kv Förekunnelsen 1 rustas upp och den östra centrumentrén tydliggörs med ny skyltning. Ny trappkoppling till Ellen Keys gata skapas.

Gestaltning

Text och bild i detta avsnitt är endast avsedda att beskriva förslaget, konsekvenserna för kultur- miljön beskrivs i nästa kapitel.

Byggnaderna föreslås utformas med två tydligt markerade sockelvåningar som ansluter till befintlig centrumbebyggelse genom rytmisk fasadindelning med slammat vitmålat tegel alternativt ljust grå strukturputs och vertikala band av mörkgrått kakel. Därtill utgör glasade lokaler, skyltband och utskjutande skärmtak gemensamma drag. Skärmtaken utformas med undersida av trä och integrerad belysning, likt befintliga skärmtak. Skärmtaken kommer i hög utsträckning utgöra del av balkonger till bostäder i överliggande plan. För fasadpartier utan glas eller entréer föreslås klättrande växter som bidrar till mer grönska i centrum. Skyltbanden utgörs av betong med brädmönstring eller liknande profilering. Karmar till glaspartier och dörrar föreslås vara av aluminium i punkthusens sockelvåningar. I lamellhusens sockelvåningar föreslås träklädda bostadsentréer

Bostadsvåningarna föreslås utformas med ljusa putsfasader som generellt får en mjukare framtoning och mindre skarpa kulörkontraster än bottenvåningarna. För punkthusen föreslås en färgsättning med puts i ljust grå-beige kulör och detaljer i nyanser av grått och gråbrunt. För lamellhusen föreslås en ljust grå färgsättning av putsen, plåtdetaljer i ljust gråbrun kulör samt inslag av natursten och karmar av trä. För påbyggnaden i Kv Förkunnelsen föreslås en färgsättning i ljust rosa eller terrakotta, tak och plåtdetaljer i ljusgrått, och karmar av trä.

Båda hustyperna utformas med platta tak och takterrasser med inslag av grönska. Taken utformas även med en indragen uppbyggnad i ytterligare en våning, som inrymmer installationer samt en buller- och väderskyddad terrassdel under tak. För att minska synligheten av uppbyggnaderna på taket förlängs fasaderna uppåt och bildar höga sarger runt takplanet. På punkthusen utformas dessa takavslut med en relief av puts eller betong och färgsättning i ljusgrå kulör som skiljer sig något från övriga fasadytor. Detta syftar till att bryta ned skalan på taksargen.

Balkonger och terrasser utformas med pinnräcken av metall som har olika färgsättning och detaljering beroende på hustyp och placering. Kulören på balkongräcken ska utgöras av en mörkare nyans av fasadkulören. Balkonger mot söder och väster i lamellhusens bostadsvåningar utformas med täta partier av puts, betong eller natursten nedtill.

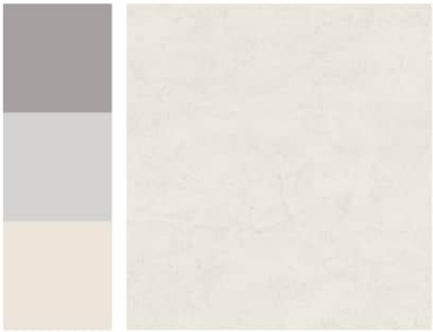


Vy längs gångstråk från söder mot västra torget. Nya Kv Dansösen till vänster med sockelbyggnaden närmast i bild och det västra av punkthusen på markparkeringen till höger. I fonden syns lamellhuset som ersätter Direktrisen 1 hus F. Längs stråket tillkommer nedsänkta planteringar för regnvattenhantering, träspänger och träd. Illustration: Equator, NIAM.



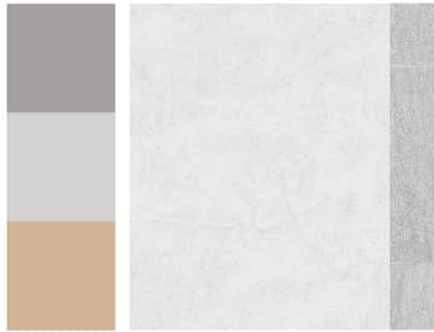
Fasad mot Fruängsgatan. Illustration: Equator, NIAM.

Färgskala punkthus



Putsade fasader i ljust greige
Karmar och plåtdetaljer i ljust gråbrunt
Takavslut i en ljust grå relief av exempelvis puts eller betong

Färgskala lamellhus



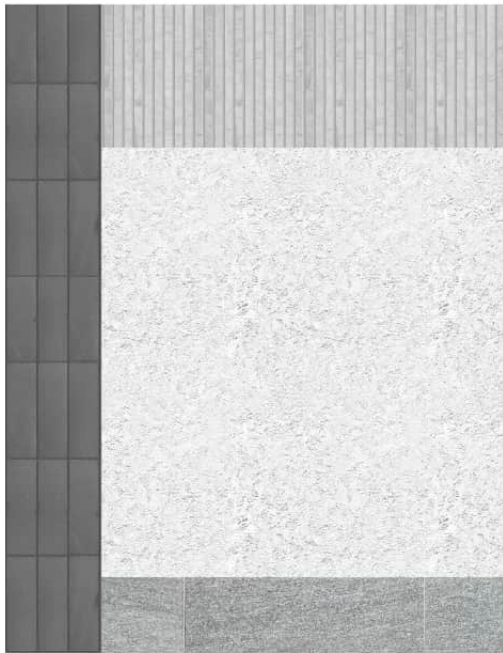
Putsade fasader i ljust grå
Karmar i trä
Inslag av natursten exv mellan fönster och i balkongräcken.
Plåtdetaljer i ljust gråbrunt

Färgskala påbyggnad (Förkunnelsen)



Putsade fasader i ljust rosa/ terrakotta
Karmar i trä
Plåtdetaljer och tak i ljust grått

Färgskala sockelvåningar Centrum



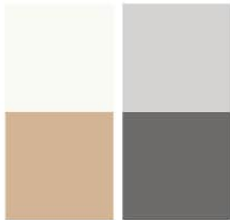
Ljust grå strukturputs
Horisontellt band av matrisgjuten betong
Vertikal fasadindelning i mörkgrå keramik
Karmar av aluminium



Slammat återbrukat tegel på större sammanhållna väggytor
Träklädda bostadsentréer



Skärmtak med träklädd undersida och belysning



Föreslagen kulör- och materialpalett för punkthus respektive lamellhus i bostadsvåningar och sockelvåningar.
Illustration: Equator, NIAM.



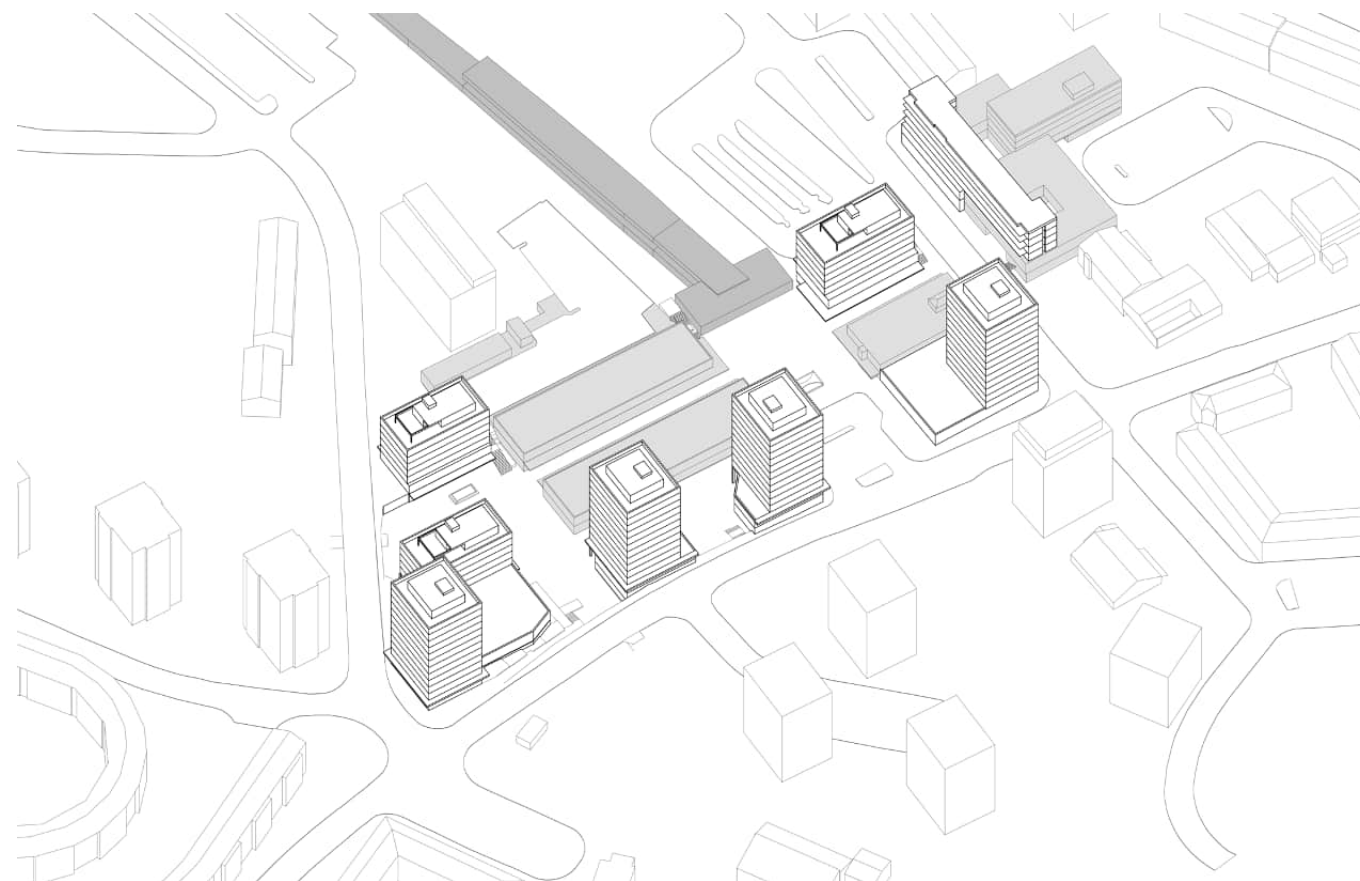
Vy mot västra torget från Elsa Brändströms gata. Nya lamellhuset som ersätter Direktrisen 1 hus F till vänster och Kv Dansösen till höger. Illustration: Equator, NIAM.



Vy mot söder över centrala torget och Fruängsplan med nya punkthus på respektive sida. Till vänster i bild syns även gaveln på det nya lamellhuset i Kv Servitrisen med långsträckta balkonger. Illustration: Equator, NIAM.



Vy längs passagen mellan Kv Ballerinan och de nya punkthusen på markparkeringen. Illustration: Equator, NIAM.



Flygvy från sydväst. Illustration: Equator, NIAM.



Fasad mot söder, Kv Dansöen. Illustration: Equator, NIAM.



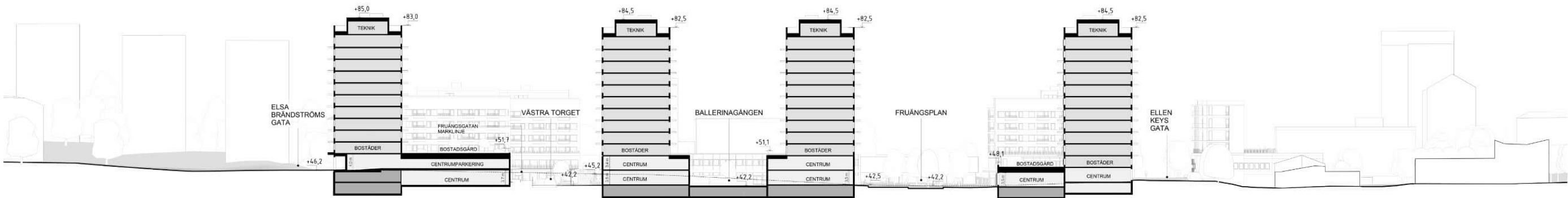
Fasad mot söder, Kv Servitrisen. Illustration: Equator, NIAM.



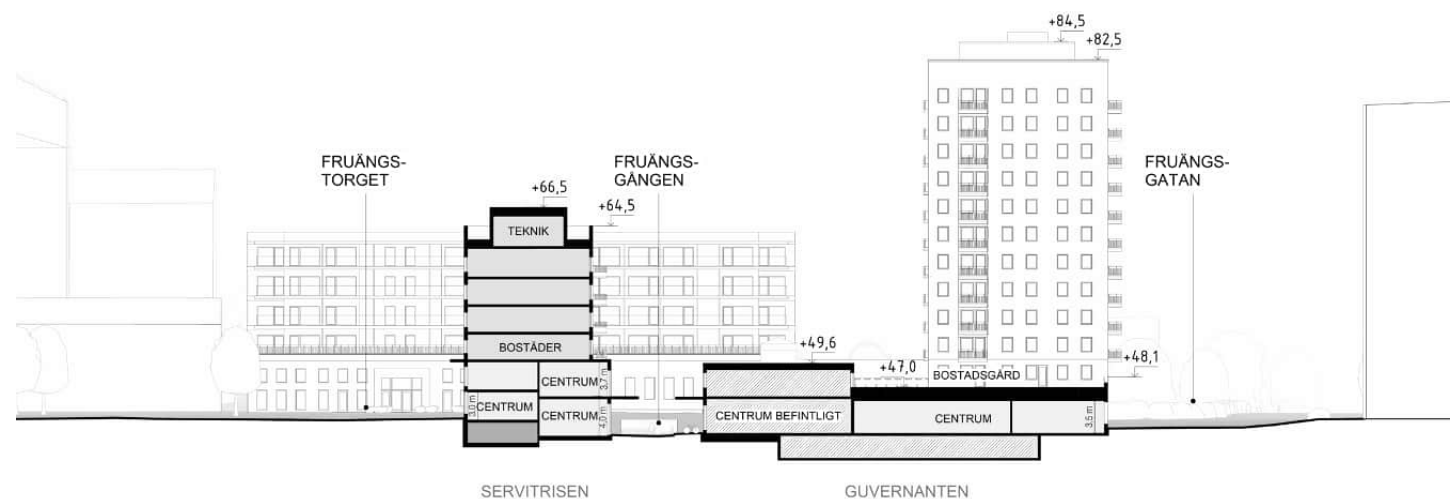
Vy mot öster längs Fruängsgatan med raden av nya punkthus i Kv Dansösen (närmast i bild), på nuvarande markparkering och i Kv Guvernanten längst bort. Illustration: Equator, NIAM.



Vy mot väster längs Fruängsgatan i nivå med Fruängsplan och centrala torget. Ny grönska och regnvattenhantering vid vändplatsen på Fruängsplan syns till höger i bild. Hörnet på den låga sockelbyggnaden i Kv Guvernanten syns längst ut till höger. Illustration: Equator, NIAM.



Sektion genom punkthus och sockelbyggnader längs Fruängsgatan. Illustration: Equator, NIAM.



SEKTION 3
0 5 10m
1:200

Sektion genom Fruängsgången, Kv Servitrisen och Kv Guvernanten mot öster. Illustration: Equator, NIAM.



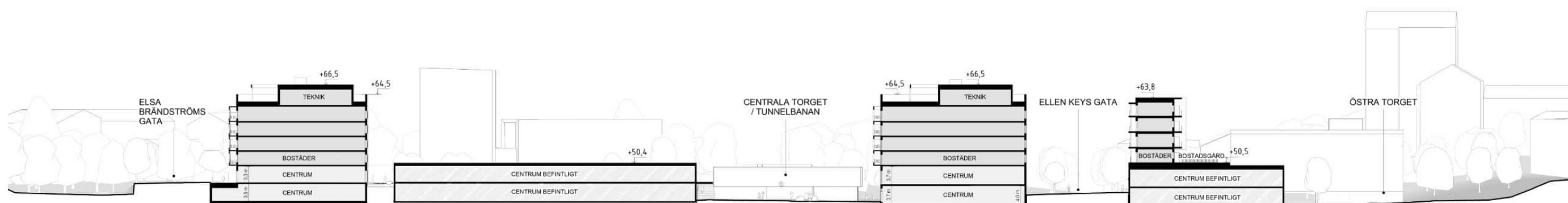
Plan av bostadsgård och takterrasser i Kv Dansösen. Illustration: Urbio.



Fasader mot Fruängsgången. Nya lamellhuset i Kv Direktisen 1 till vänster och Kv Servitrisen till höger. Illustration: Equator, NIAM.



Plan av kvartersmark vid Fruängstorget. Illustration: Urbio.



Längdsektion genom bebyggelsen på norra sidan av Fruängsgången. Illustration: Equator, NIAM.

Planbestämmelser

I planen föreslås rivningsförbud och skydds- och varsamhetsbestämmelser införas till skydd för delar av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen och element i utemiljön som avses bevaras.

Rivningsförbud

r_1 Byggnad får inte rivas.

Skydd av kulturvärden

q_1 Skulptur och fontän ska bevaras, inklusive röd granit samt bandet av smågatsten runt fontänen och skulpturen.

q_2 Byggnadens karaktärsdrag från byggnadstiden ska bevaras med avseende på dess renodlade volym med starkt geometriska form, låg utbredd profil och platt tak.

q_3 Byggnadens volym ska bevaras med avseende på den modernistiska kompositionen med en lågsträckt del mot gata och en tvärställd högd. Byggnadens karaktärsdrag ska bevaras avseende den starka geometriska formen med rätvinkliga hörn, platt tak och två ljusgårdar utan tak.

Varsamhet

Generell (ej platsbestämd):

Fristående beslysningsarmarturer på torg, trappor invid Direktrisen 1 och Servitrisen 1, räckan och handledare i svart smide, stödmurar med ingjutet mönster, murar i natursten och landskapselement i platsgjuten betong med reliefverkan ska bibehållas. Undantag medges där stenmurar och trappa behöver byggas om för att möjliggöra ny bebyggelse på Dansösen 1 och södra Ballerinan.

k_1 Byggnadens karaktärsdrag ska bibehållas med avseende på plattor av gnejs, slutna fasadpartier av slammat vitmålat tegel, spritputs, emaljerad aluminumplåtar, skyltfönster och stora glaspartier, smala takfotslistor samt fönsterband med rytmisk och enhetlig indelning. Håltagningar för nya fönster och entréer får göras, med hänsyn till befintliga karaktärsdrag. Nya skyltfönster och dörrar ska utföras i natureloxerat aluminium och ha smäckra dimensioner.

k_2 Byggnadens karaktärsdrag ska bibehållas med avseende på slutna fasadpartier av slammat vitmålat tegel, plattor av gnejs i sockel, emaljerade aluminumplåtar, utkragande skärmtak i svart plåt med undersida av omålat trä, glaspartier och glasdörrar med ramverk av aluminium, smala svarta takfotslistor, ursprungliga fönster med aluminumbåge, dörrar och skyltskåp. Nya skyltfönster och dörrar ska utföras i natureloxerat aluminium och ha smäckra dimensioner.

Användning och utformning

För tillkommande bebyggelse föreslås en rad bestämmelser som reglerar byggnadernas användning och utformning. Bestämmelserna avseende byggnaders användning reglerar indelningen av funktioner mellan sockelvåningar och bostadsvåningar, och syftar i hög grad till att säkerställa förekomsten av lokaler för centrumändamål i sockelvåningarna samt möjliggöra för vård respektive garage i Kv Förkunnelsen och Dansösens sockelvåningar. Följande är exempel på användningsbestämmelser som föreslås:

s_1 Lokaler för centrumändamål ska finnas i två sockelvåningar mot gatu- och torgplan. Bostadskomplement och bostadsentréer tillåts. Bostäder får finnas från våning tre och uppåt. Bostadskomplement tillåts i källarvåning.

s_2 Lokaler för centrum eller vård ska finnas i två sockelvåningar. Bostadskomplement och bostadsentréer tillåts.

s_4 Lokaler för centrumändamål ska finnas i två sockelvåningar mot gatu- och torgplan. I den övre sockelvåningen får bostäder finnas upp till 50 %. Bostadskomplement och bostadsentréer tillåts.

Utformningsbestämmelserna är till stor del skrivna för att sockelvåningarna ska utformas med minst 50% uppglasning mot valda torg och gator samt för att reglera utformningen av balkonger. För byggnaderna längs Fruängsgatan finns även bestämmelser som reglerar att det ska finnas takterrass respektive bostadsgård på taket. För samtliga byggnader utom Kv Förkunnelsen, såväl befintliga som tillkommande, föreslås en bestämmelse som begränsar höjden på tekniska installationer som sticker upp ovan nock till 1 m. Se exempel på bestämmelser nedan:

f_3 Tekniskt utrymme medges med en höjd om max 1,5 meter över högsta nockhöjd.

f_6 Minst 50 % av fasader i sockelvåningar mot TORG och GATA ska vara uppglasade. Balkonger får kraga ut max 1,5 meter från fasad, undantaget i nord där de får kraga ut max 0,5 meter från fasad. Utkragande balkong tillåts inte mot öst. Utkragande balkong mot syd, från och med våning 4, får ha en bredd om max 3 meter. Balkongräcken mot syd och väst får utföras med betong eller puts upp till 0,7 meter och därefter med pinnräcken.

Vidare anges följande generella text avseende byggnadernas utformning på plankartan:

- Fasad ovanför sockelvåningar ska utformas med ljusa varma kulörer i puts eller betong. Fasad ska utföras utan synliga elementskarvar. Fönster ska placeras regelbundet och jämnt fördelat över hela fasaden.

- Fasad i sockelvåningar ska utföras med en tydlig grafisk markering samt avvikande kulör eller material från övrig fasad. Lokaler för centrumändamål som sträcker sig över hörn ska markeras med fönsterpartier i båda fasaderna. Sockelvåning ska avslutas med skärmtak med trä nedtill.

- Entréer till bostäder och centrumlokaler ska i huvudsak utformas med dörrkarmar i trä.

- Balkonger och terrasser ska utföras med pinnräcken av metall. Dragstag får inte sticka upp över balkongräcke. Kulör på balkongräcken, fönsterkarmar och övriga plåtdetaljer ska utgöras i en mörkare nyans av fasadkulören. Balkonger får inte glasas in.

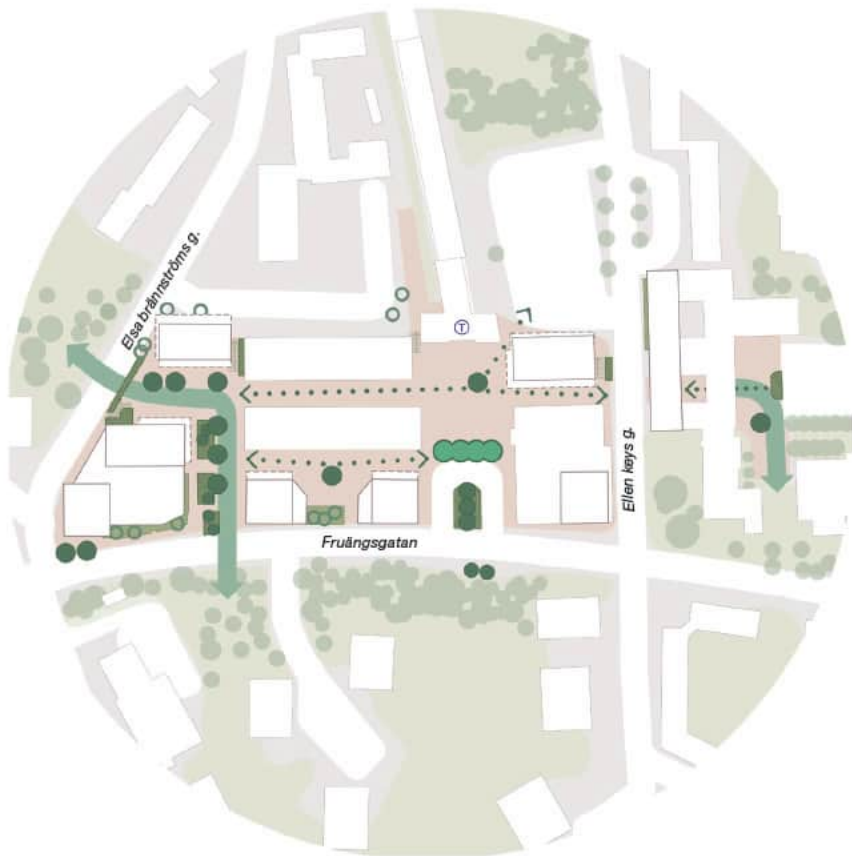
- Inom Guvernanten 1 ska våning 1 (sockelvåning) utformas med avvikande kulör och material från övrig fasad. För övrig bebyggelse ska fasader på våning 1 och 2 (sockelvåningar), räknat mot TORG, utformas med en sammanhållen gestaltning med avvikande kulör och material från övrig fasad. Fasader ska utföras med en tydlig grafisk markering. Sockelvåning/-ar ska avslutas med ett i huvudsak sammanhängande skärmtak, vars undersida ska utformas med trä. Lokaler för centrum som sträcker sig över hörn ska ha fönsterpartier över hörn. Balkonger medges inte i sockelvåning/-ar, med undantag för Direktrisen 1 mot syd. Bestämmelsen omfattar inte befintlig bebyggelse.

Mark och landskap

En programhandling för allmän platsmark har tagits fram som underlag till samråd, daterad 20251003. Programhandlingens syfte är att pröva förutsättningarna för en bearbetad utformning av allmän platsmark i Fruängen Centrum i samband med exploatering av ny centrum- och bostadsbebyggelse. I programmet uttrycks en ambition om att så mycket som möjligt av befintliga värden i centrum ska bevaras och att nya värden ska tillskapas. Ett särskilt fokus i förslaget har varit att *skapa ett tryggt och "regnsäkrat" centrum med förbättrade tillgängliga kopplingar och entréer*. Skyfallsproblematik har varit en viktig fråga eftersom terrängen i centrum ligger lågt och tar emot stora mängder regnvatten vid skyfall. En annan tydlig målsättning har varit att skapa mer träd och grönska i centrum.

I programmet presenteras fyra ledande gestaltungsprinciper:

1. Grönska
Mer grönska avser bidra till ökad trivsel, trygghet och solavskärmning. Kopplingar mellan parkstråk och centrum förstärks genom nya planteringar och träd.



Strukturdiagram 1

- Förstärkt grönstråk genom centrum som ansluter till befintliga parkstråk

• • • →

 Siktlinje med gröna blickpunkter

■

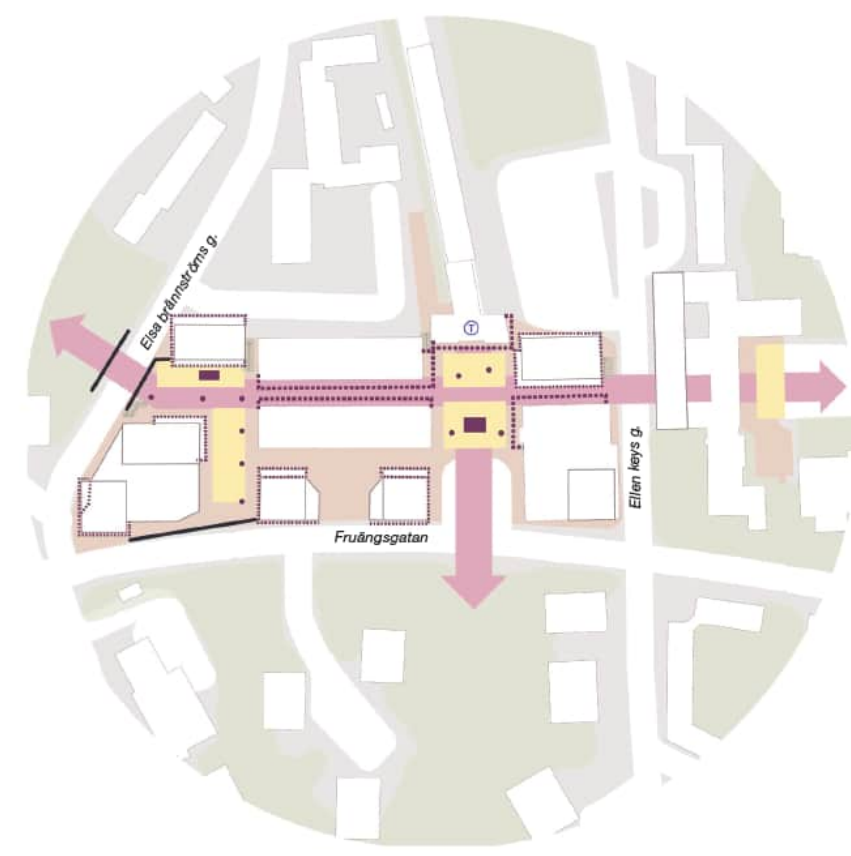
 Ny plantering

■

 Ny plantering, på kvartersmark
- Parkområde, befintligt
- Befintliga torgträd som bevaras
- Nytt träd
- Nytt träd på kvartersmark

Strukturdiagram, grönska. Illustration: Landskapslaget.

2. Stadsliv och vistelsevärden
Tillkommande möblering med fler sittplatser på torget avser bidra till stadslivet. Torgen längs Fruängsgången utvecklas enligt tre olika koncept. Västra torget: *det gröna torget*. Fruängsplan: *vardagsplatsen*. Östra torget: *entréplats för samhällsfunktioner*. Fler gångkopplingar till centrum tillskapas och befintliga byggs om för ökad tillgänglighet.
3. Kulturmiljö
Förslaget har som ambition att bygga vidare på Fruängen centrum ursprungliga karaktär och kulturhistoriska värden. Åtgärder på och i anslutning till gångtunnlar syftar till att stärka gångstråken som en del av det trafikseparerade vägnätet. Den ursprungliga grafiska markbeläggningen som finns på västra torget används som utgångspunkt för delar av markbeläggningen på torget.



Strukturdiagram 3

- *****

 Fasader med skärmtak, befintliga
- *****

 Fasader med skärmtak/arkader, nya kvarter
- Tidstypiska stödmurar i natursten
- Gångstråk genom tunnel/portik

→

 Axialitet

■

 Rumsskapande markbeläggning

●

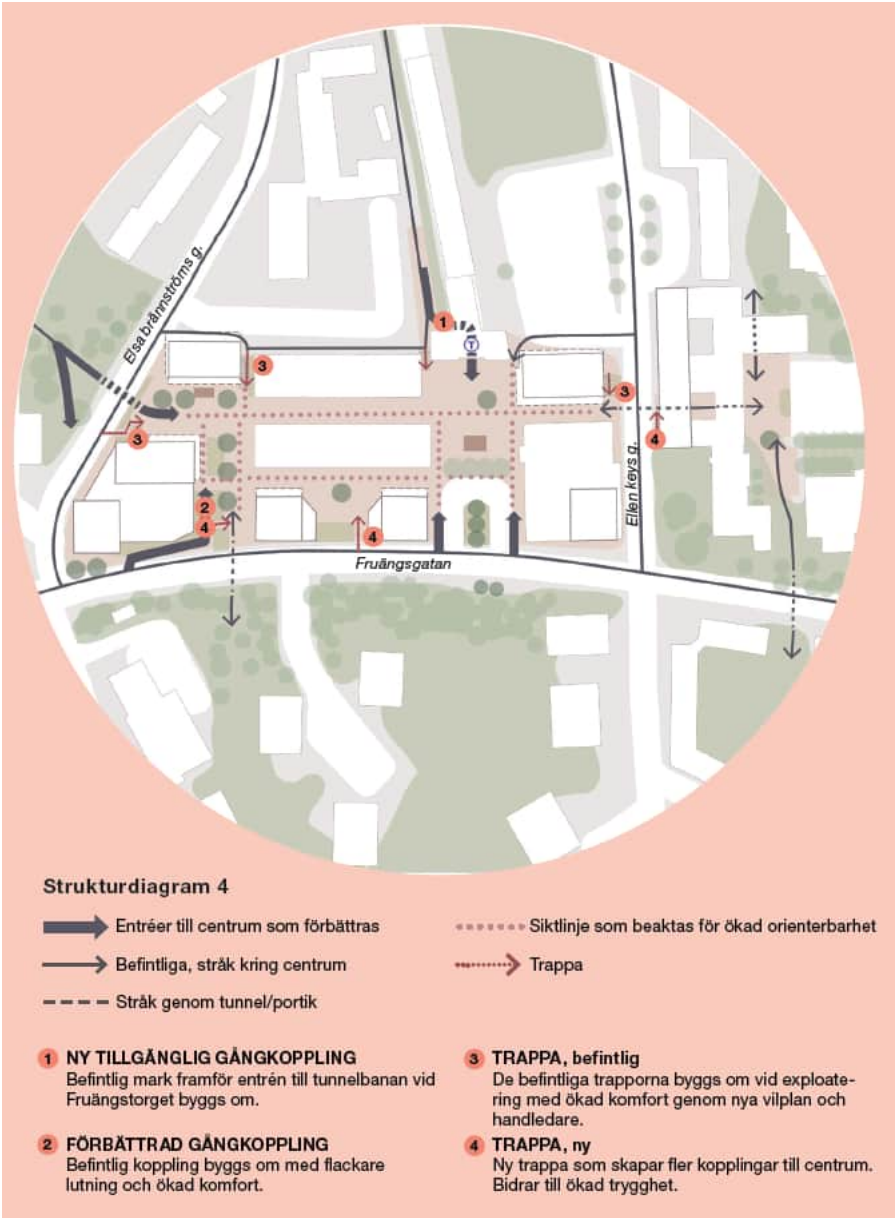
 Karaktärskapande belysningsstolpar,

■

 Fontän med skulptur, bevaras

Strukturdiagram, kulturmiljö. Illustration: Landskapslaget.

4. Tillgänglighet och trygghet
Centrum ligger på en lägre nivå i förhållande till omgivande gator och många kopplingar utgörs av trappor med begränsad tillgänglighet. En ny tillgänglig ramp med flackare lutning än befintlig föreslås från Fruängsgatan till västra torget. Ny ramp föreslås också från tunnelbanestationen till Fruängstorget. Trappor i anslutning till byggnader som föreslås rivas byggs om och förses med vilplan, barnvagnsramp och nya handledare för ökad komfort. Tryggheten avses stärkas genom bl.a. ökat folkliv och fler levande bottenvåningar. Gångtunnlarnas belysning och gestaltning studeras. Ökad överblickbarhet eftersträvas också av trygghetsskäl, varför de formklippta lindarna i närheten av gångtunneln på västra torget föreslås tas bort.



Strukturdiagram 4

- Entréer till centrum som förbättras
- Befintliga, stråk kring centrum
- Stråk genom tunnel/portik

 Siktlinje som beaktas för ökad orienterbarhet

→

 Trappa

1

NY TILLGÄNGLIG GÅNGKOPPLING
Befintlig mark framför entrén till tunnelbanan vid Fruängstorget byggs om.

2

FÖRBÄTTRAD GÅNGKOPPLING
Befintlig koppling byggs om med flackare lutning och ökad komfort.

3

TRAPPA, befintlig
De befintliga trapporna byggs om vid exploatering med ökad komfort genom nya vilplan och handledare.

4

TRAPPA, ny
Ny trappa som skapar fler kopplingar till centrum. Bidrar till ökad trygghet.

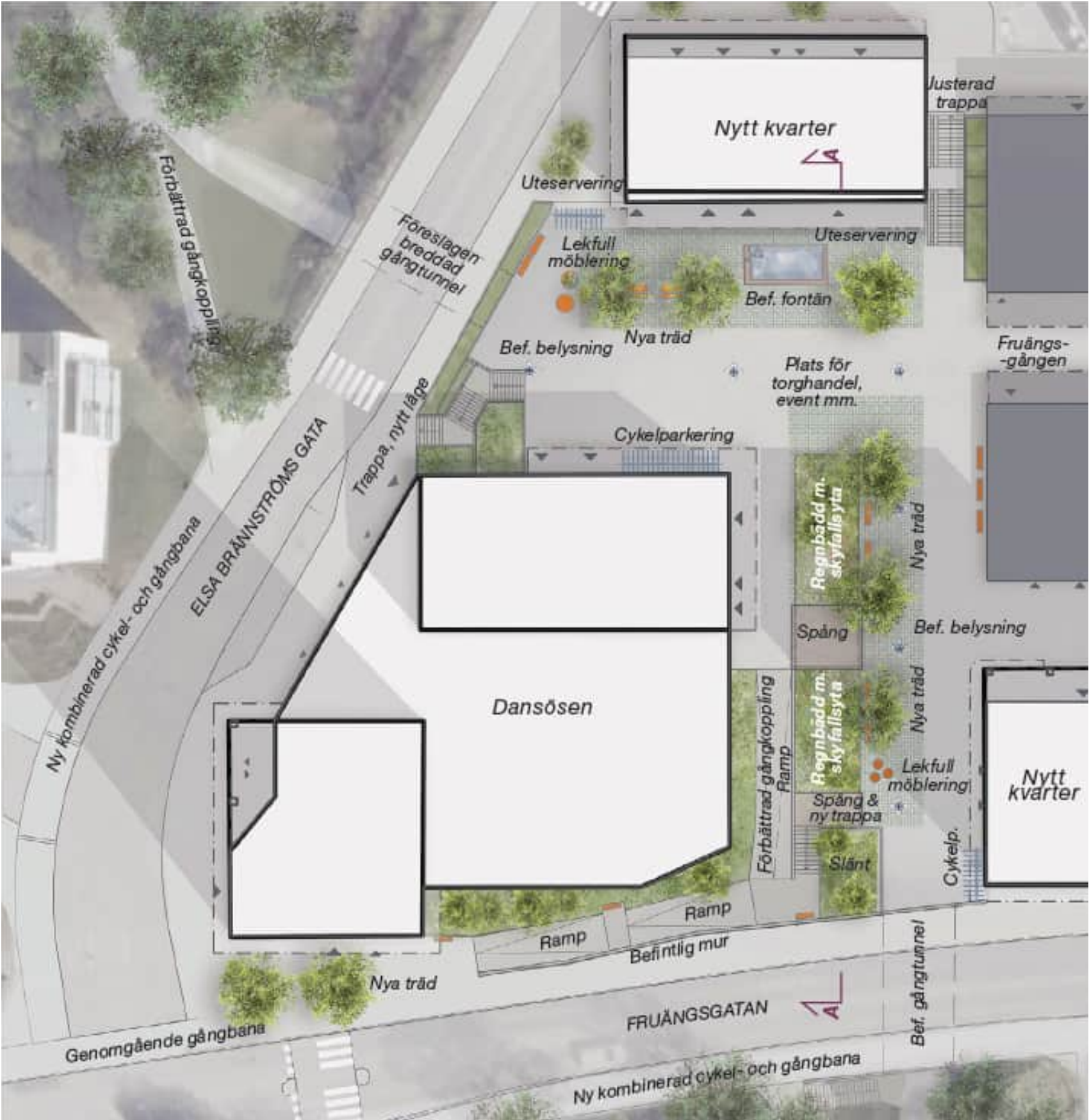
Strukturdiagram, trygghet och tillgänglighet. Illustration: Landskapslaget.

Västra torget och Elsa Brändströms gata

Västra torget får en ny inramning och minskar något i omfattning genom tillkommande byggnader i norr och söder som har större fotavtryck. Fontänen med skulpturen Fruarna och befintliga belysningsstolpar bevaras. Markbeläggningen förändras delvis. Det befintliga grafiska fältet med kontrasterande mörkare grå betongplattor som finns i söder mellan nuvarande Kv Dansösen och Ballerinan påverkas genom tillkommande nedsänkta planteringar för regnvattenhantering och nya träd. Fältindelningen bibehålls på ytan som förblir hårdgjord och förlängs i nordsydlig riktning. Ett nytt motsvarande grafiskt fält föreslås också på torgytan i norr. Det är oklart vilket material som avses användas till dessa fält, och huruvida de befintliga mörkare grå betongplattorna kommer finnas kvar.

Den hästskeformade gångtunneln under Elsa Brändströms gata i väst breddas och de formklippta lindarna på torgytan tas bort. Dessa åtgärder syftar till att öka tryggheten. Utformning på tunneln efter breddning redovisas inte. Ett fåtal nya träd föreslås utanför lamellhuset som uppförs i läge för nuvarande Direktrisen 1 hus F, som ersättning för lindarna. Här tillkommer även nya sittplatser och lekfull möblering. Sittplatser och möbler föreslås också i anslutning till nya skyfallsytor och träd i söder. För att möjliggöra passage tvärs de nedsänkta planteringarna föreslås spänger av trä.

Trappförbindelser till Fruängstorget och Elsa Brändströms gata, som ligger i anslutning till byggnader som rivs, föreslås byggas om för ökad komfort. Anslutande murar och terraserade planteringar av natursten bevaras i möjligaste mån. Delar som behöver rivas ersätts med nya, utformade med utgångspunkt i de ursprungliga karaktär. Utseende och material på trappor, trappräcken och handledare redovisas inte i detalj- det är oklart hur mycket av befintligt material som återanvänds. Befintlig ramp i Kv Dansösen från Fruängsgatan till västra torget byggs om till en ny flackare ramp med fler vilplan. I anslutning till rampen tillkommer även nya träd och grönytor.



Planutsnitt västra torget och Elsa Brändströms gata. Illustration: Landskapslaget.

Centrala torget, Fruängsplan och Fruängsgatan

Centrala Torgets egenskap som vardagsplats med livsmedelsbutiker, marknadstorg och knypunkt för kollektivtrafik avses bibehållas och förbättras. Fontänen, belysningsstolparna och raden av robiniaträd i anslutning till vändplanen i söder bevaras. Utanför tunnelbaneentrén reserveras fortsatt plats för torghandel. Här föreslås ett nytt bredkronigt träd som avser bidra till en mer lummig karaktär vid mötet med centrum från tunnelbanestationen. Trädet placeras något förskjutet för att inte hindra flödet av människor över torget. Två nya grafiska fält föreslås som ett nytt inslag i markbeläggningen, ett i norr nära tunnelbanestationen och ett i söder runt fontänen. På fältet runt fontänen föreslås nya sittbänkar, lekfull möblering och blomsterurnor. Nya bänkar tillkommer även under raden med robiniaträd. Den tidigare offentliga toalettbyggnaden utgår och ger plats för nya cykelparkeringar mot Kv Ballerinsans östra gavel.

Fruängsplan närmast Fruängsgatan fortsätter att vara tillgänglig för biltrafik och fungerar som infart och vändplan med angöring till torg och angränsande fastigheter. Närmast Fruängsgatan föreslås en ny nedsänkt plantering för regnvattenhantering som också avser bidra till en grönare entréplats. Huruvida marbeläggningsen avses förändras på körytorna redovias inte.

Mellan Kv Ballerinan och nya punkthus planeras ett nytt stråk där endast behörig trafik har framkomlighet. Vidare justeras gångbanorna längs Fruängsgatan. Busshållplatsen på södra sidan Fruängsgatan rustas upp och kompletteras med nya träd.



MODERNA & TIDLÖSA MARKMATERIAL

Markbeläggningen i förslaget bygger vidare på dagens torgytor med välgestaltade ytor av betongplattor och smågatsten.

Utsnitt ur programmets koncept för centrala torget och Fruängsplan: *Vardagsplatsen*. Markmaterial som finns på platsen idag föreslås användas vidare för att bibehålla karaktären. Illustration: Landskapslaget.



Planutsnitt centrala torget, Fruängsplan och Fruängsgatan. Illustration: Landskapslaget.

Östra torget

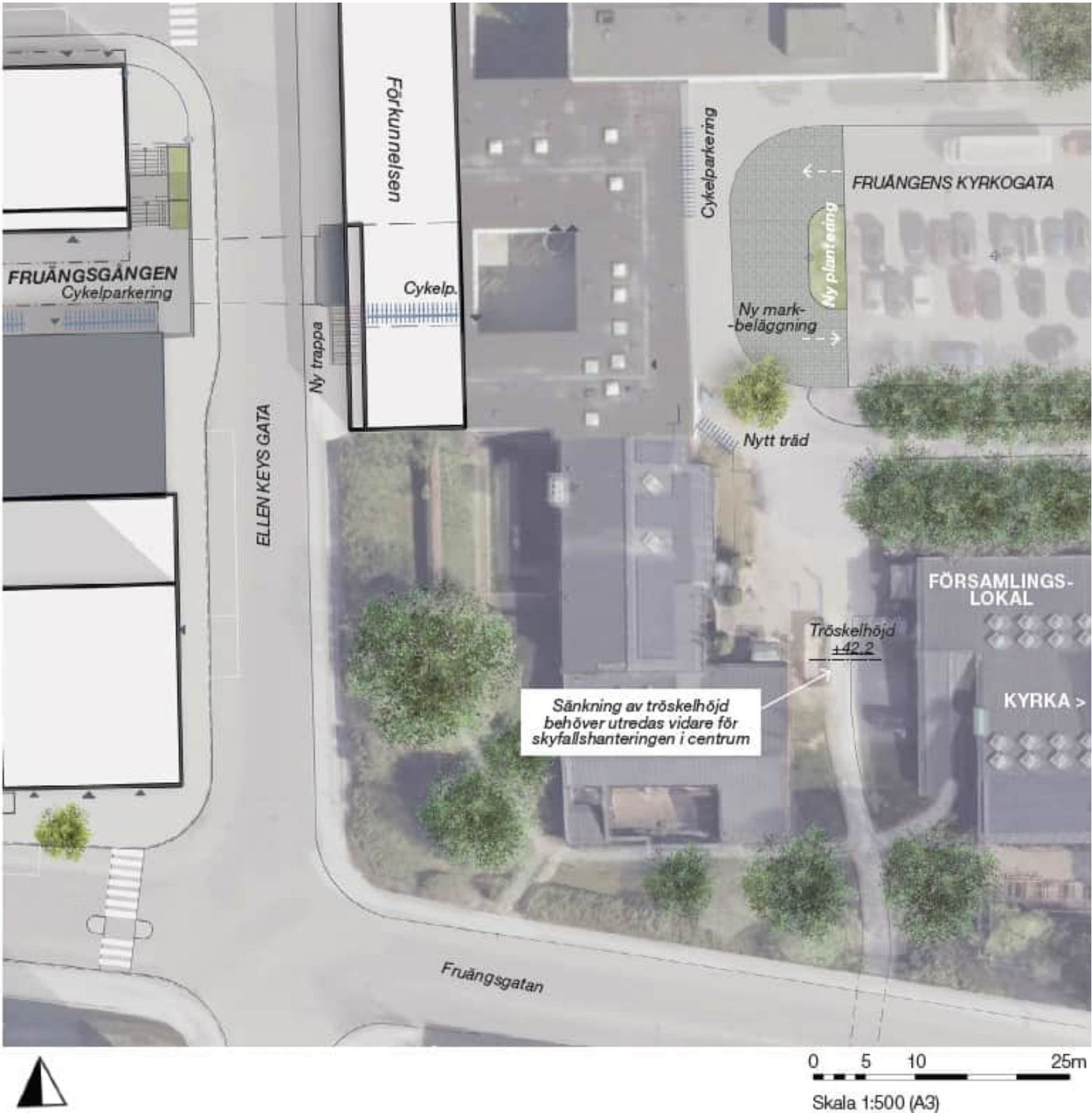
På nuvarande platsbildning och parkering som ramas in av Kv Förkunnelsen i östra delen av centrum förelås ett fält närmast nuvarande vårdbyggnad omvandlas med en ny torgmässig markbeläggning och en mindre plantering som avskiljande element mot parkeringen. Syftet är att denna del ska få mer av karaktär av gångata istället för vändplats. Ett nytt träd föreslås också i söder. Möjligheten att tillgänglighetsanpassa befintliga ytor med smågatsten studeras.

En ny trappkoppling skapas från Ellen Keys gata ned till passagen genom Kv Förkunnelsen. Nya cykelparkeringar föreslås i passagen genom Förkunnelsen och mot östra fasaden. Trappan i anslutning till nuvarande Kv Servitrisen byggs om och förses med nytt vilplan och handledare. Det är oklart hur mycket av befintlig sten och räcken som kommer att återanvändas.

Vidare utreds en möjlig sänkning av tröskelnivån intill församlingslokalen för ytterligare skyfallshantering. Detta kan påverka befintlig smågatsten i anslutning till församlingshemmet, som ersätts av asfalt vid genomförande av åtgärden.



Exempel på markbeläggning i betong och natursten, som kan bidra till mer av en torgkaraktär på platsen. Foto: Landskapslaget.



Planutsnitt östra torget. Illustration: Landskapslaget.

SITUATIONSPLAN - FÖRSLAGET

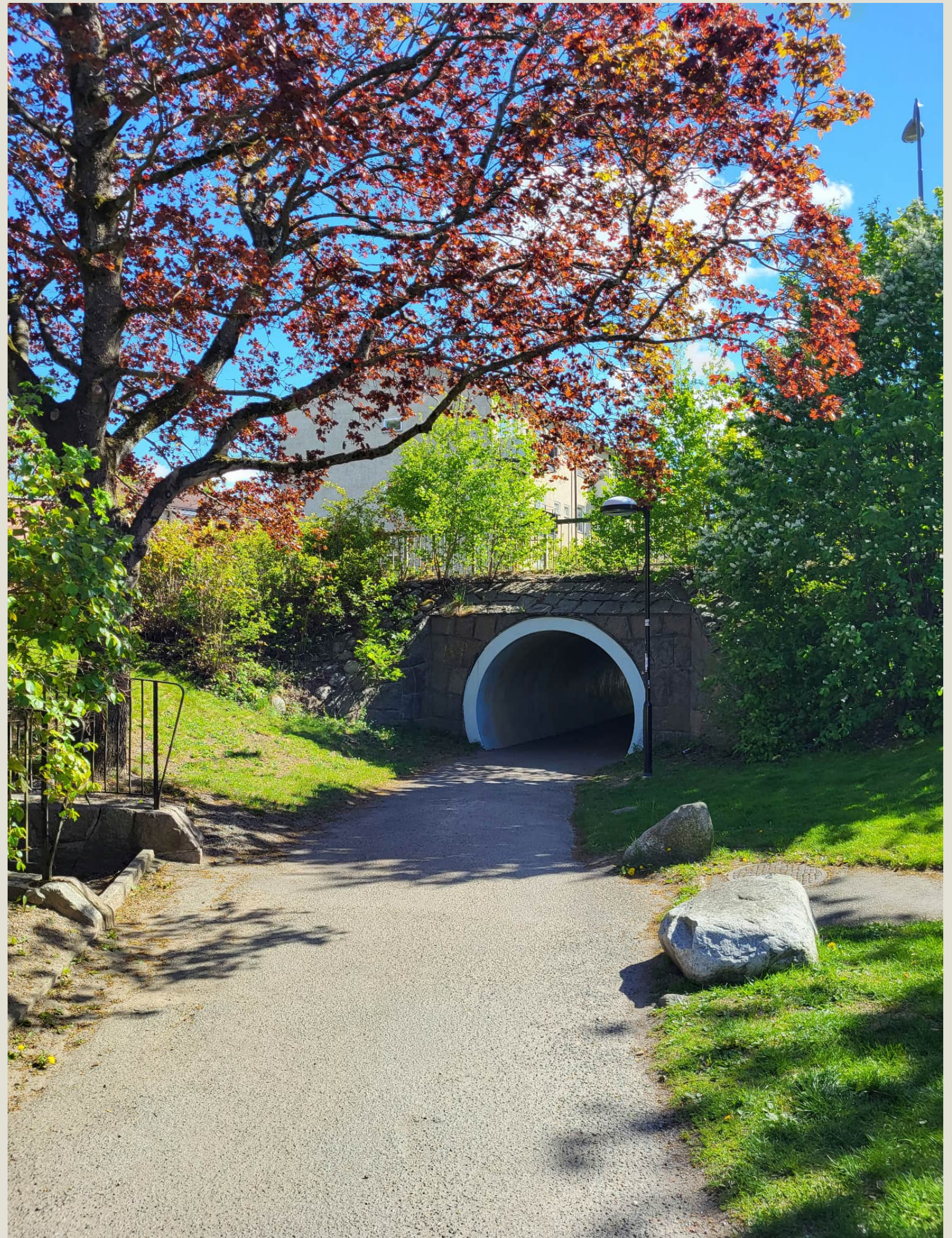


--- NYA KVARTERSGRÄNSER Föreslagna nya kvartersgränser.

- Byggnader, nya
- Byggnader, befintliga

Översikt av förslaget. Illustration: Landskapslaget.

KONSEKVENSER FÖR KULTURMILJÖN



Innehåll i konsekvensbeskrivning

I konsekvensbeskrivningen bedöms i vilken grad aktuellt förslag påverkar kulturhistoriska värden. Konsekvensbedömningen är uppdelad på fem delar.

Först beskrivs konsekvenserna av de rivningar som ett realiserande av planförslaget förutsätter. Sedan analyseras förslagets påverkan på stadsbilden genom visualiseringar från valda vypunkter. Därpå redovisas hur planförslaget förhåller sig till de medskick som gjorts under rubriken "Förutsättningar för förändring" i kulturmiljöanalysen (Fruängen centrum kulturmiljöanalys). Även de "punkter att beakta i det kommande planarbetet" som Stadsmuseet redovisar i sin kulturmiljöanalys för Fruängen följs upp. Därpå görs en samlad bedömning av planförslagets konsekvenser för kulturmiljön.

Konsekvenserna redovisas under följande rubriker:

Rivningar

Påverkan på stadsbilden

Konsekvenser i relation till riktlinjer i kulturmiljöanalys

Konsekvenser i relation till Stadsmuseets riktlinjer

Samlad bedömning

Bedömningsskala

De kulturhistoriska bedömningarna som redovisas i denna analys bygger på nedanstående skala för konsekvenser:

Stora negativa konsekvenser - kan uppstå när höga kultur- miljövärden påverkas. Skyddad eller skyddsvärd bebyggelse och miljöer berörs. I riksintresseområden påverkas utpekade uttryck och/eller värdekärnor. Påverkan innebär att läsbarheten av landskapets och/eller bebyggelsens utveckling över tid försvåras kraftigt eller upphör helt. Historiska samband, strukturer, funktioner och betydelse- bärande företeelser bryts eller går förlorade. Kulturmiljö som fragmenteras så att dess helhet inte kan uppfattas.

Medelstora negativa konsekvenser - uppstår när viktiga kulturmiljövärden påverkas i mindre grad än ovan. Läsbarheten av landskapets och/eller bebyggelsens utveckling över tid försvåras. Historiska samband, strukturer, funktioner och betydelsebärande företeelser går delvis förlorade eller försvagas. Strukturer och samband som försvagas och blir mindre tydliga. Påverkan kan även innebära att enstaka kulturhistoriskt värdefulla objekt; välbevarade, unika eller på annat sätt särskilt värdefulla blir svårtolkade, fragmenterade eller går förlorade.

Små negativa konsekvenser - uppstår när kulturmiljövärden påverkas i mindre grad. Påverkan innebär att läsbarheten av landskapets/bebyggelsens utveckling över tid fortfarande är möjlig. Historiska samband, strukturer, funktioner och betydel- sebärande företeelser försvagas eller påverkas men kan även i framtiden uppfattas. Enstaka kulturmiljöobjekt av mindre betydelse påverkas eller tas bort. De enstaka objekten är inte betydelsebärande för kulturmiljöns helhet eller unika eller sällsynta av sin typ.

Inga konsekvenser - varken negativa eller positiva, förväntas på befintliga kulturmiljövärden.

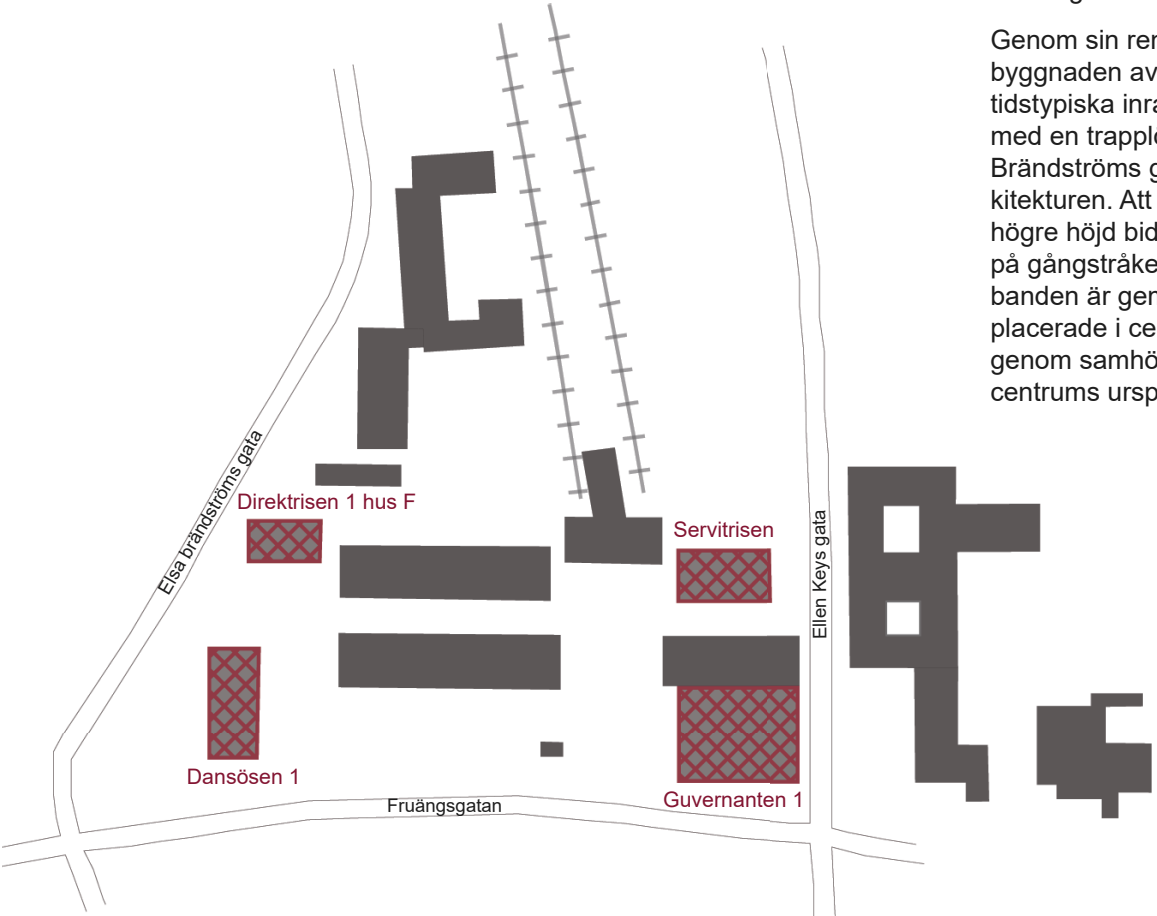
Positiva konsekvenser - uppstår när projektet bidrar till att tydliggöra och förstärka kulturmiljöns samband och strukturer.

Rivningar

Förslaget innebär att de befintliga centrumbyggnaderna Dansösen 1, Direktrisen 1 hus F, Servitrisen 1 samt södra delen av Guvernanten 1 rivs för att bereda plats åt ny bebyggelse.

Dansösen 1

Byggnaden är ett femvåningshus som uppfördes från 1966 i västra delen av centrum som ersättning för det medborgarhus som aldrig kom att realiseras. Byggnaden är utformad med fasader i spritputs, långa fönsterband, bottenvåning inklädd med plattor av gnejs samt skyltfönster mot västra torget. Ursprungligen har den inrymt butikslokaler i bottenvåningen, kontor på första våningen och lägenheter på de tre översta våningarna. Lägenheterna har till största delen varit små, ettor och tvåor. I bottenvåningen finns två av de ursprungliga verksamheterna kvar i form av en kemtvätt och guldsmedsbutik. Skylten för guldsmedsbutiken verkar ha sett ungefär likadan ut genom alla år. Kontorsplanet nyttjas idag som lokaler för Fastighetsbyrån, vilket ligger i linje med den ursprungliga funktionen.



Översiktsskarta med byggnader som föreslås rivas i röd skraffering.

Byggnaden har genomgått vissa förändringar under 1990- och 2000-talet som bland annat omfattar inredning av en restauranglokal i bottenvåningen (nuvarande Pizzeria Donna Bella), omgjorda skärmtak i samband med centrumförnyelsen 2012 och tillkommande aluminiumjalousier framför butiksfasaderna. Förändringen som har haft störst inverkan på byggnadens exteriör har inbegripit fönsterbanden. Många fönster i fönsterbanden har satts igen och ersatts av tätta aluminiumplåtpartier, övriga fönster har bytts ut. Äldre bilder visar att fönsterbanden ursprungligen var till största delen glasade och hade en rytmisk indelning med endast smala mellanliggande partier i plåt. Det realiserade utseendet avviker dock från 1966 års fasadritningar, där fönsterglas varvas med tätta partier som är utförda i fint räfflad plåt eller liknande. Den förändrade fönstersättningen med högre andel tätta partier i fönsterbanden kan eventuellt ha motiverats utifrån utseendet på ritningarna. Men genomförandet uppvisar inte samma finess ifråga om rytm och detaljering. Aluminiumplåtarna ger ett klumpigt och obearbetat uttryck. Fönsterbanden är av stor betydelse för fasadkompositionen, och förändringen har bidragit till att göra fasaderna mer grovhuggna och slutna. Detta i kombination med att spritputsens kulör har mörknat avsevärt sedan uppförandet har haft en negativ inverkan på byggnadens arkitektoniska uttryck och kvaliteter. Men grunddragen i gestaltningen består såväl som kontinuitet i användning och verksamheter. Byggnaden får därför betraktas som någorlunda välbevarad. Den uppvisar dock inte i grunden samma skärpa i gestaltningen som de lägre affärskvarteren, om än det finns påkostade material i form av gnejs och det indragna partiet med pelare mot väst utgör en kvalitet.

Genom sin renodlade rätvinkliga form, spritputs och fönsterband är byggnaden av betydelse för miljön i Fruängen centrum som del av den tidstypiska inramningen kring västra torget. Byggnaden är integrerad med en trapplösning som tar upp höjdskillnaden mellan torget och Elsa Brändströms gata på ett elegant sätt och bidrar positivt till landskapsarkitekturen. Att volymen är tvärställd de lägre butiksflängorna och har en högre höjd bidrar till att stärka torgets rumslighet såväl som riktningen på gångstråket in till centrum från söder. Fasadmaterialet och fönsterbanden är gemensamma drag för de tre något högre byggnader som finns placerade i centrums utkanter och inrymmer bostäder. Byggnaden bidrar genom samhörigheten med de andra likartade byggnaderna till att belysa centrums ursprungliga struktur, funktioner och byggnadstypologier.

Rivning av Kv Dansösen skulle medföra att förekomsten av den högre hustypen minskar och att antalet ursprungliga bostäder och arbetsplatser i centrum blir färre. De andra byggnaderna med bostadsinnehåll är dock eventuellt mer intressanta som uttryck för tidens planeringstankar, då de har haft en tydlig koppling till social omsorg och vårdverksamheter som har getts en naturlig plats i ett centrum avsett att erbjuda en allsidig service. Det är inte känt huruvida bostäderna i Dansösen var avsedda för någon särskilt grupp.



Dansösen 1 från nordväst med integrerade trappor och planteringar.



Dansösen 1 från sydöst med rampförbindelse till vänster.

Direktrisen 1 hus F

Byggnaden är den västligaste och minsta av de enhetligt utformade låga affärskvarteren med fasader i vitslammat tegel och svart-vit emaljerad aluminiumplåt. Den tillhör den första gruppen av byggnader i centrumet som kom att färdigställas 1961-62. Genom sin indragna placering i förhållande till affärsgatan i fonden av västra torget har byggnaden berett plats för uteservering i soligt läge på det södervända torget. Detta nyttjades ursprungligen av ett konditori som hade sina lokaler i bottenvåningen. Övre våningen inrymde omklädningsrum för konditoriets personal och ett bibliotek som överblickade torget. Konditoriet ersattes med tiden av en restaurang, och lokalerna har byggts om i åtminstone två omgångar mellan 1977 och 1992 för att anpassas till restaurangverksamheten. Den ursprungliga funktionen med torgservering har dock bestått genom alla år. 1997 byggdes bibliotekslokalen i övre planet om för att husera ett nytt café (nuvarande Café Koppen) och i samband med detta togs en ny entré togs upp mot Fruängstorget i norr. Caféet ligger nära den ursprungliga användningen och har bidragit till en kontinuitet i byggnadens utåtriktade och sociala funktioner, något som har haft stor betydelse för centrumets publika karaktär och folkliv.

I samband med centrumupprustningen 2012 återställdes skärmtaken till ett utseende mer likt det ursprungliga och vissa förändringar gjordes i norra fasaden. Skärmtaket mot norr utökades för att skapa en tacktäck uteservering till caféet, kakelklädda fasadytor målades grå och små fönster sattes igen. Dörrar och dörrpartier har också bytts ut på denna sida. Därtill har det på västra gaveln vid någon tidpunkt tillkommit en misspyrdande utanpåliggande ventilationskanal (ett tillägg som dock får anses reversibelt). Fasaderna bibehåller de ursprungliga och för centrum karaktäristiska aluminiumplåtarna i söder och väster. Glas- och dörrpartierna i bottenvåningen har i huvudsak behållit sin indelning och placering sedan uppförandet. Byggnaden är således välbevarad mot västra torget, men präglas i högre grad av ovarsamma ändringar mot norr. Den täta delen av fasaden med övermålat kakel har något av en baksideskaraktär, men Café Koppens lokaler bidrar å andra sidan till en mer publik och utåtriktad prägel vid Fruängstorget.



Direktrisen 1 hus F från söder.

Hus F är betydelsefullt för upplevelsen av centrum genom sin roll som fondbyggnad vid västra torget. Utöver att den bildar en karaktärsstark inramning lokalt vid torget har den också utgjort fond för centrummiljön i vyer längs det välfrekventerade gångstråket från skolan. Byggnaden ansluter naturligt genom sin låga skala, rätvinkliga form och grafiska fasader till byggnaderna längs affärsgatan i centrums kärna, och stärker upplevelsen av en sammanhållen miljö. Den får samtidigt något av en särställning genom sin friliggande och förskjutna placering, vilket bidrar till att markera torgets läge och stärker dess rumslighet. Byggnaden har också närvaro vid Fruängstorget på andra sidan, där den bidrar till inramningen och inrymmer en viktig funktion. Byggnaden är omsorgsfullt integrerad med trappor, murar och planteringar, vilket visar på en skicklig hantering av höjdskillnaderna i centrum samt en genomgående hög kvalitet i utförande och material på landskapsarkitekturen.

En rivning skulle innebära att antalet byggnader i centrum med den ursprungliga karaktäristiska fasadgestaltningen blir färre, och att en byggnad med långvarig utpräglad centrumfunktion vid två av torgen försvinner. Den ursprungliga anläggningens helhet påverkas.



Direktrisen 1 hus F mot Fruängstorget, med Café Koppen.



Torgservering i Direktrisen 1 hus F, med skulpturen Fruarna precis utanför.

Servitrisen 1

Byggnaden utgör en av de låga affärsbyggnaderna i centrum, belägen utmed huvudstråket Fruängsgången öster om tunnelbanestationen och det centrala torget. Den tillhör den första etappen av byggnader i centrum som planerades redan 1959 och stod sedan färdig 1962 samtidigt som de andra kommersiella delarna i Kv. Ballerinan, Direktrisen och Guvernanten. Ursprungligen har den inrymt lokaler för Skandinaviska banken, en herrekipering och bokhandel i bottenvåningen, samt kontor och lagerlokal på övervåningen.

Verksamheterna i byggnaden har växlat några gånger, men de exteriöra förändringarna har varit relativt få. Två av lokalerna slogs ihop när banken expanderade på 1970-talet, och detta utrymme omvandlades 2012 till ett gym. I samband med den ändrade funktionen byttes entrépartiet mot affärsgatan, och samma år gjordes upprustningen av skärmtaken på samtliga centrumbyggnader. Bokhandelns tidigare lokal nyttjas sedan 2015 av ett privat omsorgsföretag. Den tidigare indelningen i tre lokaler mot Fruängsgången är inte längre läsbar efter att den mittersta entrén tagits bort, men fönsterpartierna är trots vissa ändringar rätt lika det ursprungliga utseendet och de två kvarvarande entréerna bibehåller sina lägen. Plattorna med gnejs i sockeln finns dock inte längre kvar på denna sida. 2017 flyttade biblioteket in i byggnaden och övertog bland annat gymmets lokaler med entré från Fruängsgången. Sannolikt har biblioteket också tagit det övre planet i anspråk (ritningar har inte hittats från eventuella ändringar som gjordes i samband med flytten). Bibliotekets i hög grad publika funktion ansluter väl till den offentliga prägeln vid centrala torget och folklivet längs affärsgatan, men detta avspeglar sig inte lika tydligt mot busstationen i norr.

Fasaden mot busshållplatsen är välgestaltad och uppvisar kanske i högre grad än någon annan prov på det grafiska svart-vita motivet, men har ändå något av en baksideskaraktär. Detta eftersom bottenvåningen till stora delar är sluten och utan fönster i ögonhöjd, entrépartiet är litet och saknar skyltning, och svarta portar till soprum har tillkommit precis intill.

Byggnaden tycks vara en av de mest välbevarade längs affärsgatan, och har en hög nivå av ursprunglighet med avseende på material. I synnerhet



Servitrisen 1, fasad mot busstationen i norr.

norra fasaden och gavlarna. Vid östra gaveln kragar skärmtaket ut och överbryggar trappförbindelsen som leder upp till busstorget. Skärmtaket bärs upp av smala svarta pelare på andra sidan trappan. Detta är en elegant ursprunglig lösning som säkrade att man också kunde gå torrskodd i trappan. Något liknande har funnits i Direktisen 1 hus F mot Fruängstorget, men har idag ett klumpigare utförande efter åtgärderna 2012. Trappan i Servitrisen är tydligt integrerad med östra gaveln och kantas av byggnadens gnejsklädda sockel samt en plantering med stödmur av betong som bildar fundament till skärmtakets pelare och möter den upphöjda Ellen Keys gata i öster. Trapplösningen besitter särskilda kvaliteter och visar på ett tredimensionellt stadsbyggande med omsorg om detaljer och material.

Byggnaden har stor synlighet i centrum från flera betydelsefulla lägen och utgör del av inramningen vid centrala torget, östra delen av Fruängsgången och busstationen. Den har därför stor betydelse för stadsbilden i centrum som helhet, men upplevs ändå som något perifer. Baksideskaraktären mot busstationen är sannolikt bidragande till detta. Gavelmotivet, som är likartat i Kv Guvernanten mitt emot, är av betydelse för den symmetriska uppbyggnaden kring Fruängsgången sett från centrala torget och Ellen Keys gata. Byggnaden bidrar till upplevelsen av centrumet som en sammanhållen miljö med en konsekvent utformning av byggnaderna som kantar den centrala affärsgatan.

En rivning skulle innebära att antalet byggnader i centrum med den ursprungliga karaktäristiska fasadgestaltningen blir färre. Centrumanläggningens helhet påverkas och uppbyggnaden kring del av affärsgatan förändras. När Servitrisen försvinner kommer östra delen av Fruängsgången få en annan karaktär, då den inte längre kantas av likartade 1960-talsbyggnader på båda sidor. Detta får konsekvenser för upplevelsen när man rör sig längs centrumets huvudstråk.



Servitrisen 1, vy från öst längs Fruängsgången. Till höger trapplösningen med det utkragande skärmtaket.

Guvernanten 1

Byggnaden tillhör den första etappen med affärskvarter längs Fruängsgången som planerades 1959, och har sedan uppförandet 1962 inrymt en större matvaruaffär. Från början var det ett s.k. Skokonsum (kombinerat snabbköp och skoaffär), vilket sedermera har blivit Coop. Konsum/Coop har således haft en lång och obruten kontinuitet i byggnaden. Även om skoförsäljningen har försvunnit är detta ett exempel på en viktig ursprunglig verksamhet som fortfarande finns kvar i samma läge. Byggnaden har dock genomgått många ändringar genom åren och är det av centrumkvarteren som förändrats mest (undantaget den nu rivna ungdomsgården). Kvarteret är idag sammansatt av en huvudvolym med butiksfasad mot Fruängsgången och en utbredd lågdal i söder. Ursprungligen har det i södra delen funnits en muromgärdad lastgård för transport och varumottag. Lastgården byggdes sedan in och omvandlades till en lagerlokal 1968. Under åren 1989-91 revs lagerbyggnaden och ersattes av en ny tillbyggnad till butiken. Delar av det som varit mur/fasad runt lastgården bevarades i söder och öster, och en ny fasad med portar för godsmottag tillkom i väster mot centrala torget. Under 1990-talet skedde ytterligare förändringar i form av utbyggda lokaler för folktandvården med tillkommande hisstorn på västra gaveln, en ny utvändigt trappa på östra gaveln, uppbyggnader med fläktrum på taket, och ett nytt entréparti för Coop på västra gaveln. Dessa förändringar har bidragit till att byggnaden har en mindre renodlad



Västgavlarna på Servitrisen 1 (vänster) och Guvernanten 1 (höger), sett från centrala torget. Utbyggd lokal och hisstorn syns på Guvernanten 1 närmast i bild.

form än sina motsvarigheter längs Fruängsgången. De många tilläggen skapar plottrighet och är i några fall misspyrdande eller iögonfallande på ett sätt som stör byggnadens grundläggande uttryck. Ett sådant exempel är det skrymmande fläktrummet på taket, som får stor synlighet i och med byggnadens låga höjd i södra delen samt att det är inklätt med kontrasterande svart plåt. Detsamma gäller hisstornet, som också är inklätt med svart plåt.

Lågdalens syfte har varit att hantera logistik, och det ursprungliga konceptet med den kringbyggda lastgården verkar ha varit utformat för att i någon mån skymma transporter och lastpallar bakom murar och på så vis ge ett städad uttryck utåt gatorna. Kvarvarande delar av muren/fasaden mot söder och öster har en tämligen sluten karaktär, med endast små gallerförsedda fönster mot Fruängsgatan i söder. Fasaden mot genomfartsleden Fruängsgatan är överlag mer påkostad med större andel gnejs och ursprunglig emaljerad aluminiumplåt. Gnejsplattor finns kvar på södra och östra fasaden samt i sydvästra hörnet mot Fruängsplan. Fasaden mot Ellen Keys gata består till största delen av vitslammat tegel och är helt sluten. Fasaden mot centrala torget präglas av stora portar för godsmottagning, frostade glaspartier som förhindrar insyn, och dörrar till soprum. Lågdalens samtliga fasader bibehåller därmed en utpräglad baksideskaraktär.

Butiksdelen är fortsatt av betydelse för centrums uppbyggnad och sammanhållna karaktär. Tvåvåningslängan med matvaruaffärens lokaler mot Fruängsgången och centrala torget bibehåller en kommersiell prägel och det ursprungliga fasadmotivet är lätt igenkännligt trots en del störande tillägg.

Lågdalen som föreslås rivas har förändrats i flera omgångar och utgör genom sin nedtonade praktiska karaktär idag centrums kanske minst övertygande del. Avsaknaden av skyltning ihop med de slutna fasaderna gör att centrumfunktionen blir svår att avläsa. Den låga skalan och materialen visar på en samhörighet med övriga centrumkvarter, men volymen utgör inget betydande bidrag till stadsbilden. Lågdalen bedöms ha begränsade värden och en rivning skulle därför inte innebära någon större förlust för centrumanläggningen som helhet. I och med att butiksdelen mot Fruängsgången bevaras bör Coop/Konsum fortsatt kunna finnas kvar i ursprungligt läge.



Guvernanten 1, lågdalens slutna fasad mot Ellen Keys gata. Härifrån syns också de skrymmande fläktrumsuppbyggnaderna på taken.



Affärsgatan Fruängsgången mot öst med Servitrisen 1 till vänster och Guvernanten 1 till höger. Här syns glasade lokaler och skyltning för biblioteket respektive Coop.



Hörnet Fruängsgatan-Fruängsplan. Portar för varumottagning i lågdelen på Guvernanten 1 syns till vänster.

Rivningarna sammantaget

Förslaget innebär att 3,5 utav 12 kvarvarande ursprungliga centrumbyggnader rivs. Tillsammans med den redan rivna ungdomsgården innebär det en påtaglig minskning av centrums äldre byggnadsbestånd. Detta för med sig att upplevelsen av centrum som helgjuten och sammanhållen tidstypisk miljö innanför ringgatorna försvagas. Den inre kärnan bestående av butiksbyggnaderna i Kv Ballerinan och Direktrisen samt tunnelbanestationen förblir intakt, men centrumstråkets yttre miljöer vid västra torget och östra delen av Fruängsgången påverkas kraftigt av rivningarna. Centrummiljön naggas i kanterna och den ursprungliga sammansättningen av byggnader blir mindre tydlig. Effekten blir särskilt stor vid västra torget, där två byggnader som i hög grad definierar torgets fysiska gränser och har en stor präglade verkan på miljön försvinner. Båda byggnaderna innehåller restauranglokaler som nyttjar platsbildningen för torgservering, vilket stärker torgets sociala dimension och tydliggör att det är en plats avsedd att vistas på. Liknande funktioner saknas på centrala torget, som i högre grad präglas av intensiv rörelse med torghandel och människor på väg till och från tunnelbanan. Direktrisen 1 hus F är särskilt viktig genom sin roll som karaktärskapande fondmotiv och byggnad med långvarig publik funktion, vilket har stärkt torgets karaktär av allmän plats. Rivningen får också konsekvenser för Fruängstorget, där det nuvarande caféet är välbesökt och bidrar till folklivet.

Rivningarna påverkar hur man möter centrumet från omgivande bostadsområden, framför allt ur bilperspektiv längs Fruängsgatan, Elsa Brändströms gata och Ellen Keys gata. Flera av byggnaderna som legat närmast dessa ringgator försvinner. Den baksideskaraktär som präglar några av fasaderna utåt gatorna gör att byggnaderna ur detta perspektiv inte lika tydligt utstrålar sin centrumfunktion. Att upplevelsen av centrum utifrån och ur bilperspektiv förändras bedöms därför inte som problematiskt i samma grad som de miljöförändringar rivningarna ger upphov till inuti centrum. Att flera byggnader med den ursprungliga grafiska fasadgestaltningen försvinner kan dock bidra till att centrum inte blir lika lätt igenkännligt utifrån.

Rivningarna påverkar också mötet med centrum ur fotgängarperspektiv, från gångstråket via skolan i söder samt gångstråket som ansluter till busstationen i öster. Av dessa är den södra förbindelsen mer omsorgsfullt anlagd och har ett storslaget anslag i hur stråket öppnar sig från gångtunneln ut mot västra torget. Här får rivningen av två inramande byggnader stor negativ effekt på upplevelsen.

Den andra fotgängarkopplingen är inte trafikseparerad och därför inte lika väl överensstämmande med tidens planeringsideal. Det är inte heller fråga om någon specifikt utmejslad vy av centrumanläggningen som möter den gående, utan snarare en förbindelse av rent praktisk karaktär där busstationens uppställningsytor, Kv Servitrisens baksida samt tunnelbanestationen och -perrongen är i fokus. Detta möte bedöms därför inte som lika känsligt och viktigt. Att Servitrisen rivs medför dock att ett av få omsorgsfullt gestaltade element i miljön vid busstationen försvinner.

I grunden kan rivningar av byggnader med kommersiella lokaler sägas motverka ambitionen att utöka centrum. Särskilt när det, som i det här fallet, är fråga om kommersiella lokaler som har fungerat väl under lång tid och har livaktiga verksamheter. I planförslaget tillförs dock nya lokaler i bottenvåningarna i större omfattning än dem som rivs. Inslaget av kontorslokaler som också är ett ursprungligt om än inte tongivande inslag i centrummiljön minskar dock genom rivningarna av Servitrisen och Dansösen.

Sammantaget bedöms medelstora till stora konsekvenser uppstå till följd av rivningarna. Rivningen av lågdelen inom Guvernanten 1 bedöms endast i liten utsträckning bidra till dessa grader av konsekvenser. Rivningen påverkar läsbarheten kring centrums ursprungliga uppbyggnad och funktion men upplevelsemässigt har den del som föreslås rivas ingen stark betydelse.

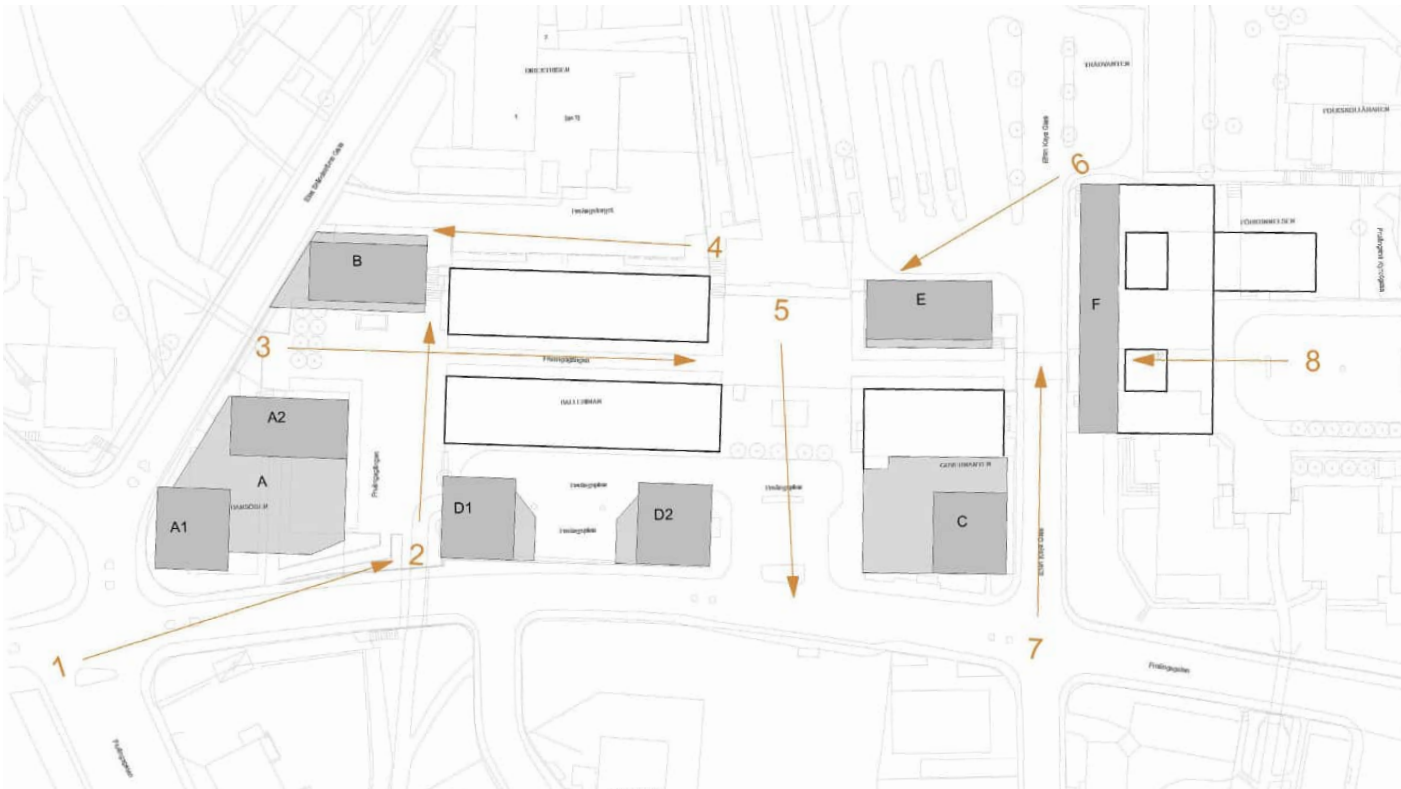
Dansösen tillhör inte centrums inre kärna och byggnaden som färdigställdes i en senare etapp blev ersättning för det medborgarhus som inte byggdes. Rivningen bedöms ge medelstora konsekvenser eftersom byggnaden har en välbevarad struktur med butikslokaler, kontor och bostäder och stor betydelse för västra torget där den är integrerad med trappa och ramp som också påverkas .

Rivningen av de två tvåvåningshusen Direktrisen 1 hus F och Servitrisen bedöms också ge upphov till medelstora negativa konsekvenser. Båda byggnaderna är komponenter i centrums dominerande karaktär med relativt enhetliga låga och skarpskurna volymer med grafiska fasader. Direktrisen har avgörande betydelse för västra torgets karaktär.

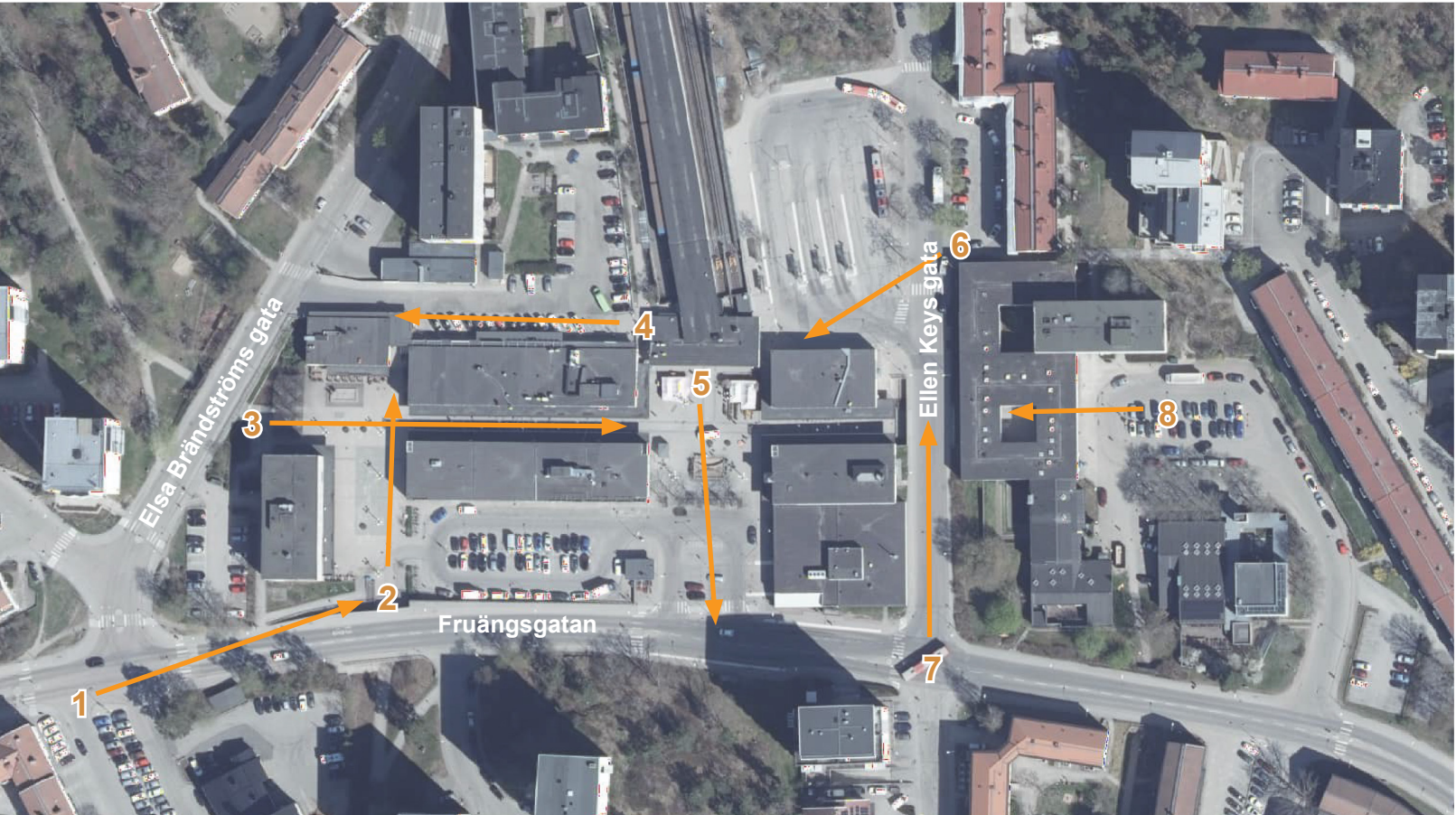
Påverkan på stadsbilden

För att undersöka vilken effekt förslaget har på Fruängen centrum och den omgivande stadsdelen som helhet har ett antal visualiseringar tagits fram från valda vpunkter före och efter förslaget. Vyerna presenteras först med foto som redovisar nuläget på ett mer realistiskt sätt, och sedan med modellvyer från samma vpunkt före och efter förslagets genomförande.

Det förekommer vissa skillnader mellan fotografierna och modellvyerna i fråga om utsnitt, avstånd och perspektiv. Detta beror på att de renderade vyerna ofta har ett bredare siktfält än vad som varit möjligt att fånga på ett realistiskt sätt med kamera.



Situationsplan med föreslagen ny bebyggelse i grått och vpunkterna som analyseras markerade med orange siffror och pilar.



Ortofoto som visar befintlig situation med analyserade vpunkter markerade i orange. Källa: Lantmäteriet, bearbetad av Tyréns

VYPUNKT 1

Korsningen Fruängsgatan- Elsa Brändströms gata mot nordöst

Befintlig situation

Vyn visar Fruängen centrum så som det framträder vid infart från väster längs Fruängsgatan.

Till vänster i bild syns Kv Dansösen och del av Direktrisen 2, två av de byggnader i centrumet som med sina fyra respektive åtta våningar inrymmer bostäder och reser sig högre än den dominerande tvåvåningsbebyggelsen. Åttavåningshuset inom Direktrisen 2 har trots sin relativt begränsade höjd funktion som landmärke och centrumaccent, där neonskylten Fruängsgumman på södra gaveln är en karaktäristisk symbol som annonserar centrumet utåt. Byggnaden urskiljer sig också genom sin taksilhuett med två platta takfall på olika höjd samt en glasad vertikal fönsterslits på södergavelns mitt. De två byggnaderna vänder långsidor mot Elsa Brändströms gata i väst med spritputsade fasader och fönsterband.

Längre fram längs Fruängsgatan anas den långsträckt och låga butikslängan i Kv Ballerinan, som löper parallellt med gatan. I fonden syns del av bostadsbebyggelsen i centrums östra utkant, lamellhus i Kv Torgkassen och ett punkthus i Kv Pälskappan. Till höger i bild framträder del av grönskan på den trädbevuxna kullen som möter centrum på södra sidan Fruängsgatan.



VYPUNKT 1

Korsningen Fruängsgatan- Elsa Brändströms gata mot nordöst



Före

Påverkan

Byggnaden inom Kv Dansösen rivs och ersätts av ett punkthus i 12 våningar och ett lägre lamellhus, härifrån syns endast delar av kvarterets sockelbyggnad. Öster om Kv Dansösen tillkommer ytterligare tre punkthus i samma format, så att det bildas en rad med höga punkthus utefter Fruängsgatan. Detta innebär en påtaglig skalförskjutning och volymmässig förändring i vyn såväl som för centrumet som helhet. Den tidigare tydliga uppdelningen i låg centrumbebyggelse och omgivande bostäder i form av lamellhus och grupper av punkthus på höjder blir mindre tydlig. Placeringen av punkthusen bryter därmed mot det ursprungliga

byggnadssättet och förändrar centrums grammatik. Läsbarheten av centrumets placering i en lågpunkt i landskapet minskar eftersom den lägre belägna bebyggelsen blir svår att avläsa. Den tillkommande bebyggelsen skymmer även det nuvarande landmärket i Direktrisen 2 i denna vy, samt butikslängan inom Ballerinan 2. Punkthusen ansluter till befintliga punkthusgrupper söder om Fruängsgatan och vid Eva Bonniers gata i väster.



Efter

Konsekvenser

Från denna vypunkt genomgår stadsbilden en omfattande förändring. Cetntrums lågmälda möte med omgivningen förbyts i en ny stark front. Tydligt markerade, enhetliga sockelvåningar framträder på samtliga byggnader och visar tillsammans med tätheten att detta är stadsdelens centrum. Det blir i vyn uppenbart att en omfattande centrumförnyelse ägt rum.

Befintlig centrumbebyggelse som bevaras, däribland befintlig centrummarkör, blir inte längre synlig i vyn. Detta faktum gör att läsbarheten kring den ursprungliga planeringen och centrumanläggningens tidigare samverkan med omgivningen försvagas märkbart. Den

totala scenförändringen ger i denna vy därför upphov till långtgående negativa konsekvenser. Genom att det fortsatt blir tydligt var centrum är beläget bedöms konsekvenserna mildras något.

Medelstora till stora negativa konsekvenser.

VYPUNKT 2

Tunnel under Fruängsgatan mot norr

Befintlig situation

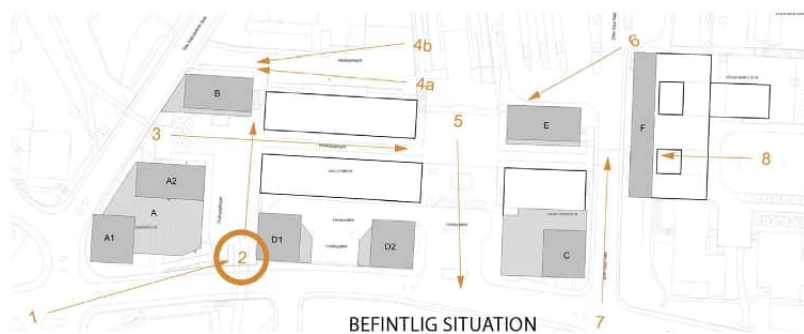
Vyn visar hur gångtrafikanter och cyklister möter centrum från söder. Gångtunneln är en av de viktiga kopplingspunkterna i det trafikseparerade vägnätet som knyter ihop centrumanläggningen med gångstråken i bostadsområdena. Denna gångtunnel är en av de största och sannolikt mest välfrekventerade då den ligger på vägen mellan skolan och centrum.

I vyn framträder en stor del av det västra torget och många av de för Fruängen centrum karaktäristiska elementen. De låga rätvinkliga affärskvarteren med platta tak och grafisk fasadindelning i Direktrisen och Ballerinan breder ut sig i horisontalled.

Bortom Direktrisen syns grönska vid Elsa Brändströms gata och lamellhus i kv Handväskan. Centrummarkören i Direktrisen 2 reser sig ovanför tvåvåningsbyggnaderna och är med sitt lätt igenkännliga gavelmotiv och skylten Fruängsgumman ett blickfång.

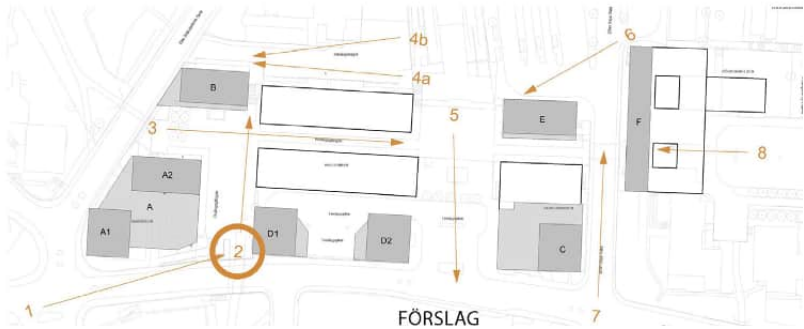
Till vänster syns del av Dansösen, som avgränsar stadsrummet åt väster. Bortom byggnaden syns ett par av de formklippta lindarna. I förgrunden präglas miljön av den för platsen typiska landskapsarkitekturen med betongplattor i två olika kulörer, rektangulära upphöjda planteringar med stödmurar av natursten, förgrenade belysningsarmaturer med vita globlampor, skulpturen/fontänen Fruarna långt fram till vänster och trappor som tar upp nivåskillnaderna mellan centrum och omgivande gator.

Det är tydligt att gångstråket efter tunneln övergår i ett bredare centrumstråk och platsbildning som leder fram till centrumskärnan, affärsgatan Fruängsgången. Stråkets riktning förstärks genom en rät siktlinje mot trappförbindelsen som leder upp till Fruängstorget.



VYPUNKT 2

Tunnel under Fruängsgatan mot norr



Före

Påverkan

Det nya lamellhuset som ersätter Direktrisen 1 hus F tar plats till vänster i vyn. Byggnaden har ett annorlunda fotavtryck än befintlig byggnad på platsen och reser sig högre med sina sex våningar. Därmed minskar dominansen av den nuvarande centrummarkören i Direktrisen 2. De glasade sockelvåningarna ansluter i höjd till de kvarvarande låga affärskvarteren till höger. Ny altan i nya Direktrisen 1 blir ett framträdande inslag.

Det breda stråket fram till västra torget snävas in genom tillkomsten av ett nytt punkthus till höger i bild. Här tillkommer nya lokaler som i högre grad än befintlig fasad i kv Ballerinan visar en framsideskaraktär mot torget. Planteringarna med stödmurar av natursten till höger i bild tas bort.

De formklippta lindarna utgår ur vyn. Grönskan ökar i övrigt genom nya träd- och buskplanteringar. Upplevelsen av luftighet och småskalighet i centrummiljön minskar. Den visuella kontakten med miljöer utanför centrum minskar.



Efter

Konsekvenser

I vyn framgår att den föreslagna förnyelsen är omfattande i den västra delen av centrum. Tre nya butiksfasader omformar torgets karaktär. Befintlig bebyggelse ligger väl samlad men får en underordnad roll. Ändringen av landskapsarkitekturen är påtaglig. Trots de omfattande ändringarna bedöms platsen bli igenkännbar eftersom dominerande strukturer och rörelsemönster behålls. Det är uppenbart att befintlig grammatik och arkitektur influerat den nya bebyggelsen och den arkitektoniska samverkan mellan befintligt och nytt bedöms bli god.

Medelstora negativa konsekvenser.

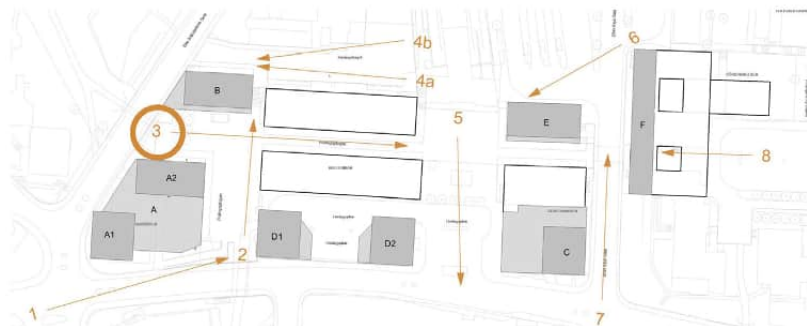
VYPUNKT 3

Västra torget mot Fruängsgången

Befintlig situation

Vyn blickar ut över västra torget i riktning mot centrums huvudstråk och affärsgata, Fruängsgången. I förgrunden präglas platsbildningen av de formklippna lindarna som är uppställda i prydliga rader och markbeläggningen av ljusgrå betongplattor. Till vänster mellan trädstammarna framträder fontänen med skulpturen Fruarna, som har en kantmur av röd granit och omgärdas av ett band med smågatsten.

Bortom träden syns skärmtaken på de låga affärskvarteren skjuta ut och bilda en väderskyddad intim gatumiljö. Stråket präglas av de glasade bottenvåningarna med affärslokaler och skärmtakens undersidor av omålat trä med integrerad belysning. Stråkets riktning förstärks av ett band med smågatsten. I fonden syns del av fasaden till läkarhuset i Kv Förkunnelsen och därövan bakomliggande bostadsbebyggelse.



VYPUNKT 3

Västra torget mot öst



Före

Påverkan

De formklippta lindarna försvinner och västra torget får en ny inramning av lamellhus som ersätter befintliga byggnader i Kv Direktrisen 1 och Dansösen. Detta innebär en märkbar skalförskjutning, särskilt på norra sidan (till vänster i bild) där befintlig byggnad idag är två våningar. På södra sidan i Kv Dansösen blir skillnaden inte lika stor, med en förändring från dagens fem våningar till sex. Bortom Kv Dansösen tillkommer dock en rad med punkthus som reser sig bakom affärslängan i Kv Ballerinan. Dessa byggnadsvolymer innebär en påtaglig förändring av stadsbilden längs centrumstråket. De nya byggnaderna är utformade med ett sockelmotiv i två våningar och skärmtak som

ansluter till de kvarvarande låga centrumbyggnaderna längs Fruängsgången. I fonden hamnar den föreslagna påbyggnaden i kv Förkunnelsen framför befintliga bostadshus längre bort, vilket medför att de inte längre syns. Siktdjupet i vyn kortas av något och kontakten med kringliggande bebyggelse minskar.



Efter

Konsekvenser

Rätvinkligheten och strukturen för rörelser behålls. Den urbana karaktären förstärks. Bevarad tvåvåningsbebyggelse i centrums kärna ger en läsbarhet kring utvecklingen och tillämpningen av tvåvåningsmotivet med grafiska fasader ger en samhörighet mellan befintligt och nytt. Skalförändringen vid, och omDispositionen av, västra torget med förlusten av de formklippta lindarna och en ny inramning för fontänen ger en betydande påverkan på 1960-talskaraktären.

Medelstora negativa konsekvenser

VYPUNKT 4

Fruängstorget mot väster

Befintlig situation

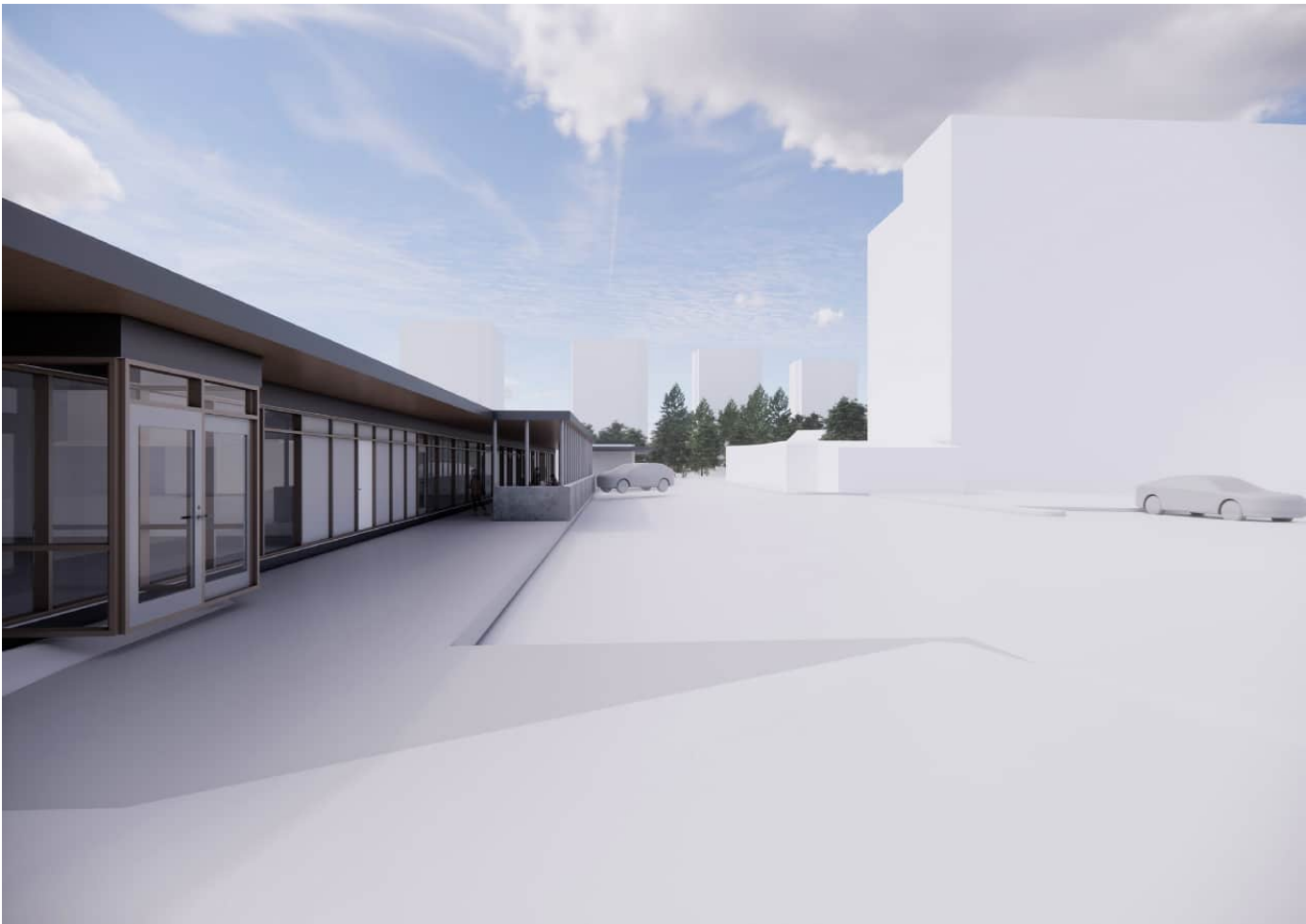
Vyn visar en för Fruängen karaktäristisk stadsbild med de låga skärmtaksförsedda centrumkvarteren till vänster, det högre lamellhuset med Fruängsgumman på gaveln till höger, och raden med vita punkthus längs Eva Bonniers gata som bildar ett effektivt motiv i fonden. Detta perspektiv är det första av Fruängen centrum som möter många anländande tunnelbaneresenärer när de kliver av tåget och kommer ut från perrongen till väster. Miljön präglas av ett förhållandevis intensivt folkliv, med människor i rörelse till och från affärsgatan nedanför (Fruängsgången), tunnelbanan och bilparkeringen på Fruängstorget.

Centrumstråket här på norra sidan av Direktrisen 1 har utöver affärslokaler ett större inslag av restauranger och caféer, med några inbyggda uteserveringar som skjuter ut i den skärmtaksskyddade trottoaren. Den fristående västligaste volymen inom Direktrisen 1 inrymmer ett café och har en förskjuten placering som i viss mån bidrar till inramningen av platsbildningen. Fotgängarytorna närmast byggnaderna har beläggning av grå betongplattor likt övriga centrumanläggningen. I övrigt är det tydligt att detta är en av de mer biltillvända miljöerna i centrum. Större delen av den fria ytan på Fruängstorget utgör parkeringsplats. På dessa ytor utgörs markbeläggningen huvudsakligen av ursprunglig mönsterlagd smågasten.



VYPUNKT 4

Fruängstorget mot väster



Före

Påverkan

Lamellhuset som ersätter den västligaste byggnaden i Direktrisen 1 tar plats centralt i vyn och reser sig ovanför den kvarvarande låga centrumlängan. Sockelvåningen har en utformning som knyter byggnaden till centrum. Volymen med bostadsvåningar skymmer delar av punkthusen i vyn och reducerar effekten av punkthusraden som fondmotiv. Till vänster skymtar del av de nya punkthusen ovanför skärmtaket och förstärker punkthusen som tongivande inslag. Uppbyggnaderna på nya byggnaders tak ger en trappning som avviker från befintliga rakslutna tak.



Efter. Denna vy redovisas utan befintliga och tillkommande träd för att byggnadsvolymer ska synas tydligare. Befintliga träd och grönska som syns i fonden av vyn till vänster påverkas alltså inte av förslaget.

Konsekvenser

Den förändrade upplevelsen av punkthusraden från denna entré till Fruängen innebär att ett tydligt motiv som väl illustrerar stadsdelens uppbyggnad och karaktär försvagas. Lamellhuset i Direktrisen inför en mellanskala som bidrar till minskad klarhet i stadsbilden. Rörelsemönster och struktur vid Fruängstorget är väl igenkännliga.

Små till medelstora negativa konsekvenser.

VYPUNKT 5

Tunnelbanestationen mot söder

Befintlig situation

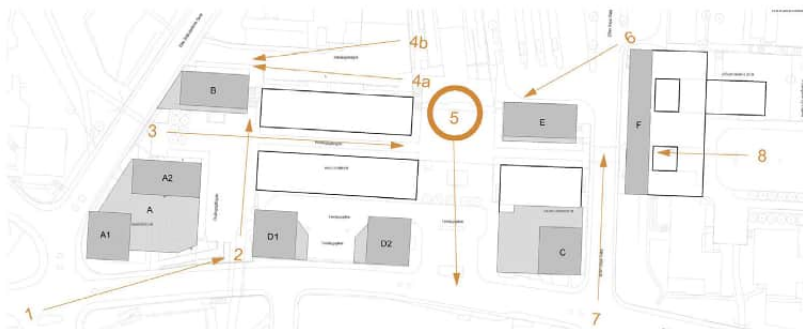
I vyn blickar man ut från tunnelbanestationens huvudentré mot centrala torget, platsbildningen framför stationsbyggnaden och det östra av de två torgen längs centrumstråket Fruängsgången. Givet tunnelbanestationens roll som strukturerande utgångspunkt för centrum, kommunikativt nav och livsnerv för hela stadsdelen, är denna plats av stor betydelse för Fruängen som kulturmiljö. Torget ramar in i öster och väster av de låga rätvinkliga affärskvarteren med fasader i grafisk svart och vit plåt, där Kv Ballerinan syns till höger i bild och Kv Guvernanten till vänster. I Guvernanten har envåningsdelen som med åren ändrat uttryck en relativt framträdande roll trots sin baksideskaraktär.

Centrum- och affärsfunktionerna annonseras genom skyltar på taken och övre delen av fasaderna. Torget nyttjas bland annat för torghandel, med stånd för försäljning av blommor, frukt och grönt uppställda utanför entrén till tunnelbanan. Här finns även en matvagn och längre bort vid parkeringen skymtar en kiosk (till höger i bild) som funnits länge på platsen. Bortom matvagnen, centralt placerad på södra delen av torget, syns del av Fruängsfontänen med en kraftig rektangulär bas i röd granit. Torgytan präglas också av de karaktäristiska belysningsarmaturerna och markbeläggningen av grå betongplattor. Bortom fontänen syns en trädrad som avgränsar torgytan från parkeringen i söder. I fonden syns höjden med sparad natur och punkthus som möter centrum på södra sidan Fruängsgatan. Punkthuset till vänster, som är ett sentida tillskott, avviker från planmönstret och övriga punkthus genom sitt större fotavtryck, trappande takprofil och placering i låglänt läge.



VYPUNKT 5

Tunnelbanestationen mot söder



Före



Efter

Påverkan

Två nya punkthus tar plats i vyn och reser sig bakom de låga affärsbyggnaderna i Kv Ballerinan och Guvernanten. Den slutna envåningsdelen i södra Kv Guvernanten rivs och ersätts av en ny glasad sockelbyggnad som utgör bas för det vänstra punkthuset. De tillkommande punkthusen lägger sig framför och skymmer befintliga punkthus i vyn på andra sidan Fruängsgatan. Således infogas en ny främre rad med punkthus inom centrumanläggningens gränser. Detta innebär en påtaglig förändring av torgets inramning mot söder. Där torget idag övergår i en till största delen öppen yta med markparkering tillkommer höga volymer på ömse sidor, nära inpå befintliga affärsbyggnader. Effekten blir att platsbildningen upplevs förlängas söderut och får en mer sluten och storskalig karaktär.

Detta beror dels på att själva torgytan förstoras och dels på att den ramas in av nya storskaliga byggnader i söder. Glasade butiksfasader i sockelvåningarna medför att den kommersiella prägeln också utökas söderut.

Samtidigt minskar upplevelsen av öppenhet och kontakt med bostadszonen söder om ringvägen. Upplevelsen av hur det ursprungliga centrumets enhetligt låga bebyggelse står i kontrast till punkthusen på höjden utanför blir då mindre tydlig. Kärnan av låga byggnader kring torget går fortfarande att uppleva, men de nya punkthusen dominerar genom sin skala. Den frodiga grönskan på höjden blir fortsatt synlig centralt i vyn.

Punkthusens balkonger blir ett nytt inslag i den offentliga miljön, tydligt förknippat med privata bostäder. Detta bidrar till att bostäder får en tydligare närvaro i centrummiljön. Påverkan begränsas dock av att balkongerna är förhållandevis få och små.

Kiosken vid parkeringen försvinner på bekostnad av det högra punkthuset. På torgytan tillkommer också ett nytt träd till vänster i bild.

Konsekvenser

Vyn bedöms vara den kanske mest betydelsefulla eftersom den visar tunnelbaneresenärens möte med såväl centrum som stadsdelen. Torget är stadsdelens centralpunkt. Här framgår väl att centrum vidareutvecklas och växer.

Karaktärsskapande inslag blir kvar som en tydlig kärna medan expansionen görs på mindre värdefulla angorings- och parkeringsytor. Luftigheten i stadsbilden minskar men den viktiga utblicken mot grönskan blir kvar.

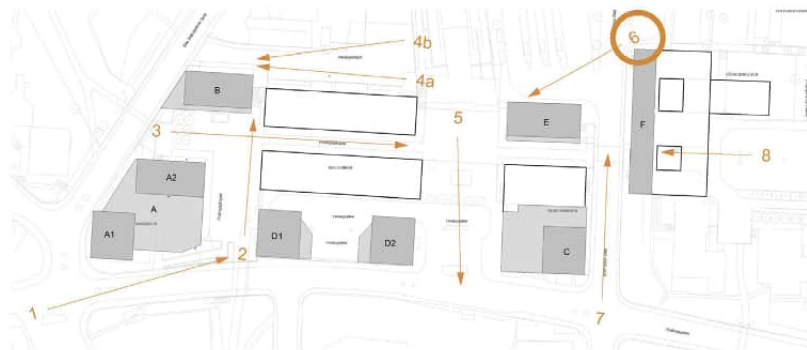
Små negativa konsekvenser

VYPUNKT 6

Förkunnelsen mot sydväst

Befintlig situation

Vyn visar perspektivet vid ankomst till centrum från ett av gångstråken i stadsdelens östra del. Stråket mynnar ut mellan Kv Förkunnelsen och Trådvanten för att sedan fortsätta vidare över Ellen Keys gata via ett övergångsställe, till vänster i bild. I vänster bildkant syns hörnet på vårdbyggnaden i Kv Förkunnelsen. Korsningen mellan gångstråket och ringvägen runt centrum är i denna punkt inte trafikseparerad och planskild till skillnad från merparten av gångstråkskopplingarna in till centrum. På andra sidan Ellen Keys gata syns busstationen inramad av låg centrumbebyggelse i Kv Servitrisen samt tunnelbanestationen och tunnelbaneperrongen till höger i bild. Bakom syns grupper av punkthus som synliggör stadsdelens struktur utanför centrum. Punkthusen inom Kv. Pudervippan och Krustången till vänster är mest framträdande i vyn. Centrumbebyggelsen kontrasterar genom sin sammanhållna låga höjd där tunnelbanans perrongtak överflyglar centrumbyggnaderna. Perrongen bildar vägg mot busstationen och vänder en fasad med huvudsakligen sluten bottenvåning utåt. I och angränsande till tunnelbanestationen finns två lokaler som inrymmer enklare restauranger. Fasaderna mot busshållplatsen ger ett vårdat intryck men har till stor del karaktär av baksida. Byggnaden i Kv Servitrisen har välbevarade ursprungliga fasader i grå och svart emaljerad plåt.



VYPUNKT 6

Förkunnelsen mot sydväst



Före

Påverkan

I vyn framgår den stora omfattningen på förnyelsen som föreslås. Ett flertal av de nya högre byggnaderna blir synliga samtidigt från denna punkt och medför en genomgripande förändring av stadsbilden. Centrummiljöns silhuett går från att ha haft en sammanhållen låg höjd till att bli betydligt mer varierad, hög och tät. Den ursprungliga affärsbyggnaden i Kv Servitrisen ersätts av ett lamellhus i sex våningar. Kv. Förkunnelsen byggs på och omgestaltas med en ny fasad. Båda dessa byggnader utformas med uppglasade lokaler och en svartvit fasadindelning i sockelvåningarna. På så vis bibehålls en arkitektonisk samhörighet mellan byggnaderna, samtidigt

som de får en mer utåtvänd och kommersiell karaktär mot Ellen Keys gata och busstationen. Kv Förkunnelsen kommer i och med sin nya fasad sannolikt inte längre vara läsbar som en del av den ursprungliga centrumbebyggelsen. Bakom tunnelbanestationen reser sig två tillkommande punkthus på markparkeringen vid Fruängsgatan, och till höger i bild syns två nya lamellhus som ersätter befintliga byggnader vid västra torget. Punkthusgruppen i Kv. Pudervippan och Krustången skymms. Endast tunnelbanestationen, perrongen och ett punkthus vid Eva Bonniers gata blir igenkännliga från dagens situation. Läsbarheten av det ursprungliga byggnadssättet i centrum och stadsdelens utanförliggande struktur minskar.



Efter. Denna vy redovisas utan befintliga träd för att tillkommande volymer ska synas tydligare. Träden påverkas alltså inte av förslaget.

Konsekvenser

I denna vy, som inte hör till de känsligare, är det tydligt att centrum vänds även utåt och tycks växa trots att expansionen i stort sker inom befintligt fotavtryck. De kollektiva kommunikationerna bevaras på ursprunglig plats och är fortsatt strukturerande. Av befintlig bebyggelse blir endast tunnelbanebyggnaden och delar av ett punkthus vid Eva Bonniers Gata fortsatt synliga. Den ökade tätheten, den minskade öppenheten i stadsrummet och det stora inslaget av bostäder ger en betydande skillnad i upplevelsen av centrummiljön och försvagad läsbarhet avseende ursprungliga planeringsideal.

Medelstora negativa konsekvenser.

VYPUNKT 7

Ellen Keys gata mot norr

Befintlig situation

Vyn visar perspektivet vid ankomst med bil söderifrån längs Ellen Keys gata. Denna del av ringgatan runt centrum korsar det bilfria centrums-tråket Fruängsgången, som löper planskilt i en tunnelförbindelse under vägen och ansluter till Kv Förkunnelsen och kyrkcentrum, till höger i bild. Uppvuxna lövträd och häckar runt kyrkcentrum kontrasterar mot en närmiljö som i övrigt domineras av rätvinkliga volymer och hårdgjorda ytor. Kv Guvernanten, som syns till vänster, vänder en sluten lågdel utåt korsningen och har från denna vinkel en tydlig baksideskaraktär. Påbyggnader för installationer på Guvernantens tak är väl synliga i vyn och gör volymbe-handlingen mindre renodlad än den ursprungligen varit.

De breda körbanorna vittnar om den rationella planeringen av trafiken, med matargator som försörjer ett centrum där verksamheter och folkliv är koncentrat till en bilfri inre kärna. Bortom Kv Guvernanten kantas vägen av ett räck som markerar läget där Fruängsgången passerar under vägen. Vårdbyggnaden i Kv Förkunnelsen på högra sidan vägen bildar fasad för centrums östra delar med inriktning mot vård, social omsorg och andlig verksamhet.

Centrums inåtvända organsiation har medfört att bebyggelsen utåt matargatorna, som i denna vy, har fått en mer sluten och anonym karaktär. Kulturvärdena är mer begränsade än i andra vyer. Grönskan vid kyrkcentrum är dock av kulturhistoriskt intresse. Bortom vårdbyggnaden bildar trädrader vid busstationen och ett bortanföriggande skogsparti grön en fond till gaturummet och visar hur grönskan präglar miljöerna utanför centrum.



VYPUNKT 7

Ellen Keys gata mot norr



Före

Påverkan

Kv Guvernantens lågdel i söder rivs och ersätts av en ny sockelbyggnad med ungefär motsvarande fotavtryck, som får bära upp ett nytt punkthus. Glasade butikslokaler i sockelbyggnaden bidrar till att skapa en mer kommersiell och utåtriktad karaktär mot matargatorna. Det nya punkthuset blir en uppseende-väckande volym i korsningen. Kv Förkunnelsen byggs på med fyra våningar mot Ellen Keys gata och den befintliga envåningsdelen omgestaltas samtidigt med ny fasad som har gemensamma drag med sockelbyggnaden i Guvernanten. Utskjutande långsträckta balkonger i bostadsvåningarna blir ett nytt inslag i gaturummet. En tydlig höjdskillnad uppstår mellan

västra och östra sidan av gatan, jämfört med dagens enhetliga envåningsskala.



Efter

Konsekvenser

Förändringen av Kv. Guvernanten men även ändringen av bottenvåningen i vårdbyggnaden visar hur centrum kan ges en mer aktiv samverkan med gatorna och en mer omhändertagen karaktär utan att det sker på bekostnad av befintliga höga värden. Värdena är mer begränsade i denna vy och och den karaktärsskapande grönskan i stadsbilden påverkas inte av planförslaget.

Påbyggnaden i Förkunnelsen innebär att även östra centrumhalvan påverkas av förnyelsen. Tillägget ger ett mindre abrupt möte mellan centrums olika delområden.

Små negativa konsekvenser.

VYPUNKT 8

Förkunnelsen mot väster

Befintlig situation

Vyn visar Kv Förkunnelsen sett från markparkeringen i öster. Parkeringsplatsen ramas in av den låga vårdbyggnaden med vitslammade tegelfasader centralt i bild och den högre spritputsade volymen till höger, som ursprungligen utgjort inackorderingshem. Det sammanbyggda komplexet med inriktning mot vård visar på en rättfram modernistisk komposition av en liggande låg och en tvärställd högre byggnad, där båda präglas av renodlad form, fönsterband, platta tak och skarpa hörn. Volymerna avspeglar indelningen i funktioner och representerar de två olika skalor som förekommer i centrumanläggningen. I bottenvåningen på den lägre volymen syns en öppning mot gångtunneln som förbinder denna östra del av centrum med affärsgatan Fruängsgången och övriga centrum. Till vänster i bild syns del av kyrkcentrum med omgivande grönska. Genom sina röda tegelfasader, sadeltak och gröna inramning kontrasterar kyrkcentrum mot den strama modernistiska arkitekturen och hårdgjorda prägeln i den vårdinriktade delen. Ovanför den lägre vårdbyggnaden skymtar toppen på tre punkthus vid Eva Bonniers gata samt ett hörn på centrummarkören i Direktrisen 2.



VYPUNKT 8

Förkunnelsen mot väster



Före

Påverkan

En påbyggnad om fyra våningar med bostäder adderas till vårdbyggnaden i Kv Förkunnelsen ut mot Ellen Keys gata. Detta medför att byggnaderna som sticker upp ovanför taket idag skymms och att den ursprungliga uppdelningen i volymer och funktioner blir mindre tydlig. Fasaden med loftgångar avviker tydligt i karaktär från befintliga byggnader i kvarteret och gör att påbyggnaden blir lätt att identifiera som ett senare tillägg. Ursprungliga volymer går fortsatt att urskilja, men tillägget stör upplevelsen av arkitekturens renodlade form och sammansättning.

Till vänster i vyn syns ett tillkommande punkthus i Kv Guvernanten resa sig ovan kyrkcentrum. Punkthuset och påbyggnaden tillsammans gör att bostäder i högre grad blir ett synligt inslag i miljön. De högre volymerna står i kontrast till kyrkcentrums småskaliga karaktär och omgivande grönska.



Efter

Konsekvenser

Kontrasterna mellan kyrkcentrum och omgivningen ökar men det bedöms inte vara problematiskt sett från kulturmiljösynpunkt. Den östra centrumdelens karaktär av avskild del med socialt inriktad verksamhet minskar när nya punkthus tillkommer i närheten. Påbyggnaden av vårdbyggnaden blir iögonfallande och förändrar den befintliga, utpräglat modernistiska kompositionen. Bevarad markparkering och den bibehållna portiken till Fruängsgången gör att stora delar av strukturen och rörelsemönstren består.

Små till medelstora negativa konsekvenser.

Konsekvenser i relation till riktlinjer i kulturmiljöanalys

Medskicken från kulturmiljöanalysen redovisas i ljusblå textrutor och följs upp i vidstående texter. Texterna i blå rutor är hämtade från avsnittet *Förutsättningar för förändring* på s. 75-80 i *Kulturmiljöanalys Fruängen centrum 2024-03-22 (Tyréns)*.

Fruängen utvecklas och centrum behöver behålla relevansen

Fruängen är en stadsdel som hittills förtätats och utvecklats i relativt liten utsträckning. Längst i väster har en mer omfattande utveckling ägt rum där bland annat det välkända f.d. motellet Gyllene Ratten fått ge plats för bostadsbebyggelse.

Ett programarbete har genomförts inför en kommande utvecklingsfas som sannolikt kommer att innebära mer påtaglig förnyelse och tillkommande bebyggelse på fler håll inom stadsdelen.

Fruängens centrum är fortfarande stadsdelens självklara och livaktiga hjärta. Den rollen har det även i omlandet och utbudet är av betydelse även för småhusområdena i omgivningen. Därtill är rollen som knut- och omstigningspunkt för kollektivtrafiken fortsatt viktig. När det nu studeras ny bebyggelse görs det med ambitionerna om att centrumet ska växa och utvecklas parallellt med att nya bostäder tillförs. Från kulturhistorisk synpunkt är det relevant att centrum kan växa, både för Fruängens egen skull och dess kulturhistoriska bakgrund som en "självförsörjande" tunnelbanestad. Betydande kulturvärden är knutna till den kontinuitet som finns på platsen och till de övergripande tankar som Sven Markelius och andra stadsplanerare i Stockholm formulerade på 1940-talet om hur den moderna ytterstaden skulle fungera. Tankar som ännu är giltiga. Att Fruängens centrum får behålla sin roll som tyngdpunkt i ett större omland än endast Fruängen bedöms också vara en i högsta grad relevant kulturhistorisk aspekt.

Konsekvenser

Sett till de kulturvärden som är kopplade till den betydelse Fruängen centrum har för stadsdelen Fruängen och för omlandet bedöms den föreslagna utvecklingen vara gynnsam. Genom nya lokaler för bl. a. dagligvaruhandel och med ett ökat befolkningsunderlag som i sin tur ger ett större kundunderlag och mer rörelse i centrum kan en önskvärd aktualisering åstadkommas.

Att tillföra ett större antal nya bostäder i centrum bedöms kunna stärka tryggheten och göra att centrum kan få en utökad betydelse även kvällstid.

Ändrade förhållanden för parkering, möjligheterna till markparkering minskar till förmån för parkeringsgarage, kan eventuellt innebära förändringar i vilka som besöker centrum för dagliga ärenden.

Att växa och utvecklas på rätt sätt

Efterkrigstidens tunnelbanestäder är planerade som kompletta stadsdelar vid ett och samma tillfälle eller under en mycket kort tidsrymd. Stadsdelens liv och funktioner var mer eller mindre färdig-uttänkta och på plats från början. Även om Fruängsborna fick vänta på centrum och det anpassades till en större köpkraft och ökat bilinnehav planerades anläggningen i samma anda som resten av stadsdelen. Man förutsåg ett mycket begränsat behov av framtida komplettering. Det skapades knappt någon elasticitet i stadsplanerna som möjliggjorde att bebyggelsen kunde förändras när tiderna gjorde det. Det mesta var fixt och färdigt. Historien har visat att det funnits behov av förändring. Behoven var redan från början mer diversifierade än vad den sociala ingenjörskonsten kunde förutse. Teknologi och livsstil har utvecklats, stadsbyggandet letar inte hela tiden nya jungfruliga områden att göra stad av. Trycket på nya bostäder har funnits länge nu.

När efterkrigstidens mönsterstadsdelar förändras innebär det nästan per automatik att man gör den ursprungliga stadsbyggnadsidén mindre tydlig. Att införa planmönster och hustyper från andra stadsbyggnadsideal för att komma till rätta med vad som uppfattas som brister blir sällan verkningsfullt. De ursprungliga stadsplanerna är så genomsyrade av modernismens stadsbyggnadsideologi att det är mer lämpligt att spela med dessa idéer än att kämpa emot.

Grundstrukturen är stark och mycket svår att ändra på ett lyckosamt sätt. Att tillföra mer av samma har därför ofta större möjligheter att bidra i stället för att försämra, göra otydligt och slå sönder gestaltade helhetsmiljöer.

Förtätning i idealstadsdelarna bör göras på ett sätt som inte resulterar i att kvaliteter och värdefulla inslag förloras eller reduceras. Insatserna bör göras där de kan stärka och tillföra.

Att analysera hur stadsdelen är planerad och utformad, vilka drivkrafter som ligger bakom och hur dessa kom till uttryck, är en naturlig utgångspunkt. Likaså att utvärdera vad som fungerat bra, vad som tidigt ändrades samt vad den hittills genomförda utvecklingen av stadsdelen inneburit. Det är också viktigt att analysera vad övriga kommande förtätningar inom stadsdelen kan komma att innebära för centrums förutsättningar.

Konsekvenser

Planförslaget innebär drastiska ändringar av centrum genom rivningar och tillkomsten av stora volymer som till stor del inrymmer bostäder.

På så sätt är det inte självklart välanpassat till befintliga kulturvärden. Men förslaget till utveckling bedöms ändå ligga nära ett ursprungligt förhållningssätt. Trots det betydande tillskottet av byggnadsvolym ändras inga rörelsemönster på något avgörande sätt. Fruängen centrum blir fortsatt koncentrerat och tätt, väl urskiljbart från omgivande grannskap. Trafiksepareringen förblir ett grundläggande drag. Torg och centrumstråk blir fortsatt bilfria där det naturliga huvudstråket för fotgängare inte utmanas. Tunnelbanestationens roll och rörelsemönster kopplat till resande ändras inte.

Centrum vänds inte ut mot matargatorna. Den ökade interaktionen med gatorna som ändå eftersträvas genom nya entréer och "ögon på gatan" i nya lägenheter är väl motiverad. Många rör sig längs gatorna då störningar från biltrafiken är mindre idag än tidigare (avgaser, buller) och eftersom gångvägarna i parkstråken kan upplevas otrygga under dygnets mörka timmar.

Byggnadstyperna som tillförs är delvis väletablerade i Fruängen och i 1950-talets stadsbyggande. Punkthusen innebär ett fortsatt öppet byggnadssätt. Takträdgårdar ovan lågdelar kan delvis ses som ett nytt inslag men finns sedan ursprungstiden etablerat i kv Direktisen och ingår i den modernistiska arkitekturtraditionen.

Nya byggnader i kv Direktisen och Servitrisen avviker i högre utsträckning från 1960-talsbebyggelsen men det är fortfarande frågan om friliggande byggnader med rektangulär plan. Genom markerade butikssocklar med en gestaltning anpassad till befintliga kommersiella byggnader bedöms de ha en tydlig relation till det ursprungliga bebyggelsemönstret.

Överlag bedöms den föreslagna förnyelsen och utvecklingen ha tagit sin utgångspunkt i befintligt bebyggelsemönster och den renodlade modernistiska stadstypologin.

Det urbana i en parkstad

Centrum avviker markant från Fruängens övriga bebyggelse, det är fråga om ett intensivt city i en parkstad. Ringgatorna formar i stora delar en tydlig gräns mellan det upplösta modernistiska stadsbyggandet och ett tätt centrum med tydliga förebilder i den traditionella staden. Dess byggstenar gator, torg och kyrka formar stora delar av dagens centrum. Men här finns också modernistiska inslag ständigt närvarande i form av trafikseparerande lösningar, zonering och goda möjligheter att gå torrkod. Det är en stadskaraktär vi känner igen från Stockholms modernistiska city med ett tredimensionellt stadsbyggande med trappförbindelser och gångtunnlar, flanörvänliga butiksgator och mer ödsliga baksidor. Den urbana karaktären är i många avseenden stark med ett stort antal verksamheter som omges och länkas samman av utpräglat offentliga rum.

Det är väsentligt att bygga vidare på denna hybrid av tät stad med traditionella förtecken och modernistiskt city. Man bör pröva att använda samma verktygslåda vid utvidgning av centrumanläggningen men det kan naturligtvis också behöva införas andra grepp.

Centrum bör från kulturhistorisk synpunkt ha en fortsatt tydlig urban inriktning med offentliga rum med stark offentlig karaktär. Det bör finnas öppna och markerade bottenvåningar där det finns stöd och realism för lokaler. Det är av stor betydelse att centrum upplevs tillgängligt och välkomnande och att det inte blir delar som upplevs privatiserade eller mindre offentliga.

Konsekvenser

Planförslaget bedöms ha hörsammat detta medskick. Planmönstret behålls, rumsligheterna vid stråken och torgen blir än tydligare och stadskvaliteterna bedöms överlag stärkas.

Tillkomsten av bostadshus med balkonger kan innebära en viss förskjutning från det offentliga mot en mer privat karaktär. Gestaltningen av tillkommande byggnader med tydligt markerade socklar för centrumfunktioner borgar dock för att fotgängare i centrum fortsatt kommer uppleva sig befinna sig i en i hög grad offentlig miljö.

Sett till modernismens sätt att skapa urbanitet kommer skärmtak som möjliggör torrkodhet, tydligt definierade flanörytor, undanskymd logistik samt kopplingar mellan olika nivåer att behållas. En ny trappkoppling mellan Fruängsgången och Ellen Keys gata i kv. Förkunnelsen kommer att stärka denna typ av kopplingar.

Zontänkande

I centrum förekommer, trots att fritidsgården ersatts med bostadsrätter, relativt få bostäder, särskilt i bemärkelsen familjelägenheter, det är främst en kommersiell och servicebetonad del av Fruängen. Därtill har centrum sin egen zonering med koncentrerade kommersiella delar och andra mer renodlat offentliga. Bostäder finns i de mest perifera delarna, då vanligtvis ovan andra mer centrumässiga funktioner som kontor eller vårdlokaler.

Tillkommande bebyggelse och ändringar bör göras med en medvetenhet om denna zonering. Om strukturen förändras bör det finnas en läsbarhet kring de ursprungliga planeringstankarna. Zonering och programmering i det stora och lilla genomsyrade planeringen i sådan omfattning att de är kulturhistoriskt betydelsefulla aspekter att hantera.

Konsekvenser

Ett av planens syften är att tillföra ett betydande antal bostäder i centrum för att öka tryggheten. Tillkomsten av familjelägenheter innebär en fortsatt utveckling i den riktning som inleddes när fritidsgården ersattes med bostäder. Att stadsdelens ursprungliga zonering då blir mindre tydlig är en naturlig följd, bostäderna (B enligt det vid tiden rådande ABC-idealet) bryter mer markant in i centrummiljön (C). Det bedöms dock fortsatt bli tydligt var centrummiljön börjar och slutar, centrum utvidgas inte på någon annan funktions eller zons bekostnad.

Vad gäller zonindelningen inom centrum bevaras en god läsbarhet trots det stora tillägget av bostäder. Den renodlade kommersiella kärnan blir kvar längs den centrala delen av butiksgatan. Kyrkocentrum påverkas inte direkt av planförslaget utan blir fortsatt väl avgränsat. Den mot vård inriktade delen bevaras och kompletteras men kommer även framledes att uppfattas som en egen del i centrummiljön. Kollektivtrafikmiljön med tunnelbanestation och busstation blir kvar i befintliga lägen och påverkas inte märkbart.

I de västra och södra delarna av centrum blir bostäderna mer påtagliga. I söder är det framförallt parkeringsfunktionen/en av parkeringszonerna som påverkas. I väster är kv. Dansösen den del av det befintliga centrum som redan har en tydlig funktionsblandning med butiker, kontor och ett större inslag av bostäder. Påverkan på ursprunglig zonering blir därför inte så stor när bebyggelsen här ersätts.

Medskicket bedöms ha hörsammats.

Bilismens arv

Det aktuella planarbetet innebär potentiellt stora förändringar av centrums ursprungliga struktur, de för tiden stora markparkeringarna kan komma att minska påtagligt. Att bygga bort markparkeringar innebär ofta relativt små problem från kulturhistorisk synpunkt eftersom funktionen parkering är en sekundär funktion till den huvudsakliga (boende, idrott, handel etc). I Fruängen bär dock markparkeringen på ovanligt rik information och förståelse för en omvälvande tid där bilinnehavet i Sverige steg dramatiskt, från år där bilen ännu inte börjat ses som ett problem utan som en symbol för framgång och framtid. Fruängen och dess centrum var en plats där bilen på allvar fått genomslag. Infartsparkeringen för park-and-ride-systemet torde vara en av de första medvetet anlagda sådana och den har en intressant koppling till Stockholms framsynta satsning på tunnelbana, som är anmärkningsvärd i ett internationellt perspektiv eftersom staden var så liten jämfört med de metropoler som infört den tidigare.

För att i någon mån behålla möjligheterna att förstå bakgrunden till Fruängens uppbyggnad och utveckling bör det vara fortsatt läsbart var markparkeringarna ursprungligen var belägna. Att behålla markparkering i mindre skala bör övervägas. Möjligen kan också landskapsarkitekturen utformas på ett sätt som gör det möjligt att avläsa vad som tidigare var parkeringsytor. Grundläggande för en fortsatt god läsbarhet kring denna intressanta bilanknutna historik är att den nya bebyggelse som placeras på tidigare parkeringsyta genom sin utformning blir avläsbar som tillägg.

Konsekvenser

Den föreslagna bostadsbebyggelsen i södra delen av centrum ersätter en intensivt använd markparkering som funnits sedan centrum anlades. Ingen ny markparkering tillkommer, däremot ett parkeringsgarage i anslutning till handelsytor likt i kv Direktrisen, även detta med infart från Elsa Brändströms Gata. Detta innebär att befintlig grammatik i detta avseende förstärks.

Vad gäller läsbarhet av den södra markparkeringen som nu ianspråkats kommer det inte finnas några fysiska spår eller annat som visar att marken tidigare använts för biluppställning. Det bedöms dock på ett övergripande plan bli möjligt att avläsa att den täta grupperingen av punkthus i centrums södra del är ett tillägg från en tid långt efter att centrumanläggningen först uppfördes.

Medskicket bedöms delvis ha hörsammats, det har inte visat sig vara realistiskt eller ur andra perspektiv önskvärt att gestalta marken på ett sätt som illustrerat att det tidigare varit parkering på platsen.

Den inre kärnan viktigare

Även om Fruängens parkeringsytor kan ses som ovanligt värdefulla från kulturmiljösynpunkt är de underordnade stråken och torgen som är avsedda för fotgängare och som utgör stadsdelens mest representerativa rum, såväl vardagsrum som finrum.

Kyrkomiljön med påkostade och omsorgsfullt gestaltade byggnader och parkytor har en slags särställning och förändringar i dess närområde behöver vara ytterst välstuderade.

Tvåvåningsbebyggelsen i centrums hjärta bedöms dock vara av lika högt värde. De välgestaltade byggnaderna med sina grafiska fasader och välbevarade fasadmaterial har större arkitekturhistoriskt värde än högdelarna vars satta och breda volymer inte kännetecknas av en lika utpräglad modernism. Tvåvåningsbyggnaderna ansluter därtill till de mest frekventerade centrumytorna och har stor betydelse för hur torgen upplevs och för centrummiljöns karaktär i allmänhet.

Här i centrums kärna är det särskilt viktigt att vara lyhörd och medveten i planarbetet. Ändringar av befintliga byggnader behöver vara utpräglat varsamma. Tillkommande eller förändrad bebyggelse behöver utvärderas ingående efter hur den påverkar allmänna platser och vistelsemiljöer.

Konsekvenser

Den inre delen av centrum med butiksgatan Fruängsgången kommer att bibehålla sin struktur och i den mest centrala delen även sin karaktär. Det centrala torget vid Fruängsplan blir väl igenkännbart och kommer att bevara sin funktion som centrums hjärta. Även det högre belägna Fruängstorget bedöms påverkas i liten grad. Det västra torget kommer delvis behålla sin form och relation till stadsdelens stråk. Det bedöms dock påverkas långtgående av att dess planmått ändras, av att de karaktärsskapande formklippta lindarna inte längre kan beredas plats och av att nya byggnader ersätter befintliga och ger en annan rumslighet.

Kyrkomiljön bedöms inte påverkas negativt. Nya storskaliga byggnader i miljöns direkta närhet kan tvärtom stärka miljöns särprägel och de kulturhistoriskt intressanta kontrasterna mellan andliga och kommersiella miljöer som redan finns etablerade här och i andra förortscentrum från tiden.

De för centrum karaktäristiska och särskilt betydelsefulla tvåvåningsbyggnaderna påverkas långtgående genom att två av dem rivs. Det är dock inte fråga om de två mest centrala och tongivande byggnaderna utan två något mer perifera. Rivningarna påverkar dock båda torgmiljöerna, särskilt den västra. Att det tongivande tvåvåningsmotivet införs i de byggnader som ersätter bedöms mildra konsekvenserna märkbart.

Sammantaget bedöms medskicket till stor del ha hör sammats, de mest centrala och betydelsefulla delarna av centrum är de som förändras minst.

Solljus och vind

Under den modernistiska epoken var man i planeringssammanhang och i utformning av byggnader starkt styrd av ideal om solljusets välgörande verkan, både inomhus och i utemiljön. Beaktande av goda solförhållanden på strategiska platser var viktigt, det skulle vara trevligt att strosa i centrum. Byggnaders volym och placering styrdes av en strävan att undvika skuggning. Att slippa nordanvind och kunna gå torrskodd var andra faktorer som modernismens arkitekter ville tillgodose.

Ny bebyggelse i anslutning till centrum bör på ett övergripande plan planeras efter liknande principer. Skuggning från ny bebyggelse bör studeras för att minska påverkan på de mest betydelsefulla vistelseplatserna och stråken i den befintliga anläggningen. Uppkomst av besvärande vindar bör minimeras.

Nya vistelsekvaliteter kan tillskapas utan att lika ensidigt fokusera på solbelysta platser eftersom vi idag ser ett ökat behov av beskuggade platser men i centrummiljön överlag bör ursprungliga tankar om platser att njuta av solen fortsatt beaktas.

Konsekvenser

De två torgen som är öppna mot söder blir fortsatt öppna för södersolen vilket betyder att de kommer att vara solljusbelysta ytor kring lunchtid. Skuggningen ökar dock på eftermiddagarna. För delar av kyrkcentrum innebär nytt punkthus i kv. Guvernanten mindre tillgång till kvällssol.

Höga byggnader kan ge turbulenta vindar som kan påverka vistelsekvaliteter. Den vindstudie som tagits fram visar ingen entydig bild kring de ändringar ifråga om upplevda vindar som bedöms uppstå. De ytor som har högst komfort och lämpar sig för sittande minskar i västra delen av centrum men ökar något på både Centrala torget och Fruängstorget samt i Fruängsgången. Andelen ytor som har komfortnivå stående minskar dock generellt i centrum, här kommer den upplevda vinden att bli mer påtaglig.

Medskicket har hör sammats. Den tillkommande bebyggelsen innebär trots att den är omfattande och koncentreras till södra delen av centrum en relativt liten effekt ifråga om solbelysta ytor. Avseende vindar innebär höga punkthus negativa effekter men dessa balanseras delvis av ökade vistelsekvaliteter på platsbildningarna.

Logistik som stör så lite som möjligt

Genomtänkta logistiklösningar stod högt upp på önskelistan i planeringen av 1950- och 60-talens centrum. Underjordiska lastgator och lastfar innebar bättre framkomlighet och trivsammare miljöer ovan jord. I Fruängen var den ursprungliga lösningen begränsad till en liten del av centrum. Detta innebar att lastning behövde ske i markplan och medförde baksidor mot offentliga rum, tydligast illustrerat i kv. Ballerinan där man sökte skyla detta med skyltskåp. Att skapa nya underjordiska försörjningslösningar bedöms kunna ge stora fördelar för kulturvärden. Om det inte är möjligt är det av särskild vikt att på samma sätt som i projekteringen på 1950-talet söka minimera de negativa effekterna av sådana nödvändiga funktioner som garageportar och lastmottag.

Konsekvenser

Befintligt lastmottag och underjordisk lasthantering inom Direktrisen blir kvar. I den nya bebyggelsen i kv. Dansösen tillkommer en ny inbyggd logistiklösning som värnar centrums trafikseparerade karaktär och gör att de täta transporterna till och från funktioner som dagligvaruhandel inte stör centrumlivet.

Till butikerna i kv. Ballerinan blir logistiken fortsatt beroende av befintliga lastdörrar på byggnadens södra sida. Att denna lösning blir kvar präglar miljön mellan byggnaden och nya punkthus söder om kvarteret men detta kan inte betraktas som en negativ aspekt från kulturmiljösynpunkt eftersom befintlig lösning till stora delar bevaras.

Rörelsemönster av betydelse för hela stadsdelen

När centrum utvidgas kan de befintliga mer än 60-åriga rörelse-mönstren från och till centrum komma att förändras. Gångvägar till och från centrum tillhör den primära infrastrukturen i tunnelbane-städerna och dess täta relation till parkplaneringen utgör en bas för stadsdelarnas kulturvärden. Planering av ny bebyggelse bör i så stor utsträckning som möjligt undvika att förändra de etablerade rörelse-mönstren om det riskerar att påverka parkstråken utanför centrum. De karaktäristiska gångtunnlarna som trafiksäkert leder människor under ringgata och tunnelbanespår bör behålla sin viktiga roll.

Konsekvenser

Planförslaget syftar till att centrum inte helt ska vända matargatorna ryggen. Genom tillkomsten av nya entréer och lägenheter med fönster och balkonger mot gatorna kan tryggheten stärkas och en mer omhändertagen helhetskaraktär uppnås.

De befintliga primära gångstråken som lagts ut av de ursprungliga stadsplanerarna i dalgångsparkerna kommer att bestå och bibehålla sin funktion och roll i stadsdelen. Gångtunnlarna mellan centrum och omgivningen behåller sina lägen och centrums entréer och kopplingar ut mot stadsdelens grannskap kommer därmed att bestå. Föreslagen breddning av tunneln under Elsa Brändströms gata kan i kombination med ny belysning i tunneln eventuellt bidra till att denna tunnel används i än högre grad.

Medskicket har hörtsammats i hög grad.

Den gröna fonden

Ett särdrag för Fruängens centrum är den direkta visuella kontakten med sparad natur som möter den som kommer ut ur tunnelbanans huvudentré. Sikten över torget mot tallbacken visar att man kommit till en parkdominerad stadsdel och kontrasten mellan det intensiva torget med urban karaktär som torghandel och fontän å ena sidan och den kuperade naturmarken å den andra belyser centrums karaktär av ett stadsdelens nav som tydligt avviker från bostadsmiljöerna runt om. Kontakten med naturmarken i söder är en kulturhistorisk kvalitet att värna.

Konsekvenser

Den visuella kontakten med berget med sparad naturmark söder om Fruängsgatan kommer att snävas in något men förblir fortsatt tydlig.

Medskicket har hörtsammats.

Stadsbilden runt om

Miljön runt centrum är i Fruängen tämligen varierad och inte lika utmejslad som i exempelvis Farsta, Högdalen eller Vällingby. I dessa stadsdelar finns en tydlig struktur med väl läsbara stadsbygg-nadsmönster som möter centrum. I Fruängen är grupperingen av bebyggelsen friare och förtätningar runt centrum har gjort stadsbilden mer diversifierad. Det finns dock ett par punkthusgrupper som är av stor betydelse för stadsbilden, längs Agnes Lagerstedts gata i öster och vid Eva Bonniers gata i väster. Den östra gruppen har påverkats av ett förtätningsprojekt vid radens högsta punkt. Vid Eva Bonniers gata klättrar de ytterst tidstypiska punkthusen ännu relativt välbevarade uppför sluttningen. De ger en effektiv inramning av centrum och utgör ett synnerligen viktigt stadsbyggnadsmotiv i stadsdelen. Denna effekt har husgruppen längs en lång sträcka av Fruängsgatan. Även i korsningen Fruängsgatan - Elsa Brändströms gata har punkthusen en viktig betydelse som kontrast till centrumbe-byggelsen.

Det är också uppenbart att bebyggelsen i den flackare topografin norr om centrum, mot Södertäljevägen, är lägre.

Att höjder betonats med höga punkthus och att lamellhusen dominerar lägre landskapsavsnitt är ingen slump utan ett högst medvetet grepp som bidrar till tunnelbanestädernas särpräglade stadsbild. Imposanta punkthusgrupper är ett av de starkaste uttrycken för 1940- och 50-talens omfattande utbyggnad av Stockholm. Att inte bygga bort de stadsbildseffekter de har bör ges en hög prioritet i planering för tillkommande byggnader.

Likaså bör den jämnare hushöjden i andra delar hörstammats. Nya byggnader kan kontrastera mot den dominerande hushöjden men den ursprungliga stadsbyggnadstanken bör inte göras otydlig och svårläst genom ogenomtänkt volymhantering eller alltför många avsteg från grundkaraktären.

Konsekvenser

Planförslaget innehåller en ny grupp om fyra punkthus i centrums södra del, i anslutning till Fruängsgatan. Det blir en ny punkthusgrupp som kommer att omforma stadsbilden.

Med det nya punkthuset i kv. Dansösen kopplas denna nya grupp närmast samman med befintliga punkthus vid Eva Bonniers gata. Denna koppling bedöms bli elegant och ge en god helhetsverkan men gör samtidigt stadsdelens ursprungliga grammatik mindre tydlig. Det blir inte lika tydligt att punkthusen helst ställdes i höjdlägen.

Kontrasten mellan centrum och omgivningen ifråga om stadsbild och karaktär påverkas långtgående. De låga centrumbyggnader som blir kvar blir inte påtagliga inslag sett från Fruängsgatan vilket gör att läsbarheten kring det ursprungligen övervägande låga centrum i kontrast till punkthusen på höjderna försvåras.

Den täthet som enligt planförslaget blir följden gör centrum fortsatt urskiljbart från omgivande luftigare bostadskvarter men distinktionen mellan centrum och stadsdelen i övrigt blir omformad och mindre tydlig.

En mellanskala med en typ av volymer som förvisso finns representerad genom kv. Dansösen och kategoriboendet i Förkunnelsen utökas. Denna typ av byggnader bidrar till en fortsatt distinktion mellan centrum och bostadsgrannskapen där låga lamellhus, som norrut mot Södertäljevägen, eller slanka punkthus dominerar.

Medskicket har delvis hörtsammats. Att tillföra nya punkthus i den lågpunkt i landskapet som centrums lägre belägna delar utgör går emot ursprungliga planeringstankar men punkthusen placeras med medvetenhet om de befintliga förutsättningarna ifråga om stadsbild och bedöms ge en god helhetsverkan.

Lågt men också varierade höjder

Frågan om tillkommande byggnaders höjd och skala är alltid betydelsefull. I Fruängen och Fruängens centrum finns det en strikt en- och tvåvåningsskala i centrums kärna, mer varierade höjder i centrums utkanter och utanför ringgatan en normal 1950-talsskala. Centrummarkören, det f.d. pensionärshemmet i kv. Direktrisen, är förvånansvärt låg.

Vid ett tillägg med flera nya byggnader i och runt centrum är det av stor vikt att studera hur nya byggnader ska förhålla sig till dessa höjdskalor. Eftersom helheten inte är så strikt och centrummarkören inte utgör ett självklart riktmärke är det svårt att hitta ramar för byggnadshöjder. En viktig strävan bör vara att söka ett konsekvent grepp för att uppnå en relativ ordning och god läsbarhet kring den ursprungliga stadsplanen.

Konsekvenser

Rivningarna av tvåvåningsbyggnader och ersättande av dessa med högre volymer innebär en omfattande ändring och en mindre renodlad stadsbild.

Greppet ifråga om tillkommande volymer bedöms dock vara konsekvent. Bevarade tvåvåningsbyggnader blir avläsbara, nya byggnader och påbyggnad norr om Fruängsgången hålls i mellanskala och höga punkthus i söder ger en ordning. Tvåvåningsmotivet lever vidare i nya sockelbyggnader.

Centrummarkören i Direktrisen 2 kommer att få en försvagad roll i stadsbilden och inte längre upplevas som en centrummarkör. Att den överstigs i höjd av de nya punkthusen bedöms inte vara lika problematiskt som om byggnaden hade varit ett verkligt utropstecken likt centrummarkörerna i exempelvis Västertorp, Hägerstensåsen och Bandhagen.

Medskicket har hörsammats då man sökt hitta ett konsekvent förhållningssätt ifråga om höjdskala.

Busstationen mindre känslig

Öster om tunnelbanestationen sträcker busstationen ut sig på en plan yta. Denna yta förefaller vara större än vad som behövs för kollektivtrafiken. Kulturvärdena på platsen är relativt begränsade, det är i första hand kontinuiteten i busstrafiken som är betydelsefull. Även naturmarken direkt norr om bussytan är mindre känslig att bebygga från kulturmiljösynpunkt.

Konsekvenser

Ingen ny bebyggelse tillkommer på busstationen eller naturmarken inom ramen för denna plan. Medskicket har därför inte kunnat hanteras. Rivningen och nybyggandet inom kv. Servitrisen innebär ingen betydande påverkan på läsbarheten kring den knutpunkt som busstationen utgör.

Arkitektoniskt uttryck, material och kulör

Centrumbebyggelsens färgskala och materialpalett är bortsett från kyrkcentrum i hög grad enhetlig. Det finns en tämligen tydlig distinktion mellan centrumbebyggelsen och omgivande bostäder vad gäller volym, material och fasaduttryck. Det här är av stor vikt att reflektera över när det kommer till utformning av ny bebyggelse. En utvidgning av centrum gör att ny bebyggelse hamnar mittemellan dessa två karaktärer.

Företrädesvis bör de nya byggnadernas utformning hålla sig mer till centrumarkitekturens gentemot de omgivande bostadshusens mer ytmässiga och mer vågade arkitektur. Den emaljerade plåten och det vita teglet med stora kulörmässiga kontraster är ett så starkt kännetecken för centrum att dessa material och uttryck bör hanteras med försiktighet, utan att det för den skull bör vara tabu att pröva dem som inslag i ny arkitektur. Det blir en avvägning hur stort släktskap som ska sökas med den befintliga arkitekturen. I de nedre planen kan mer långtgående likheter med befintliga butiksvåningar vara gångbart, även motivet med enhetliga skärmtak kan provas. Viktigt är att utformningen siktar på att ge optimala förutsättningar för kommersiella lokaler och andra centrumverksamheter.

Tillkommande byggnader i centrummiljön bör om det inte finns synnerligen starka skäl utformas med plana eller flacka tak av modernistisk typ.

Konsekvenser

För de nya byggnadernas socklar som hålls i befintliga centrumbyggnaders en- och tvåvåningsskala plockas befintliga byggnaders grafiska fasaduttryck upp. Slammat vitmålat tegel och ljusgrå puts i kombination med vertikala band av mörkgrå keramik ger ett svartvitt intryck med skarpa kontraster som kommer att ha ett tydligt släktskap med den befintliga arkitekturen. Samtidigt blir det väl urskiljbart som en del av centrumförnyelsen. Stående keramik förekommer i den ursprungliga materialpaletten i centrum men har en undanskymd roll. Emaljerade aluminiumplåtar plockas inte upp som fasadmaterial i ny bebyggelse och förblir således ett utmärkande karaktärsdrag för de ursprungliga byggnaderna. Den nya bebyggelsens omfattning medför dock att de karaktäristiska plåtarna inte längre kommer att upplevas som ett genomgående element för centrumanläggningen som helhet.

Från centrums karaktärsdrag föreslås även motivet skärmtak med undersida av trä tas upp som avslut av sockelbyggnader och visst våderskydd. Skyltband plockas också upp från befintliga byggnader som ett sammanhållande drag, men ges en mer samtida utformning. Skyltbanden föreslås vara utformade i matrisgjuten betong med någon form av stående profilering, eventuellt brädmönstring. Detta bedöms kunna bli ett inslag av hög kvalitet som utgår ifrån befintlig materialpalett och bär vissa likheter med exempelvis de planteringskar och murar som är gjutna av betong och har ett dekorativt reliefmönster.

Nya byggnader ges räta och skarpa hörn lika befintliga centrumbyggnader och plana tak med indragna teknikuppbyggnader. Även takuppbyggnaderna är rakavslutade och har en strikt geometrisk form.

Den konsekventa volymhanteringen bedöms vara väl anpassad till den ursprungliga bebyggelsens renodlade modernistiska formspråk. Höga taksarger på punkthusen bidrar till att göra takuppbyggnaderna mindre iögonfallande på avstånd. Att sargen bryts upp i ett övre band med något kontrasterande kulör och ytstruktur bedöms även som positivt för fasadgestaltningen som helhet. Greppet bidrar till att markera takfotens linje och påminner om hur horisontella band av exempelvis plåt eller träpanel har använts i anslutning till platta tak inom den modernistiska arkitekturen.

Bostadsvåningarna på punkthus och lamellhus föreslås utformas med ljusa putsfasader, och kommer således att bära likheter med befintliga bostadsinslag i centrum såväl som 1950-talsbebyggelsen i bostadsområdena runtomkring. Eftersom putsytor kan ges olika egenskaper bedöms det finnas goda möjligheter att balansera släktskap och läsbarhet kring ursprungligt och nytt. En utpräglad enkelhet i fönstersättning och fönsterformer föreslås vilket bedöms ha ett välgörande släktskap med befintlig arkitektur. Färgsättningen av lamellhusen med ljust grå puts bedöms som välanpassad. Inslagen av natursten som föreslås mellan fönster kan liknas vid en mer påkostad variant av de täta plåtpartierna i fönsterbanden på centrums befintliga bostadshus (centrummarkören, Kv Dansösen och Kv Förkunnelsens högdel), och ansluter väl till plattorna av gnejs i de centrumbyggnader som bevaras. De varmare färgtoner som föreslås för punkthusens bostadsvåningar och påbyggnaden i Kv Förkunnelsen (grå-beige respektive ljusrosa/terrakotta) bryter delvis mot centrumbyggnadernas dominerande svart-vita färgskala och kan riskera att minska skärpan i det grafiska uttrycket. De varma kulörerna har mer gemensamt med bostadsbebyggelsen utanför centrum. Att använda dem i högre utsträckning inne i centrum kan bidra till att kontrasterna minskar mellan den urbana och grafiskt präglade centrummiljön, och omgivande bostadsområden. Detta kan i viss mån urvattna centrumkaraktären.

Balkonger blir ett nytt inslag i den utpräglad offentliga centrummiljön. I de flesta fasader som vetter mot det primära centrumstråket och torgytorna är balkongerna dock förhållandevis begränsade till storlek och antal, och kommer sannolikt inte att märkbart störa upplevelsen av det publika. På lamellhusens gavlar mot väst finns dock utskjutande paket med långsträckta balkonger som närmast har karaktär av loftgångar. Dessa stör delvis den rena volymhanteringen och kan riskera att bli ett iögonfallande element, särskilt västra gaveln på Kv Servitrisen som vetter mot centrala torget. För västra gaveln i Kv Direktrisen, som vetter mot Elsa Brändströms gata, är detta mindre av ett problem. I lamellhusen föreslås generellt täta partier av betong, puts eller natursten på nedre delen av balkongfronterna mot söder och väster. Detta är ett något främmande inslag i centrummiljön och kan göra att balkongerna upplevs mer framträdande jämfört med helt genomsiktliga räcken. Samtidigt ger de täta partierna en viss avskärmning som kan bidra till en rimlig balans mellan halvprivat och offentligt, och kanske även minska risken för misspyrdande insynsskydd och synlig förvaring på balkongerna.

Medskicken om arkitektonisk utformning bedöms i hög grad ha hörsammats.

Mindre känsligt i norr

Överlag är det mindre kulturmiljöintressen norr om centrum. Den begränsade verksamhetsbebyggelse som kom på plats öster om tunnelbanespåren och i kv. Damskon har visst värde och har delvis redan ersatts. Infartsparkeringen är kulturhistoriskt intressant men bidrar inte med miljöskapande värden. Även rivningen av ungdomsgården och ersättandet med nya bostadsvolymer i kv. Direktrisen har medfört att en utveckling norr om centrum bedöms kunna bli mindre problematisk från kulturmiljösynpunkt.

Konsekvenser

Den utveckling av centrum som aktualiseras av detaljplanen inbegriper inga delar norr om befintligt centrum.

Väl vald grönska

Grönskan i centrummiljön är sparsmakad. Det finns en skarp kontrast mellan kultiverat och strikt i centrum och den naturliga landskogsvegetationen i stadsdelen i stort. Detta förhållningssätt understryker centrumets stadsmässighet och bör även fortsättningsvis tillämpas.

Konsekvenser

I planförslaget utgår de formklippta lindarna och ersätts med andra träd som inte uppvisar samma stramhet till form och placering. Ytterligare träd föreslås på ett flertal platser där det inte finns träd idag, ibland som rader och i andra fall som mer organiskt utplacerade solitärer för att skapa skugga i valda lägen. Därtill föreslås klätterväxter på tak och fasader, vilket är en form av mer vildvuxen grönska som avviker från striktheten i centrummiljön. Det föreslås även nedsänkta planteringar för regnvattenhantering på västra torget och Fruängsplan som tillför en mer lummig grönska. Sammantaget blir det ett märkbart tillskott av grönska och växtlighet, som i flera delar har en mjukare framtoning än befintliga formklippta träd och planteringar. Detta gör att det starkt geometriska formspråket som präglat såväl byggnader som landskapsarkitektur och grönska i centrummiljön blir mindre tydligt. Att lindarna tas bort innebär att ett av få gestaltade gröna element försvinner, och att de miljömässiga kvaliteterna på västra torget påverkas negativt. Regnbäddarna och tillhörande spänger på södra delen av västra torget har också en mer naturlig prägel, och förändrar dramatiskt upplevelsen av den idag helt hårdgjorda platsen med grafisk markbeläggning och endast små muromgärdade planteringar närmast gångtunneln längst i söder. Dessa befintliga planteringar tas bort. Liknande muromgärdade planteringar föreslås dock i anslutning till fasad på vissa byggnader, exempelvis Kv Dansösen. Detta grepp är välgörande och bygger vidare på befintlig karaktär. Fasadväxter är i sig inte något främmande inslag när det kommer till modernistisk arkitektur, om än de avviker från den ursprungliga karaktären i Fruängen centrum. Tillskottet av grönska på tak och fasader bedöms dock kunna bidra med nya kvaliteter.

Medskicket har inte hörtsammats.

Markbehandling

Centrum präglas av gatukontorets fokus på tåliga och beständiga material och rejäla utföranden, något som var särskilt tydligt under 1960-talet. Befintliga markytor bör inte förändras ytterligare i riktning bort från ursprungsförändringen. Den grundläggande grafiska effekten i betongplattor i två olika kulörer kan med fördel återintroduceras om behov finns av omläggning. Utformningen av tillkommande ytor bör ta sin utgångspunkt i den befintliga materialpaletten men tillämpningen kan vara kreativ och nyskapande. Åtgärder för att omhänderta dagvatten och skyfall bör inte bli utpräglat iögonfallande.

Konsekvenser

Indelning av markbeläggningen i geometriska fält för grafisk effekt plockas upp i förslaget. Detta framgår av planerna för västra och centrala torget, där torgytan föreslås få två rektangulära fält i norr och söder med kontrasterande beläggning. Det framgår dock inte med tydlighet vilket material som avses användas till dessa fält. Del av de befintliga mörkare betongplattorna på västra torget måste tas bort till förmån för nya regnbäddar. I en av illustrationerna har resterande del av det rektangulära fält där de mörkare plattorna ligger idag ersatts av smågatsten. Smågatsten finns i den befintliga materialpaletten men ger ett något annorlunda intryck. Med grå granit som i illustrationen blir kontrasten mellan ytorna inte lika skarp som dagens utförande. Det är positivt att den grafiska fältindelningen återinförs på torgytan där den tidigare funnits. Bäst vore om även typen av beläggning följde det historiska utseendet, så att den effekt som ursprungligen eftersträvats blir tydlig.

Regnbäddarna medför stor åverkan på södra delen av västra torget och förändrar i hög grad karaktären på denna del av platsbildningen. De nedsänkta planteringarnas utformning har ingen tydlig förankring i den befintliga miljöns estetik, utan bildar tillsammans med spängerna ett mer naturligt och organiskt inslag som omformar platsen och delvis även rörelsemönstren. Detta bidrar till att den urbana, geometriska och strikt kultiverade karaktären försvagas i denna del. Att exempelvis rama in planteringarna med stenmurar eller räfflade betongkanter lika de som finns i miljön hade kunnat vara ett sätt att anpassa dem bättre till befintlig karaktär.

Att Fruängsplan närmast Fruängsgatan förses med en ny plantering för regnvattenhantering och eventuellt ny markbeläggning med smågatsten (enl. illustration från Equator) kan bidra till att denna yta får mer karaktär av torg än renodlad vändplats. Att plocka upp befintliga markmaterial som smågatsten eller betongplattor samtidigt som ytan förblir tillgänglig för biltrafik bedöms välgörande. Kombinerat med ny inramande bebyggelse och regnbädden som har en mer samtida karaktär ger detta en god balans mellan nytt och anpassning till befintligt.

Den nya markbeläggning som föreslås i östra delen av centrum, i anslutning till Kv Förkunnelsen, kan bidra till att göra inramningen av platsen mer omhändertagen. Samtidigt kan en ny beläggning med samtida karaktär göra uttrycket mindre renodlat. Tillägget bör vara så pass diskret att det inte riskerar att störa upplevelsen av helheten tillsammans med kyrkcentrum.

Medskicket har delvis hörtsammats.

Skydds- och varsamhetsbestämmelser

Befintlig centrumbebyggelse som ska bevaras bör i en ny detaljplan ges ett långsiktigt och väl utformat skydd i form av skydds- och varsamhetsbestämmelser. Bestämmelserna bör ge tydliga ramar för förvaltning och utveckling men inte hindra den typ av vanligen förekommande ändringar som krävs i kommersiella sammanhang.

De ursprungliga byggnaderna kommer med stor sannolikhet att i framtiden behöva en utvecklad och mer utrymmeskrävande ventilationslösning. Detaljplanen bör medge någon typ av konsekventa och enhetliga tillägg på tak för ny teknik.

Även fontäner och karaktärsskapande murar skulle med fördel kunna förses med lämpliga bestämmelser för att säkra ett långsiktigt skydd och tillvaratagande.

Konsekvenser

Befintliga byggnader som bevaras beläggs med rivningsförbud. De förses även med skyddsbestämmelser som riktar in sig mot de viktigaste av karaktärs dragen, byggnadernas volym och strikta form. Förslaget till utformningsbestämmelse som begränsar höjden på tekniska installationer ovannock möjliggör att tillägg på tak hanteras konsekvent och minskar risken för att de blir stora och iögonfallande. Skyddsbestämmelsen q3 som meddelas för Förkunnelsen 3 säkrar – undantaget den del som föreslås byggas på - byggnadens modernistiska komposition med hög- och lågdelar samt de betydelsefulla ljusgårdarna (varav den ena utgör del av Fruängsgången).

Det bedöms vara lämpligt att skyddet av de befintliga byggnadernas fasader och skärmtak görs genom varsamhetsbestämmelser (k1 och k2). Befintliga fasadmaterial är delvis sådana som inte är möjliga eller problematiska att underhålla. Byte till välanpassade nya delar behöver därför vara tillåtet. Många inslag såsom aluminiumdörrar och skyltfönster är delvis redan bytta och bör inte omfattas av mer långtgående skydd än varsamhetsbestämmelser.

För skulptur och fontäner meddelas skyddsbestämmelse vilket bedöms vara lämpligt. Den generella varsamhetsbestämmelse som omfattar belysningsarmaturer, murar och trappor samt planteringskar ger förutsättningar för ett långsiktigt bevarande av landskapsarkitekturens 1960-talskaraktär.

Medskicket har hörtsammats.

Konsekvenser i relation till Stadsmuseets riktlinjer

Här bedöms förslagets konsekvenser i relation till riktlinjer som framförts i Stadsmuseets kulturmiljöanalys för Fruängen från 2023. Eftersom Stadsmuseets rapport behandlar hela stadsdelen har ett urval gjorts av de riktlinjer som bedöms ha särskild relevans för centrummiljön. Riktlinjer från kulturmiljöanalysen återges i lila text och medskicket behandlas i underliggande kommentar.

”Kompletteringar bör utgå från stadsdelens befintliga karaktärsområden, topografi och de geografiska gränserna för olika hustyper och skalnivåer”

Konsekvenser

De tillägg med nya volymer som föreslås i centrum hålls inom centrumanläggningens nuvarande gränser. Punkthus som är karaktärsbebyggelse inom stadsdelen och vanligtvis förlagda till höjdlägen flyttas in i karaktärsområde centrum där de inte förekommer hittills. Hustypen punkthus förekommer dock inom eller i tät anslutning till andra samtida centrumanläggningar i Stockholm och är därför inte främmande inslag ihop med tvåvåningsbebyggelse.

Medskicket bedöms delvis ha hör sammats.

”Höga hus bör generellt undvikas men kan prövas i storskaliga miljöer intill tunnelbanespår, i anslutning till befintliga grupper av punkthus, som fondmotiv eller som accenter av befintliga höjder i landskapet”

Konsekvenser

Punkthusen i tolv våningar får anses som höga. De placeras i anslutning till den stadsbildsmässigt effektfulla ensemblen vid Eva Bonniers Gata. De fyra punkthusen bedöms även bilda ett starkt motiv i sig själva vilket kan vara relevant i samband med detta medskick.

Medskicket bedöms delvis ha hör sammats.

”Utgå från befintlig struktur, nivåskillnader och skala vid kompletteringar. Undvik påbyggnader för att upprätthålla den tidstypiska centrumkaraktär som fortfarande präglar Fruängen och många liknande stadsdelar från tiden”

Konsekvenser

Centrums struktur med uppbyggnaden i Fruängsgången och de två torgen samt nivåskillnader som kopplar ihop huvudstråket med Fruängstorget behålls. Nivåskillnader behålls. Trapp- och ramplösningar som ersätts hanteras på liknande sätt där förbindelser behöver ersättas. En ny trappa tillkommer för att förbättra kopplingar. I centrums östra del, kv. Förkunnelsen, föreslås en påbyggnad av vårdbyggnaden som påverkar kompositionen av hög- och lågdelar. Inom centrums kärna är det inte aktuellt med påbyggnad av några befintliga byggnader, men att två tvåvåningshus ersätts med sexvåningsbyggnader kan i någon mån jämföras med påbyggnader. Att tvåvåningsmotiv och skärmtak tillämpas på nya byggnader mildrar effekten av högre hushöjder påtagligt när man rör sig i centrummiljön.

Medskicket bedöms delvis ha hör sammats.

”Ta hänsyn till ursprunglig relation mellan centrumanläggningens stråk, gator, torgbildningar och omgivningen, med nordsydlig och östvästlig axialitet samt rumsbildningar med fondmotiv”

Konsekvenser

Relationen med omgivningen förändras visuellt genom tillkomsten av nya eller skalmässigt annorlunda byggnader men inte funktionellt bortsett från en ökad närvaro och aktivering av gaturummen. Vid torgbildningarna bibehålls mycket av kontakten med fonderna mot söder. Vid västra torgets norra sida ändras fondmotivet till en ny byggnad som begränsar kontakten med omgivningen. Samma byggnad, Direktrisen 1, påverkar även fondmotivet i form av en punkthusrad vid Fruängstorget.

Medskicket bedöms ha hör sammats vad gäller struktur och delvis ifråga om fondmotiv.

”Låt gågator fortsätta vara gågator. Utgå från centrumanläggningens trafikseparerade struktur, sammankopplad med omgivningen via planskilda gångtunnlar”

Konsekvenser

Trafikstrukturen förändras inte vid sidan av att Fruängsplan inte får samma trafikprägel som hittills och att markparkeringen i anslutning till Fruängsplan och Fruängsgatan utgår.

Medskicket bedöms ha hör sammats.

”Bevara befintlig kontrast mellan den mer urbana och kommersiellt inriktade centrumanläggningen och omgivande bostadsområde, med ringgator som tydlig gräns”

Konsekvenser

Centrum utvecklas inom sina egna gränser. Aktiveringen av ringgatorna innebär inte att kontrasten mot omgivande kvarter minskar.

Medskicket bedöms ha hör sammats.

”Utgå ifrån ursprunglig gestaltning, materialitet och färgsättning vid åtgärder som rör befintlig bebyggelse och utemiljö. Ursprungliga delar bör så långt som möjligt bevaras”.

Konsekvenser

Planförslaget syftar inte till att förändra annat än vårdbyggnaden som föreslås få en mer arbetad och distinkt utformning mot Ellen Keys Gata. Avseende utemiljön utgår de karaktärsskapande formklippta lindarna. Fontänen Fruarna får en ändrad inramning när fotavtrycket växer på byggnaden i Direktrisen 1. Förslagen till förändringar av markbeläggning tar inspiration från ursprunglig indelning i grafiska fält. Material och utförande redovisas inte specifikt men det finns en tydlig ambition om att utgå från centrums befintliga materialpalett. Del av de ursprungliga mörkare grå betongplattorna tas bort och så även tre mindre muromgärdade planteringar vid västra torget. Fontäner, belysningsstolpar samt raden av Robiniaträd vid centrala torget bevaras. Regnbäddar, träspänger och del av den nya grönska som föreslås avviker mer tydligt från ursprunglig karaktär.

Medskicket har delvis hör sammats.

”Kompletteringar kan provas i centrumområdets norra del, norr om kvarteret Direktrisen 3 samt från bussterminalen norrut, dock med hänsyn till områdets övergripande karaktär och terränganpassade skala”.

Konsekvenser

Norra delen av centrum ligger utanför planområdet, och ny bebyggelse i dessa lägen har därför inte utretts inom ramarna för projektet. Det finns dock planer på att studera detta i ett kommande planarbete.

”Kompletteringar bör även provas beträffande parkeringsytor i och invid centrum, liksom ytan vid bussterminal, dock med hänsyn taget till ovanstående punkter”.

Konsekvenser

Parkeringsytan vid Fruängsgatan söder om kvarteret Ballerinan bebyggs. Den nya byggnaden i kv Servitrisen innebär en ändring av fasaduttryck och skala mot bussterminalen vilket visar att förslaget tagit fasta på att känsligheten är mindre vid bussterminalen.

Medskicket bedöms ha hör sammats.

”Vid komplettering längs gata bör stadsdelens befintliga karaktärsdrag med förgårdsmark vara vägledande”.

Konsekvenser

Nya bostadshus i centrum planeras utan förgårdsmark. Det finns ingen befintlig förgårdsmark vid Fruängsgatan att bevara men en mindre underbyggd yta tillskapas i anslutning till gångtunneln vid västra torget. Måtten på platsen har inte medgivit förgårdsmark. Förgårdsmark bedöms heller inte vara lämplig vid nya lokaler. Vid Elsa Brändströms Gata anordnas in- och utfart till nytt garage på yta som annars hade kunnat utgöras av grön förgårdsmark.

Medskicket har inte hör sammats men bedöms heller inte ha full relevans i centrummiljön.

”Stenmurar, terrasser, blockstegstrappor, räcken och staket i järnsmide från anläggningstiden bör bevaras. Kompletteringar bör utföras med lika gedigna material och ansluta till befintlig karaktär”.

Konsekvenser

En stor del av de ursprungliga inslagen i landskapsarkitekturen kommer att bevaras, men flera trappor och murar i anslutning till byggnader som rivs kommer att påverkas. Enligt förslaget ska dessa trappor byggas om, förses med nya vilplan och kompletteras med handledare. I praktiken kommer trapporna sannolikt behöva demonteras/rivas för att sedan återmonteras i anslutning till nya byggnader med föreslagna komplement och justeringar. Det framgår dock inte i vilken grad befintligt material (sten och trappräcken) avses återanvändas, vilket material som ska användas till vilplan, hur de nya ledstängerna ska se ut och huruvida dessa kommer att ersätta befintliga handledare och räcken. Ökad komfort och tillgänglighet anges som motiv till förändringarna av trapporna. Om detta även skulle kräva förändrad lutning, höjd eller djup på plan- och sättstegen kan det eventuellt vara svårt att tillgodose önskemålen med befintliga stenblock. Förändringarna kan i sådant fall bli mer långtgående än vad som beskrivs i aktuellt förslag.

Ambitionen att bygga om trapporna är god. Om en stor del av ursprungligt material i form av stenblock och karaktärsskapande räcken och handledare kan bevaras vid ombyggnad medför detta ingen uppenbar negativ påverkan. Om kompletterande delar som vilplan och ledstänger kan utföras som diskreta tillägg i material och utförande som ansluter väl till karaktären bör även denna påverkan kunna begränsas. Vid eventuell ersättning av trappräcken förutsätts nya räcken vara svarta för att bibehålla ett tidstypiskt utförande och grafisk karaktär.

Murar och terraserade planteringar avses bevaras i största möjliga mån och delar som rivs ska kompletteras på ett sätt som upprätthåller befintlig karaktär. Detta förhållningssätt är positivt ur kulturmiljösynpunkt.

Medskicket har hör sammats i hög grad.

Samlad bedömning

Motiverad utvidgning men delvis nya drivkrafter

Att Fruängen centrum, som sedan det stod färdigt har en stor betydelse som nod och kommersiell och social tyngdpunkt i sydvästra delen av Stockholm, kan utvecklas för att ”växa ikapp” sin omgivning och behålla sin betydelse bedöms ha stor kulturmiljömässig relevans. Ytterstadens bebyggelsemönster med tydligt avgränsade grannskapsenheter och tunnelbanestäder sammankopplade till stadsdelsgrupper är ett stockholmskt fenomen som är starkt präglande och som influerat andra städer. Särskilt uppmärksammade är ABC-städerna (Arbete, Bostad, Centrum - främst Vällingby och Farsta men även Högdalen, Skärholmen och Kista kan nämnas) som representerade en ny syn på ytterstaden och uppgraderade dess status som god livsmiljö. Fruängen är inte en utpräglad ABC-stad, därtill är den för liten och har för få arbetsplatser, men ABC-stadens grundläggande funktionsseparerade struktur och stora lokala utbud finns här.

Planförslaget innebär en omfattande förnyelse av centrum. Drivkraften är en strävan att utöka utbudet av lokaler och stärka handeln och servicen, men lika viktigt är numera att öka tryggheten i och kring centrum. Ett stort inslag av bostäder är ett medel för att stödja efterfrågan men framförallt för att tillgodose trygghetsaspekten. Fram till idag har bostäder haft en underordnad roll i centrum och bortsett från det sentida tillägget i kv. Direktrisen, på platsen för den tidigare ungdomsgården, har det främst varit fråga om kategoribostäder och inte familjelägenheter. Enligt 1950-talets sätt att se skulle barnen i första hand bo i de renodlade bostadskvarteren med nära tillgång till lekplatser och park.

Bostäderna tillkommer i nya volymer som uppförs på befintlig markparkering eller som ersätter några av de befintliga byggnaderna. För att tillgodose behov av grönska och lek anläggs gröna gårdar på tak. Detta får stor betydelse för det fysiska uttrycket men ger också en betydande påverkan på den funktionsseparerade stadsdelens uppbyggnad. Att bostäderna, B i ABC-systemet, blir betydligt fler inom C – Centrum betyder en mindre renodlad uppbyggnad av stadsdelen. C:et blir dock inte mindre utan behåller sitt fotavtryck och expanderar något. Den ursprungliga strukturen blir fortsatt läsbar, främst genom att samtliga nya byggnader har en tydlig centrumkaraktär i sockelvåningarna. Funktioner som hör till bostäderna såsom cykelförråd och miljörum kommer dock att ta plats i delar av sockelvåningarna.

Bostäderna kan dock tillkomma utan någon större påverkan på de rörelsemönster som finns inprogrammerade i centrum från början genom den konsekventa trafiksepareringen. Att anpassa bebyggelsen efter dagens rörelsemönster där människor faktiskt rör sig även längs gatorna och inte endast i parkstråken kan göras utan att läsbarhet eller betydande arkitektoniska kvaliteter utgår. Ursprungliga planeringstankar om renodlade ringgator för biltrafik kommer att bli något svårare att avläsa.

Ögon på gatan innebär även ögon på torg och stråk som idag är i så hög grad offentliga till sin karaktär genom att det privata är så lite närvarande. Vilken påverkan bostäderna får på centrums utpräglat offentliga karaktär är svårt att bedöma. Balkonger och bostadsfönster några våningar ovan torg och gångstråk kommer att innebära skillnader i relationen mellan offentligt och halvprivat och därmed hur det upplevs att vistas i och röra sig genom centrum. Karaktären av ett renodlat centrum med uppenbara likheter med citykärnan kommer att ändras märkbart.

De mindre bostäder som föreslås som en tillbyggnad ovanpå vårdbyggnaden bedöms vara förenliga med de ursprungliga planerings-tankarna. Kategoribostäder i något mer perifera lägen stämmer väl med 1950- och 60-talens tankar om att förlägga denna typ av bostäder i direkt kontakt med kommersiell och samhällelig service.

Ändringar av stadsbild och relation till omgivningen

Genomgången av vyerna som illustrerar skillnaden mellan befintlig situation och planförslaget visar att det blir medelstora och i något fall även stora negativa konsekvenser för kulturmiljön från vissa punkter i omgivningen. Såväl blickar in mot centrum som kontakten med omgivningen påverkas långtgående. Sett utifrån skymmer nya byggnader i hög utsträckning de tvåvåningsbyggnader som blir kvar i centrum och befintlig centrummarkör förlorar i betydelse. Sett inifrån-ut påverkas sikten mot och synligheten av den för 1950-talsstadsdelarna kännetecknande punkthusgrupperna, däribland från den övre tunnelbaneentrén. Från den viktigaste entrén till stadsdelen, tunnelbaneutgången, består den viktiga kontakten med naturmarken.

Den föreslagna nya byggnaden inom Direktrisen 1 bedöms i hög grad bidra till att konsekvenserna för kulturvärden och stadsbild blir betydande negativa. Byggnaden är belägen vid två av centrums torg och den påverkar genom sin skala såväl rumsligheten vid platsbildningarna som kontakten med omgivningen. Det ändrade fotavtrycket bidrar dessutom till att den karaktärsskapande gruppen av formklippta lindar på västra torget måste utgå. Bakom förslaget att lindarna föreslås utgå finns även trygghetsskäl.

Den nya punkthusgruppen i södra delen av centrum är närvarande i samtliga vyer men den bedöms inte nödvändigtvis ha en påtagligt negativ inverkan på kulturmiljön. Från någon vypunkt skymmer den befintlig bebyggelse men i stort är den ett konsekvent grepp som tydligt markerar centrum och bildar en lätt läsbar utvidgning av centrum. Genom att den ”kopplar på” den stadsbildsmässigt starka punkthusraden som klättrar uppför Eva Bonniers Gata bedöms den även tillföra kvaliteter till en stadsbild som har skulpturala inslag och där grupper av byggnader används som accenter och utropstecken.

Den loftgångsbyggnad som föreslås som påbyggnad på vårdbyggnaden i kv. Förkunnelsen påverkar också kontakten mellan centrum och omgivande kvarter då den blir något av en siktbarriär för den öst-västliga kontakten genom centrum. Den påverkar även den renodlat modernistiska volymhanteringen i östra delen av centrum.

Rivningar av grönklassade byggnader

De rivningar som ett realiserande av planförslaget kräver bedöms ge upphov till medelstora till stora negativa konsekvenser för kulturvärdena i Fruängen centrum. Minskningen av det ursprungliga byggnadsbeståndet för med sig att upplevelsen av centrum som helgjuten och sammanhållen tidstypisk miljö påverkas märkbart. Störst blir påverkan vid västra torget där de två byggnader som har störst betydelse för inramningen försvinner. Rivningarna påverkar även upplevelsen av centrum från huvudstråket Fruängsgången, från gångstråk som ansluter till centrum, från busstationen och från bilvägarna som ringar in centrumanläggningen.

I kv. Guvernanten har befintliga delar som föreslås rivas tydlig baksideskaraktär och de kulturvärden som förloras vid rivning bedöms vara mer begränsade.

Nya byggnaders typ, skala och gestaltning

Ny föreslagen bebyggelse är i grunden renodlad till sin sort med punkthus och lamellhus men fotavtrycken för punkthusens sockelbyggnader varierar beroende på förutsättningarna i kv. Guvernanten, där delar av befintlig bebyggelse ska bevaras, och i Dansösen, där större kommersiell yta och parkering ska tillskapas. Här kombineras de två typerna punkthus och lamellhus. Den föreslagna strukturen med dessa så långt möjligt konsekventa tillägg med punkthus i södra delen av centrum och lamellhus vid Fruängsgången bedöms vara väl anpassad till förutsättningarna.

Även skalhanteringen är konsekvent med sockelbyggnader i ett och två plan, en mellanskala i sex våningar som knyter an till den befintliga skalan och punkthusen som har en höjdskala som överstiger befintlig centrummarkör men inte punkthusen i omgivningen. Detta bedöms vara mycket väsentligt ur kulturmiljösynpunkt. Ursprunglig centrumanläggning har en varierad höjdskala kring en enhetlig kärna och det bedöms vara av stor vikt att inte skapa en alltför rörig stadsbild. Det bedöms även vara betydelsefullt att punkthusen, som kommer att bli de nya centrummarkörerna, inte blir för satta utan resliga. De bör för den skull inte dominera i relation till befintliga punkthus. Föreslagen höjd bedöms vara väl avvägd.

Påbyggnaden på vårdbyggnaden avviker sett till skala och gör spelet mellan befintliga låg- och högdelar i östra delen av centrum svagare.

Sockelmotivet på nya byggnader bedöms som genomarbetat. Det har ett tydligt släktskap med befintliga centrumbyggnader men kommer samtidigt att vara läsbart som nytt. Glasade butikslokaler, skärmtak och skyltband lever vidare som sammanhållande element men får ett delvis uppdaterat utseende i nya byggnader. Materialen ansluter väl till befintligt och det grafiska svart-vita uttrycket plockas upp som en bärande del i gestaltningen.

Volymbehandling, fasadmaterial, fönstersättning och takavslut på bostadsvåningarna bedöms som väl anpassade till sammanhanget. Detaljering med inslag av natursten på lamellhusen och kontrasterande ytstruktur/kulör vid takfoten på punkthusen bedöms kunna bidra med kvaliteter. Färgsättningsförslagen med grå-beige kulör till punkthusen och rosa/terrakotta till påbyggnaden i Kv Förkunnelsen bedöms dock som mindre lämpliga, då varma kulörer i stor mängd kan bidra till att ta udden av det grafiska uttrycket i centrum. Rosa/terrakotta har ingen förankring i centrummiljön och skulle bli tydligt avvikande. Den ljusgrå kulör som föreslås till lamellhusen bedöms fungera väl. Balkonger blir ett nytt inslag som delvis avviker från ursprunglig karaktär, då befintliga bostäder i centrum haft inga eller endast mycket få balkonger i mindre synliga lägen. Balkongerna som föreslås mot centrumstråk och torg är mestadels relativt begränsade till storlek och antal, och bedöms därför inte bli påtagligt störande i den utpräglat offentliga miljön. Mot centrala torget föreslås dock loftgångslika balkonger i Kv Servitrisen, vilka riskerar att bli ett mer iögonfallande element med tydlig privat bostadskaraktär. För att att upprätthålla centrums urbana, kommersiella karaktär och läsbarheten av zoneringsstankarna är det viktigt att uttryck som är starkt förknippade med privata bostäder begränsas.

Landskapsarkitekturen påverkas

Centrummiljön utgörs av relativt enhetliga byggnader med för modernismen sett urban prägel. Denna stadsmässiga karaktär förstärks av urbana element som rätvinklighet och definierade platsbildningar. Genom en strikt landskapsarkitektur med stiliserade avskalade former och en materialpalett typisk för 1960-talet i allmänhet och för Stockholms gatukontor i synnerhet skapas en stark helhet. Planförslaget innebär att flera ursprungliga inslag som murar och trappor behöver byggas om, rivas helt eller delvis, kompletteras och/eller ersättas. Trapporna byggs om och blir kvar i ungefär samma lägen, men genomförandet redovisas inte i detalj. Om ursprungliga stenblock, trappträcken och handledare i hög utsträckning kan återmonteras och föreslagna tillägg görs varsamt med utgångspunkt i befintlig karaktär, blir den negativa påverkan begränsad. Hur trapporna integreras med nya och befintliga byggnader är en annan viktig aspekt som är svår att bedöma utifrån befintligt underlag. I befintlig situation finns eleganta lösningar som knyter ihop byggnader och trappor genom överbryggande skärmtak och pelarstöd. Dessa kvaliteter kommer sannolikt att gå förlorade. Rampen vid Fruängsgatan som ersätts är asfalterad och besitter inga stora värden. Ny trappa vid Ellen Keys gata och ny ramp mot Fruängstorget bedöms kunna tillföras utan att några värden påverkas negativt.

Murar och terraserade planteringar bevaras i största möjliga mån och kompletteringar efter rivning ska utgå ifrån befintlig karaktär. Detta är ett varsamt förhållningssätt som bidrar till att begränsa påverkan och negativa konsekvenser. Tre befintliga muromgärdade planteringar i södra delen av västra torget föreslås dock tas bort.

Vad gäller den föreslagna breddningen av tunneln under Elsa Brändströms gata är det oklart hur den omgivande muren påverkas och vilken form tunneln kommer få efter breddning. Tunneln är en av två hästskoformade gångtunnlar till centrum och utgör ett karaktäristiskt inslag som är specifikt för Fruängen. Den aktuella tunneln används flitigt redan i befintligt utförande, men breddning och mer belysning i tunneln skulle kunna bidra till att det trafikseparerade gångnätet upplevs tryggare att använda även på kvällar och nätter. Eftersom tunnlar är trånga kan detta i viss mån anses motiverat även från kulturmiljösynpunkt för att upprätthålla och stärka rörelsemönstren till och från centrum på lång sikt. Beroende på hur åtgärden genomförs kan den dock samtidigt ha en negativt påverkan på karaktärsskapande form och material.

Att de formklippta lindarna på västra torget förutsätts utgå bedöms utgöra en risk att kulturvärden förvanskas. Lindarna är ett framstående och pedagogiskt exempel på 1960-talets stiliserade och strama landskapsarkitektur. De har ett värdefullt släktskap med en motsvarande grupp i det bl. a. samtida Högdalen centrum liksom på centrumtorget i Farsta. Att detta inslag är så brett representerat vid samma tid stärker kulturvärdena och ger dessa för Stockholm betydelsefulla kulturmiljöer ett släktskap som har en kulturmiljömässig betydelse. Vad gäller trygghetsaspekten utgör lindarna inte någon fullständig siktbarriär mot Fruängsgången. Lövverket sitter ovan ögonhöjd och det är möjligt att se mellan stammarna och ha visuell kontakt

med centrumstråket även från gångtunneln. Siktlinjen mot Fruängsgången från vypunkter i och i anslutning till tunneln på västra torget bedöms inte som överordnad ur kulturmiljösynpunkt.

Övriga åtgärder i form av planteringar för regnvattenhantering, partier med ny markbeläggning, möblering samt tillkommande träd och grönska kan bidra med nya kvaliteter och bättre möjligheter att vistas i centrum genom bl.a. mer sittplatser och möjlighet till skugga. Flertalet av dessa åtgärder bedöms kunna genomföras utan någon stor påverkan på kulturvärden. Att befintlig materialpalett används som utgångspunkt för flera av tilläggen är positivt och bidrar till att förankra dem i miljön. Förbättrade kopplingar och möjligheter till stadsliv understödjer även centrums funktion, vilket är relevant ur kulturmiljösynpunkt. Men på västra torget blir förändringarna med regnbäddar, spänger och påverkan på ursprunglig grafisk markbeläggning, i kombination med att formklippta lindor och befintliga planteringar tas bort, så pass omfattande att torget påtagligt ändrar karaktär. Upplevelsen av den strama stiliserade landskapsarkitekturen försvagas betydligt. Förändringarna i södra delen av västra torget bedöms därför också kunna medföra risk för förvanskning.



Vy från gångtunneln under Elsa Brändströms gata mot de formklippta lindarna och Fruängsgången.

Bilismens betydelse bevaras

Fruängen centrum planerades och byggdes i en tid som är särskilt intressant ur ett samhällshistoriskt perspektiv på så sätt att massbilismen fick sitt definitiva genombrott. Trafikplaneringen kom att influera stadsplaneringen på djupet. Centrummiljöns uppbyggnad präglades i hög grad av hur bilar skulle röra sig och ställas upp. Planförslaget innebär en relativt liten påverkan på läsbarheten kring hur bilen styrde planeringen.

En av markparkeringarna, den kanske mest frekventerade, utgår och bilen blir mindre närvarande vid två av torgen. Den berörda parkeringen är emellertid inte del i det kulturhistoriskt intressanta park-and-ride-systemet, dvs den tidiga form av infartsparkering som anlades invid centrum. Att ringgatorna får en mindre renodlad baksideskaraktär ger en viss påverkan på förståelsen av hur centrum vände ringgatorna ryggen.

Slutsats

Centrumutvecklingen är väl motiverad för att behålla centrums relevans både funktionellt och som kulturmiljö. I framtagandet av planförslaget har flertalet medskick från kulturmiljöexpertis hörtsammats helt eller delvis. Strukturer och rörelsemönster bevaras i stor utsträckning. Den huvudsakliga utvecklingen, den i södra delen av centrum, bedöms utgöra en expansion och utveckling av centrum som trots skalan ger relativt begränsad påverkan på kulturvärdena. Nya byggnader är konsekventa sett till typ och skala och har en till befintliga förhållanden väl avvägd fasadutformning. Aktiveringen av ringgatorna bedöms kunna ske utan betydande negativa följder för kulturvärdena.

Trots att medskicken har hanterats aktivt och beaktats blir konsekvenserna för kulturvärdena i Fruängens Centrum sammantaget långtgående. Förändringarna längs Fruängsgången ger konsekvenser för upplevelsen av centrums kärna med förändring av alla de tre platsbildningarna, därtill förändras kontakten med omgivningen. Då konsekvenserna för stadsbilden, analyserade genom vyerna med före- och efterperspektiv, bedöms bli medelstora till stora, konsekvenserna av rivningarna medelstora till stora och det finns risk för förvanskning av del av landskapsarkitekturen bedöms planförslaget samlat ge upphov till stora negativa konsekvenser för kulturvärden.

Fortsatt arbete

För att minska de negativa konsekvenserna för kulturvärden i Fruängen centrum bör det i planarbetets nästa fas utredas om de föreslagna rivningarna kan minska i omfattning. Bortsett från de negativa följder som är knutna till att ursprungliga byggnader försvinner i sin helhet innebär volymökningarna konsekvenser för de centrala platsbildningarna och för stadsbilden i stort. Rivningarna av byggnaderna innebär också direkt eller indirekt påverkan på inslag som trappor, planteringsytor, murar och växtlighet. Vad gäller gestaltning av nya byggnader bör färgsättningen av bostadsvåningarna på punkthusen och påbyggnaden i Kv Förkunnelsen ses över. Svalare färgtoner i skalor av vitt och grått vore lämpligare ur kulturmiljösynpunkt.

Även förändringarna av mark och anläggningar, landskapsarkitekturen, bör studeras vidare för att minska negativ påverkan. I detta arbete bör det undersökas i vilken omfattning befintliga inslag behöver förändras. Material och utföranden för nya inslag behöver preciseras för att säkerställa en god anpassning till befintligt. Hur ombyggnaden av trapporna ska genomföras i praktiken behöver studeras närmare med avseende på möjligheten att bevara befintlig sten och räcken, utformning av föreslagna tillägg, och integrering med nya och befintliga byggnader. Från kulturvärdessynpunkt bör generellt värdefulla delar av landskapsarkitekturen såsom trappor, murar, räcken och planteringsanordningar i första hand bevaras i befintligt skick, i andra hand byggas vidare på och anpassas, och i tredje hand rekonstrueras med återbruk av komponenter. Helt nya inslag bör utformas med ett aktivt förhållningssätt till befintliga delar och utföranden. Plateringarna för regnvattenhantering med tillhörande spänger på västra torget bör studeras vidare för att se om de kan minska i omfattning eller anpassas bättre till befintlig karaktär. För att minska de negativa konsekvenserna vid västra torget bör man även undersöka om de karaktärsfulla formklippta lindarna är möjliga att spara. Breddad gångtunnel och mer belysning kan eventuellt ge tillräcklig effekt för att öka tryggheten. Hur breddning av tunneln kan genomföras behöver också studeras närmare för att minimera påverkan på omgivande mur och för att hitta ett utförande som ligger nära ursprunglig karaktär. Om tunneln kan bibehålla en rundad form och vitmålade omfattningar vore detta positivt.

Där centrum utvidgas söderut på Fruängsplan och nuvarande parkering bör landskapsarkitekturen gestaltas på ett sätt som bidrar till att den stadsmässiga, strama och geometriska prägeln upprätthålls för centrum som helhet. En lika hög kvalitet på utförande och material som ursprunglig anläggning bör eftersträvas. Befintliga element kan med fördel ingå eller användas som inspiration, exempelvis markbeläggning av betongplattor med grafisk verkan eller mönsterlagd smågatsten. Aktuellt förslag visar en sådan riktning. I nästa fas behöver material och utföranden studeras närmare och preciseras.

KÄLLFÖRTECKNING

Tryckta källor

Génetay, C. & Lindberg, U. (2015). *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Kurttila, A. (2000). *Riksbyggen projektering: från kristidsbyggen till framtidshem 1940-2000*. Stockholm: Arkitektur-museet.

Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad. (2020). *Stockholms byggnadsordning*. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret. <https://vaxer.stockholm/tema/stockholms-arkitektur/>

Stadsplanekontoret, Stockholms stad. (1952). *Generalplan för Stockholm 1952*. Stockholm: Stockholms stadsplane-kontor.

Otryckta källor

Stockholm Stadsmuseet. (2023). *Fruängen - Kulturmiljöanalys*.

Internetkällor

Lantmäteriet.

Stockholm stad - Bygg- och plantjänsten.

Stockholms stad. (2018). *Översiktsplan för Stockholms stad*. Stockholm: Stockholms stad.

Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad. (2021). *Stockholms arkitekturpolicy*. [Elektronisk resurs]. Stockholms Stad. <https://vaxer.stockholm/tema/stockholms-arkitektur/>

Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad. (2023). *Stockholms balkongvägledning*. Stockholms stad. <https://vaxer.stockholm/tema/stockholms-arkitektur/>

Wikipedia.

Arkiv

Digitala stadsmuseet.

Digitalt museum.

DN Arkiv.

Stockholmskällan.

Stockholms stadsarkiv - Gatukontorets parkavdelnings arkiv

Stockholms stadsbyggnadsnämnds arkiv.

Stockholms stadsmuseum.

Riksantikvarieämbetet.

Tyréns Sverige AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 556194-7986



TYRÉNS